שרידי מבנים ו'אחוזת קבר' מהתקופות הביזנטית עד הממלוכית בבית שאן (אכסניית הנוער)

עפר שיאון

מבוא

בשנת 1998 נערכה חפירת הצלה בשוליים המזרחיים של העיר בית שאן (נ״צ מרכזי רי״ח 247725/711400, רי״י 197725/211400), לקראת הקמת אכסניית נוער.[1] האתר נמצא במעלה המדרון היורד אל עבר הירדן, ממזרח לכביש טבריה–יריחו (125–129 מ' מתחת לפני הים; איורים 1, 2). מדרגות חוף קדומות פרושות ממזרח לאתר, בשולי הבקעה. המסלע האופייני לאזור הוא טרוורטין

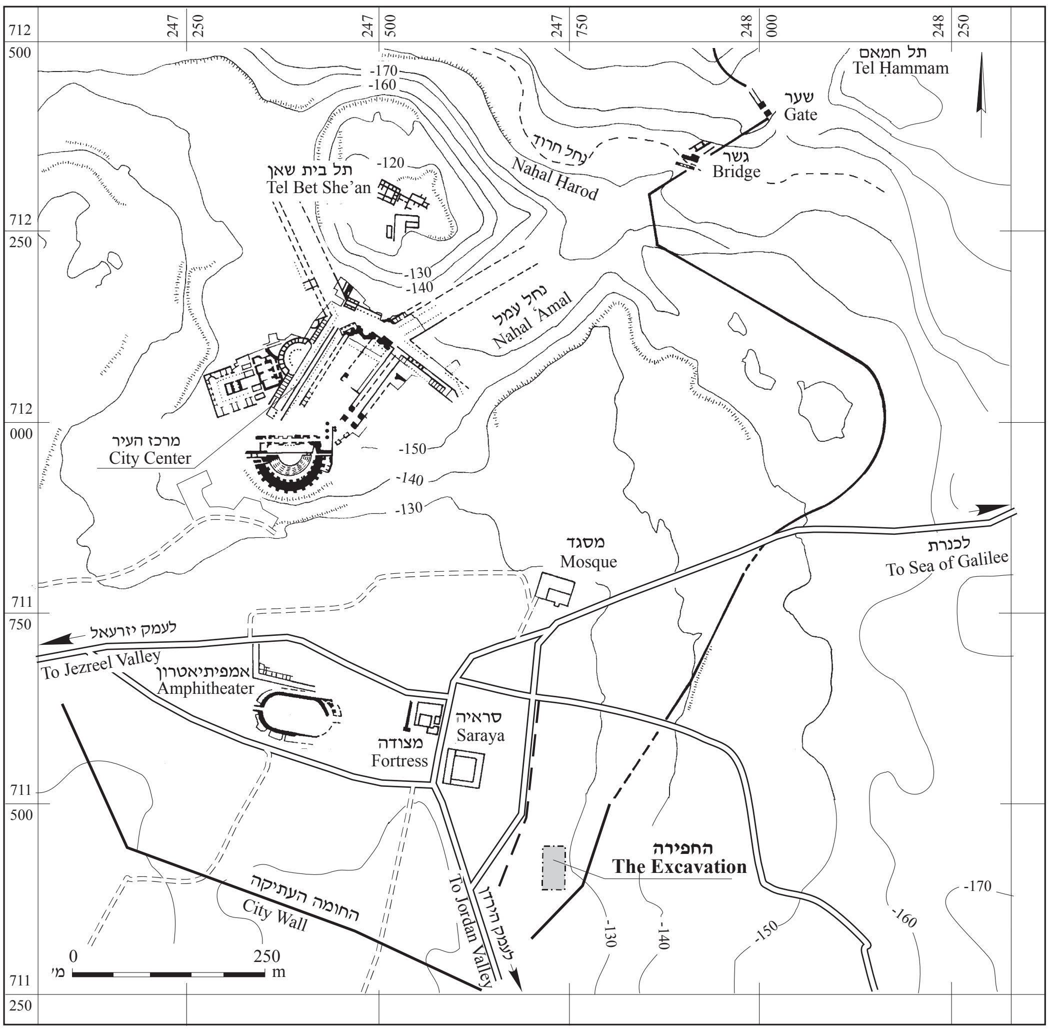

איור 1. מפת איתור.

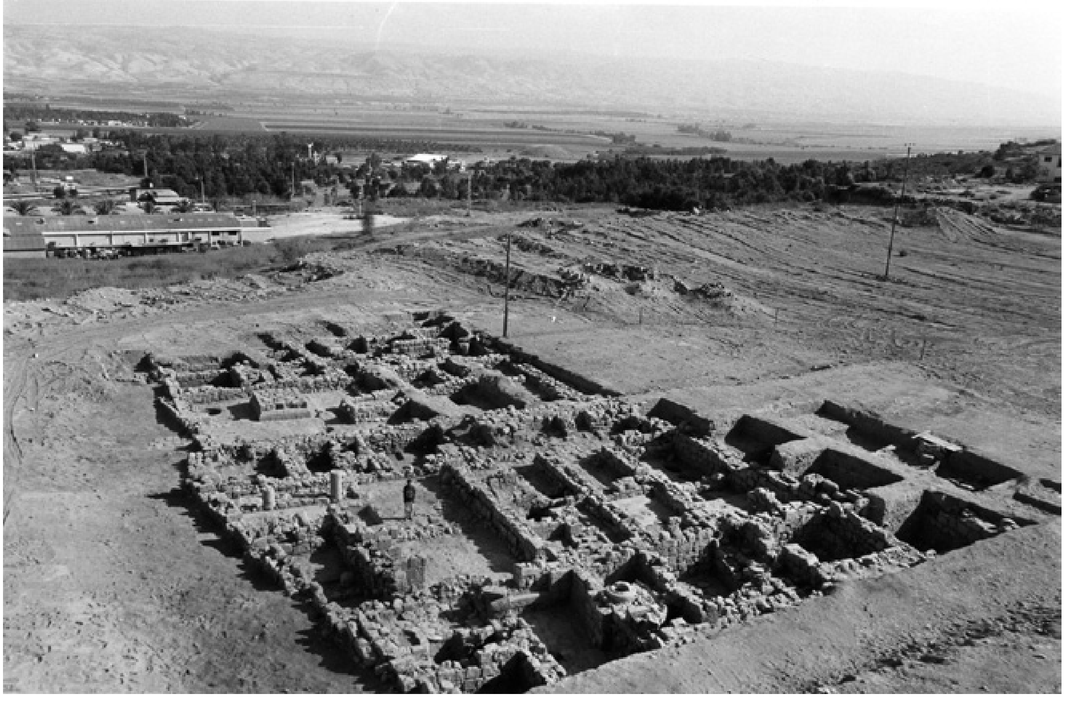

איור 2. האתר, מבט כללי למזרח.

מגיל פלייסטוקן, והקרקע היא גיר חום ממוצא אלוביאלי ואגמי (ברטוב תשנ״ה; גלעד תשנ״ה; יעלון תשנ״ה; ניר תשנ״ה). כמות המשקעים באזור היא 350 מ״מ בממוצע שנתי (יפה תשנ״ה). את השטח מנקזים לכיוון מזרח הנחלים חרוד ועמל. אספקת המים הקדומה התבססה על מי מעיינות שהועברו בתעלות או נאגרו בבורות, ועל בארות שנחפרו באתר. אל העיר בית שאן־סקיתופוליס הובילה רשת של דרכים רומיות שהמשיכה לשמש בתקופה הביזנטית (Isaac and Roll 1976; Isaac 1978:46, 52; Tsafrir, Di Segni and Green 1994: Map: Churches in Byzantine Palestine).

האתר

שטח האתר התפרש על פני שישה דונמים (50 × 120 מ'; איור 3) לרוחב מדרון, שממנו נחפרו כ־1900 מ״ר. האתר ממוקם על מדרגת חוף קדומה, ומפלס פני השטח בצד מערב גבוה ב־2.5 מ' מפני השטח בצד מזרח. בחפירה נחשפו חלקים מארבעה מבנים, קברים ומתקני מים. קירות המבנים הונחו בתוך תעלות יסוד רדודות או סמוך לדופן חצובה במדרון. כל הקירות בנויים מאבני בזלת מהוקצעות ולעתים אף מסותתות (0.4–1.1 מ' רוחב). הבנייה לרוב יבשה; אבנים קטנות שולבו בין הנדבכים. לעתים נמצאו אבנים קטנות בדופן הפנימית של הקיר, וחלק מהקירות טויחו.

הרצפות מנצלות את סלע האם שפולס, ומעליו הונח מצע של טיח־סיד. חלק מהרצפות עשויות עפר מהודק, ובאחדות מהן נמצאו לוחות אבן לא־רגולריים. בשני מקומות נחשפו רצפות פסיפס מעוטרות בדגמים גאומטריים או צמחיים. הגגות נישאו על קורות עץ, עמודים או קשתות מאבן וכוסו על פי רוב ברעפים. קשתות האבן נפרשו מקיר לקיר, לרוחב החדר, במרווחים אחידים. לוחות אבן או קורות עץ הונחו במרווחים שבין הקשתות.

תעלות הבדיקה שנפתחו לפני החפירה ובמהלכה קבעו את מיקום שטחי החפירה (A–E; איור 3).[2] בשטח A, שנמצא בצפון־מזרח האתר נחפרו 27 ריבועים עד סלע האם (1.0–2.3 מ' עומק), למעט בריבוע G18 ובחצי ריבוע H18. בשטח B, הממוקם בצד צפון־מערב, נחפרו 18 ריבועים (1.5–2.0 מ' עומק); בשטח C, המרוחק 70 מ' מדרום לשטחי החפירה האחרים, נחפרו 10 ריבועים (0.5–1.0 מ'

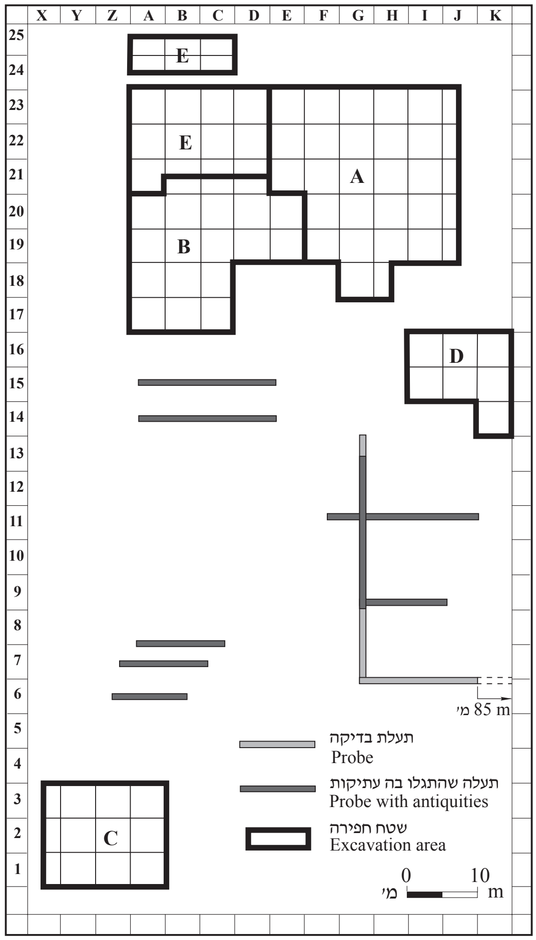

איור 3. מפה סכמתית של תעלות הבדיקה ושטחי החפירה.

עומק); בשטח D נחפרו שבעה ריבועים ללא ממצא ארכיטקטוני; ובשטח E נחפרו 13 ריבועים (2 מ׳ עומק ממוצע). בתעלות שנחפרו מצפון לשטח C ומדרום לשטחים האחרים נמצאו שרידים דלים של קירות ורצפות. על סמך ממצא זה אנו משערים שהבנייה בשטח הייתה דלה.

רקע היסטורי

בתחילת המאה הח׳ לסה״נ הייתה בית שאן־סקיתופוליס בירת פלסטינה השנייה. כעיר בירה היא שימשה מרכז מנהלי־כלכלי חשוב (דן תשל״ז:144, הערות 72–74). בתקופה זו הוקמה ככל הנראה חומת העיר (4.5 ק״מ אורך), שהגדירה בבירור את גבולותיה (להלן). בעיר ישבו יהודים, נוצרים ושומרונים (די סיגני תשמ״ח). האוכלוסייה הפגאנית אימצה את הנצרות במאות הד׳–הה׳ לסה״נ. השומרונים, שהחלו להתיישב מחוץ לשומרון אחרי מרד בר־כוכבא, היו אוכלוסייה גדולה, בעלת השפעה.

במאה הו׳ לסה״נ השתרעה העיר על שטח של 1,500 דונם, והאוכלוסייה מנתה 30,000–50,000 תושבים. סקיתופוליס, שהייתה מרכז כלכלי משגשג בתקופה הביזנטית, ייצרה בדי פשתה משובחים, אחד הענפים החשובים בכלכלת העיר (דן תשל״ז:144, הערות 72–74). העיר שימשה אחד ממוקדי המרד השומרוני הגדול בשנת 529 לסה״נ (די סגני תשמ״ח; מזור ובר־נתן תשנ״ה:135).

הכיבוש הפרסי ניתק את בית שאן ממרכז השלטון הביזנטי למשך 14 שנים, דלדל את קופת הקיסרות וגרם לירידה בפיקוח העירוני, אך לא לשינוי פני העיר. במהלך המאה הז׳ לסה״נ, עם הכיבוש המוסלמי, ירשה טבריה את מקומה של סקיתופוליס כבירת ג׳ונד אל־אורדון, והעיר נקראה בשם ביסאן. היה זה חלק מתהליך ארוך ואיטי של שקיעה. בית שאן המשיכה להיות מאוכלסת בצפיפות, אף שאיבדה מאופייה העירוני (צפריר ופרסטר תשנ״ה:110). בתקופה האומיית נכנעה העיר בהסכם ״תנאי דמשק״, שהעניק לכובשים מחצית מן הבתים ואת הזכות לגבות מסים (צפריר ופרסטר תשנ״ב:22–26; תשנ״ה:109; Tsafrir and Foerster 1997:145).

ב־18 בינואר 749 לסה״נ נהרסה העיר ברעידת אדמה חזקה שפקדה את האזור. התושבים חזרו אל הבתים ההרוסים ובנו אותם מחדש על פי התפיסה העירונית והיכולת הטכנית שעמדו לרשותם אחרי הרעש. רובעי המגורים שהוקמו בתקופה זו נותקו מהאוריינטציה הקודמת של בנייני העיר, רצפות פולסו במילויי עפר, עצמים בולטים יושרו ונעשה שימוש משני בפריטים אדריכליים מפוארים. המרכז החדש של העיר נמצא מעתה במישור הגבוה שמדרום לתיאטרון, במרחק מאות מטרים ספורים מהאתר. מקורות מוסלמים מהתקופה העבאסית מתארים את ביסאן כעיירה קטנה באזור שופע מים ומשופע בעצי תמר. לאחר הפסקה, בתקופות האיובית והממלוכית, התחדשה הבנייה באתר, אם כי במידה מצומצמת, בדומה לבנייה במרכז העיר (צפריר ופרסטר תשנ״ב:30; תשנ״ה:112–113; Tsafrir and Foerster 1997:146).

במאה הי״ז הגיעו לאזור שבטים בדווים מחג׳אז. הם עסקו ברעיית צאן והפכו את שטחי החקלאות לשטחי מרעה. בסוף המאה הי״ט מנתה האוכלוסייה בעיר מאות ספורות, ובראשית ימי המנדט הבריטי בארץ מנתה האוכלוסייה 15,000 תושבים (ניר תשכ״ב:104–105).

אדריכלות וסטרטיגרפיה

בחפירה נחשפו שמונה שכבות (טבלה 1). בשתי השכבות התחתונות (VIII, VII) נמצא מערך קבורה מהתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית: בשכבה VIII נתגלה מסד אבן, ובשכבה VII נחשפו מערת קבורה וקבר ארגז. בשכבה VI הוקמו סביב מערך הקבורה מבנים שנערכו בהם שינויים במהלך התקופה האומיית (שכבות IV–V). שכבה III מייצגת בנייה מחודשת לאחר רעידת האדמה של שנת 749 לסה״נ. בשכבה II נתגלו שרידים מהתקופות האיובית והממלוכית. שכבה I תוארכה לתקופה העות׳מאנית, לימי המנדט הבריטי ולבניית המעברה בשנות החמישים למאה הכ׳. בשכבה זו נתגלו, סמוך לקירות קדומים, חלקי מבנים שהשתמשו באבני הבנייה הקדומה ואף פגעו במבנים הקדומים.

רוב היחידות האדריכליות שנחשפו בחפירה שימשו בשינויים במהלך תקופה ארוכה, וזוהו בהן שכבות מספר. על כן, תיאור החפירה ייעשה על פי היחידות האדריכליות, ובכל אחת מהן יתוארו השרידים לפי שכבות.

בתום החפירה, עם הכשרת הקרקע לבניית אכסניית הנוער, נחשפו בשטח B, מתחת לריבועים D–E19, מערת קבורה ושרידים של קיר (L537, L545, W228; תכנית 1: חתך 1–1) מתחת למפלס רצפה של מבנה I. המערה תוארכה לתקופת הברונזה התיכונה 2ב׳–ג׳ (המאות הי״ח–הט״ו לפסה״נ), והיא אחת מני רבות שנמצאו בסביבת תל בית שאן (צורי תשכ״ב:197; מזר 1992:201).[3]

׳אחוזת הקבר׳

המונח ׳אחוזת קבר׳ מתייחס לממצא משכבה VI, אך כיוון שיש בה גם שרידים משכבות VIII ו־VII, תיאורם מופיע כאן.

שכבה VIII (התקופה הרומית המאוחרת)
נחשף מסד עשוי אבני גזית (L92; תכנית 1: חתך 4–4; איור 4). המסד (2.71 × 3.34 מ׳) השתמר לגובה שלושה נדבכים (0.8 מ׳). הנדבכים התחתון והעליון בנויים אבני גזית אחידות (0.25 × 0.40 מ׳), ולנדבך האמצעי צדודית נטויה המקנה למסד חתך מדורג (איור 5). תעלה מטויחת (0.07–0.30 מ׳ רוחב) הקיפה את המסד.

מסדים דומים נתגלו בחפירות בבירות, בג׳רש ובבעלבק. בבית הקברות של בירות נחשפו מסדים (2 מ׳ גובה) ששימשו להנחת סרקופגים (Chéhab 1984:309), ואילו בג׳רש (Kraeling 1938: Plans XVIII, XIX, XXIII) ובבעלבק (Ragette 1980:43) שימשו המסדים בסיסים לאומנות שער. גם בבית שאן נחשפו בעבר מסדים בשני השערים מהתקופה הרומית, שם שימשו בסיסים לאומנות השער (מזור תשס״א:210, 218, איורים 5, 6, 9).

טבלה 1. שכבות ותיארוך

מס׳ שכבה	הממצא	התקופה	תיארוך (לסה״נ)
I	מבנים	עות׳מאנית–מודרנית	המאות הי״ט–הכ׳
II	מבנה	איובית–ממלוכית	המאות הי״ב–הט״ו
III	בתי חצר	עבאסית	המאה הט׳–ראשית המאה הי׳
IV	שינויים בבתי האמידים (בניינים I, II)	אומיית	המאות הז׳–הח׳
V	בנייה מחודשת של בתי האמידים	אומיית	המאה הז׳
VI	בתי אמידים	ביזנטית	סוף המאה הו׳–ראשית המאה הז׳
VII	מערת קבורה וקבר ארגז	ביזנטית	המאות הד׳/ה׳–הז׳
VIII	מסד אבנים	רומית מאוחרת	המאות הג׳–הד׳

איור 4. אחוזת הקבר, מבט לדרום.

איור 5. מסד האבן, מבט לדרום.

העובדה שהמסד נמצא סמוך למערת הקבורה ולקבר הארגז (L48; תכנית 1) משכבה VII (להלן) מצביעה על האפשרות שהונחו עליו סרקופגים.

שכבה VII (התקופה הביזנטית)

בשלב זה פורק מסד האבן משכבה VIII, והוקמה לידו מערת קבורה. אל מערת הקבורה הוביל חדר מדרגות (L71; 2.0 × 2.7 מ׳; איור 6; תכניות 1, 2). הקירות (0.5–0.8 מ׳ גובה) בנויים אבני גוויל מסותתות, וחלקם התחתון חצוב בסלע הטרוורטין ומצופה בטיח־סיד עבה. מחדר המדרגות השתמרו שבע מדרגות: שלוש העליונות בנויות מאבני גוויל מסותתות, וארבע התחתונות עשויות מאבני גזית ובחלקן חצובות בסלע. בתחתית המדרגות נחשפה רחבה (0.85 × 2.00 מ׳) מטויחת.

הכניסה למערה (L77; תכנית 2; איור 7) הייתה מצד מערב, דרך פתח בנוי ששולבו בו אבנים בשימוש משני. המשקוף (0.20 × 1.45 מ׳, 0.63 מ׳ גובה) סותת בסיתות שוליים מוחלק. בדלת הבזלת שנתגלתה באתרה (0.77 מ׳ גובה, 0.54 מ׳ רוחב, 0.13 מ׳ עובי; תכנית 2: חתך 2–2) נמצאו שני צירים.

אל חדר הקבורה ירדו דרך מסדרון ובו שש מדרגות (L87; איור 8): שלוש העליונות בנויות, ושלוש התחתונות חצובות ומטויחות. חלק מתקרת המסדרון נחשפה סמוך לפתח; היא בנויה משברים של פריטים אדריכליים ושל כלים בשימוש משני (סורג שיש, סרקופג וקדרת בזלת; לא אוירו).

חדר הקבורה רבוע (L76, L86; 2.50 × 2.75 מ׳, 2.6 מ׳ גובה), ובדופנותיו חצובים ארבעה כוכים (L89, L90, L91, L97), שניים בדופן

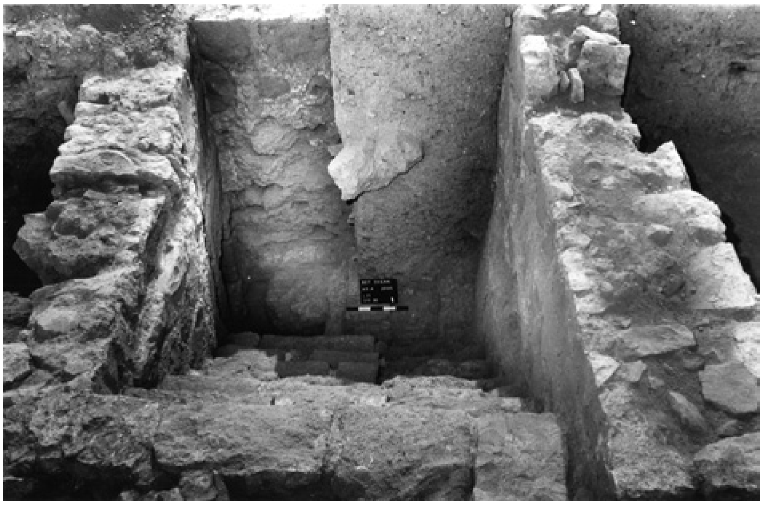

איור 6. חדר המדרגות (L71) המוביל למערת הקבורה, מבט לדרום.

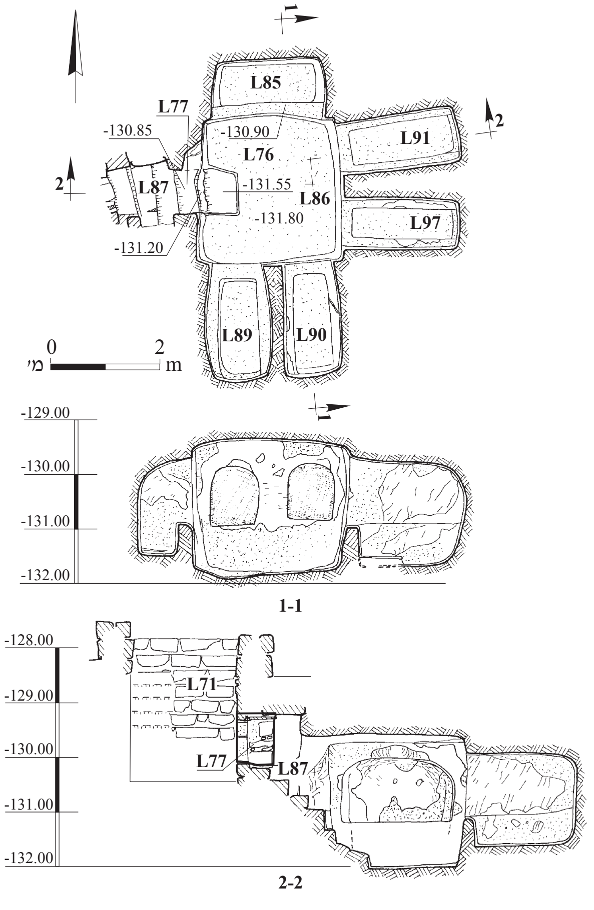

תכנית 2. מערת הקבורה.

איור 7. פתח הכניסה למערה, מבט לדרום־מזרח.

איור 8. מדרגות הכניסה למערה (L87), מבט למערב.

טבלה 2. שקתות וכוכים במערת הקבורה (מידות במטרים)

מס׳ לוקוס	אורך פנימי	אורך חיצוני	רוחב הקמרון	רוחב השוקת	גובה במרכז	עומק השוקת	צורת החציבה
89	1.85	2.20	0.95	0.75	1.66	0.63	פינות מעוגלים
90	1.85	2.20	0.95	0.70	1.90	0.75	קיר אחורי באלכסון
97	2.00	2.25	0.90	0.57	2.12	0.65	חתך מלבני
91	2.00	2.25	0.90	0.70	1.75	0.65	חתך מלבני
85	1.80	2.20	1.00	0.70	1.98	0.78	חתך טרפזי

המזרחית ושניים בדופן הדרומית; בדופן הצפונית נחצב מקמר (L85). שקתות קבורה עמוקות (טבלה 2) נחצבו בכוכים ובמקמר. קירות הכוכים והמקמר צופו בטיח אפור מכויר, מעוטר בדגמים גאומטריים, מעגליים (איור 9).

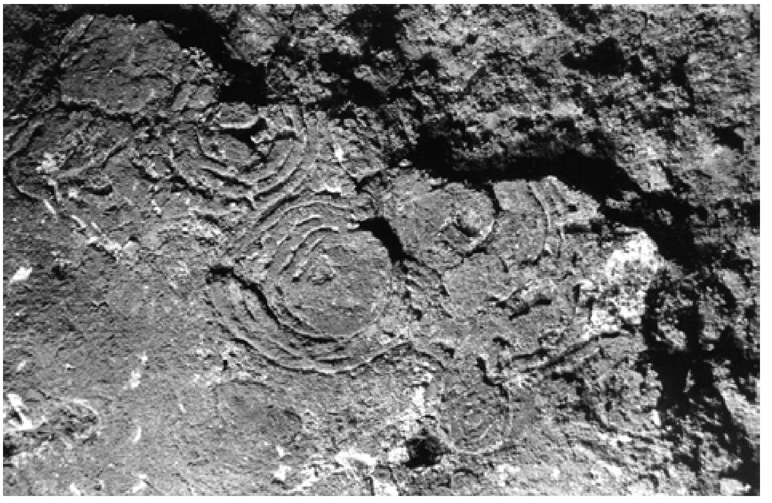

איור 9. טיח מכויר בדגמים גאומטריים.

איור 10. מונוגרמה יוונית בקיר המערה.

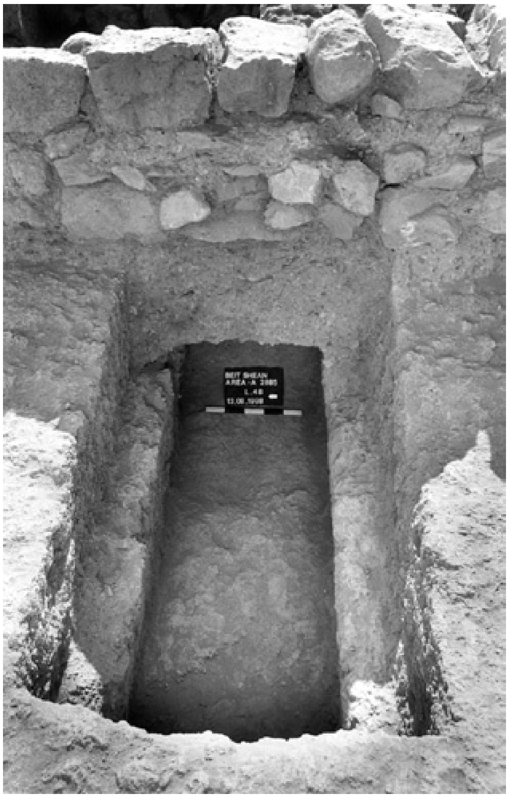

איור 11. קבר ארגז, מבט למזרח.

בקיר המערבי של המערה, מדרום לכניסה, השתמר קטע של פרסקו ועליו שרידים של מונוגרמה יוונית (X P), שצוירה באדום (0.14 מ' רוחב, 0.19 מ' גובה; איור 10). בצד שמאל למטה השתמר חלק מהאות A, ומימין — שרידים של האות Ω. פס אדום (7 ס"מ רוחב) צויר סביב הפתח של כוך 90, וכתמי צבע נמצאו מתחת לכוכים 97 ו־91. המונוגרמה מעידה על הזהות הנוצרית של בעלי המערה. מערת הקבורה הייתה ככל הנראה חלק מבית הקברות שנחמיה צורי זיהה בשנות ה־50 למאה הכ' (צורי תשכ"ב:187), שבו נתגלו קברים מהמאות הב'–הז' לסה"נ (פורת תש"ל; צפיריס וידין תשמ"ב; אבשלום־גורני תש"ס).[4]

קבר ארגז (L48; איור 11; תכנית 1). לשכבה VII שייך גם קבר חצוב בסלע במרחק 2 מ' מדרום לחדר המדרגות של מערת הקבורה. לאורך דופנותיו הארוכות נחשפו מדפי סלע חצובים להנחת לוחות אבן (2.1 מ' אורך, 1 מ' רוחב ועומק; תכנית 1: חתך 2–2). הקבר נשדד בעבר ונמצא מלא בשפכים.

שכבה VI (התקופה הביזנטית)
סביב מסד האבן משכבה VIII והקברים משכבה VII נבנו קיר 33 מצפון, קיר 6 מדרום — ובו שער מרשים — קיר 1 ממזרח וקיר 35 ממערב, שיצרו מעין אחוזת קבר; סביבם הוקמו מבנים I ו־II (שכבה VI; להלן). שילוב זה מלמד על זיקה בין הנקברים לבעלי המבנים החדשים. בניית מכלולי מגורים סמוך למקום קבורה לא הייתה תופעה חריגה בתקופות הרומית והביזנטית. מאוזולאום משלהי המאה הג׳ לסה״נ נחשף סמוך לקיבוץ מסילות, כ־4 ק״מ דרומית־מערבית לבית שאן. המאוזולאום שימש לקבורה משפחתית עד המאות הח׳–הט׳ לסה״נ (ערב תש״ן:88). בח׳ירבת אל־ח׳ירבה שממערב לשכם, סמוך לכפר דיר שרף, נתגלה מאוזולאום רומי סמוך לבית אחוזה (מגן תשנ״ג:73–74).

׳אחוזת הקבר׳ נבנתה על מדרגה מפולסת ממזרח למבנה I וממערב למבנה II (L29, L32, L38, L61, L74, L75, L96; 19 מ׳ אורך, 11 מ׳ רוחב, 207 מ״ר; ר׳ איור 4; תכנית 1: חתכים 1–1, 4–4). קירות המעטפת המזרחי והמערבי (W1, W35; 0.7–1.3 מ׳) נבנו בתוך תעלות יסוד רדודות והוצמדו למדרגות טבעיות שנמצאו במקום. הקיר הצפוני (W33) שולב בקצה הצפוני של קיר 1, והקיר הדרומי (W6) שולב בקצה הדרומי של קיר 1. קיר 6 חותך רצפת אבנים קדומה (L19).

שני פתחים הובילו ל׳אחוזת הקבר׳. הפתח המרשים מבין השניים נמצא במרכז קיר 6, והוא דומה לפתחים שהובילו למבנה I (להלן). הפתח מסותת היטב (1.9 מ׳ אורך), ושקע לפותה (0.15 מ׳ קוטר, 8 ס״מ עומק) נמצא בפינתו הדרומית־המערבית. הפתח השני נמצא בחלק המערבי של קיר 33 (0.8 מ׳ רוחב). ריצוף עשוי לוחות אבן לא־רגולריים ניגש אל הקיר מצפון.

שכבה V (התקופה האומיית)
בשלב זה יצאה ׳אחוזת הקבר׳ מכלל שימוש. שער הכניסה הדרומי נחסם, ושפכים (L14, L19, L24, L51) נערמו לגובה מטר אחד בחלקים נרחבים של האחוזה, וכן בחדר המדרגות של מערת הקבורה.

מבנה I (איורים 12, 13)

שכבה VI (התקופה הביזנטית; תכנית 1)
המבנה משתרע בצפון־מערב האתר, בחלקו הגבוה (איור 12). רובו נחשף בחפירה, למעט קירות המעטפת הצפוני והמערבי (תכנית 1). קירות האורך שלו נבנו בתוך תעלות רדודות שנחצבו במקביל

איור 12. מבנה I, מבט לצפון־מערב.

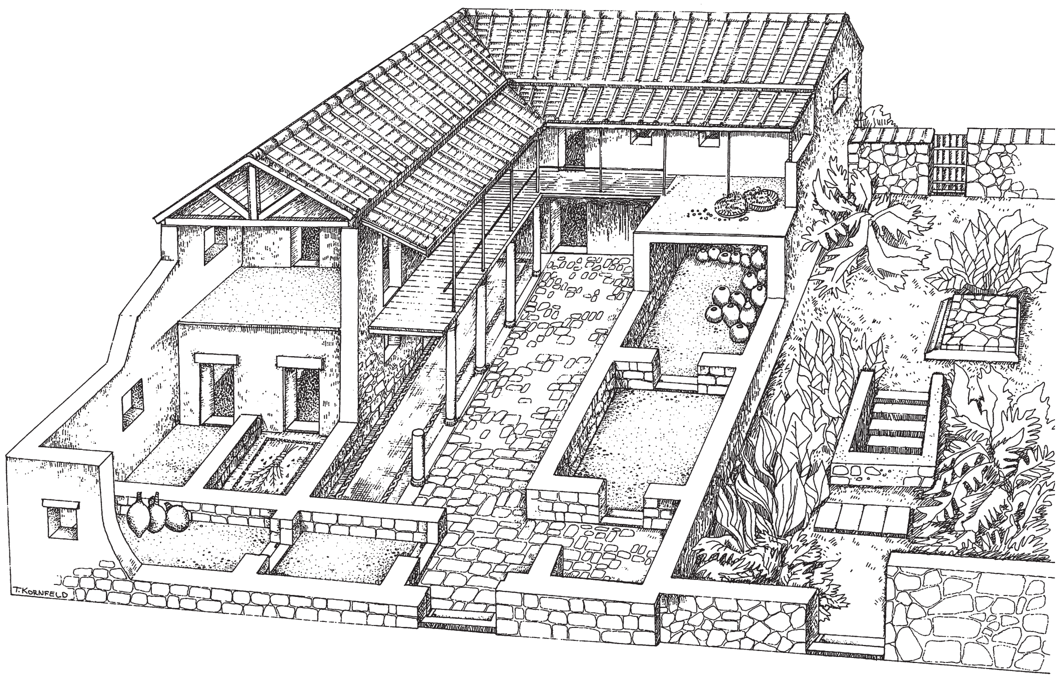

איור 13. שחזור של מבנה I, שכבה VI, מבט לצפון.

למדרגות החוף הקדומות וצמוד להן. הקירות השתמרו לגובה 2 מ׳ במקומות אחדים. הרצפות עשויות עפר מהודק שמעליו שכבת טיח־סיד (2–10 מ״מ עובי). הריצוף עשוי פסיפס או לוחות אבן.

זהו בית אמידים (19.0 × 21.5 מ׳), שנחלק בעמודים לשני אגפים. באגף האחד מבוא (A), חצר (D) ויחידות חדרים (B, C), ובאגף האחר יחידת החדרים המערבית (E). כניסות נפרדות הובילו לשני האגפים, ולא היה מעבר ביניהם. אל המבנה הוליך פתח שנבנה בקירו הדרומי (W201), ובו נתגלתה אבן סף מסותתת היטב (1.5 מ׳ אורך, 0.5 מ׳ רוחב). בחדר המבוא (A) מסדרון כניסה (L541) וחדר פינתי (12; L546; 2.9 × 4.3 מ׳), שממנו נכנסו ליחידות האחרות. הרצפות עשויות מלוחות אבן לא־רגולריים, שהונחו בהתאם לשיפוע המדרון. שולי הריצוף בחלק הצפוני של המסדרון (L547) נמצאו בקו אחד, עדות לכך שהיה במקום קיר בנוי בציר מזרח–מערב.

יחידה B נסמכת לקיר המזרחי של המבנה (W35) וכוללת את חדרים 10 בצפון (L98, L100, L105; 4.2 × 6.4 מ׳) ו־11 בדרום (L94, L102; 4.2 × 6.4 מ׳; איור 14). קירות המעטפת (W35, W37) השתמרו לגובה 0.60–1.95 מ׳. מדרגת חוף קדומה (1.5 מ׳ גובה) שימשה תמיכה טבעית לקיר 37 (12.64 מ׳ אורך), שאליו ניגשה רצפת חצר D ממערב.

הרצפות של חדרים 10 ו־11 נבנו על המדרון המשופע. מפלס הרצפה של חדר 10 היה נמוך מזה של חדר 11. הכניסה מחדר 11 לחדר 10 הייתה דרך פתח שנקבע בקיר 36 (1.8 מ׳ רוחב). פער הגבהים חייב התקנת מדרגות (0.8 מ׳ גובה; לא השתמרו) שדרכן ירדו לחדר 10. במרכז חדר 10 נחשף בור חצוב (A; ר׳ טבלה 3:1).

יחידה C נמצאת בחלק הדרומי של המבנה, ובה שני חדרים (איור 15): מזרחי (9; L569; 3.2×3.3 מ׳) ומערבי (8; L532, L561, L575; 3.3 × 6.1 מ׳; איור 16). פתח הקבוע בקיר 236 קשר בין שני החדרים, שרצפותיהם עשויות סיד מהודק. סמוך לקיר הדרומי של חדר 8 נחשף בור חצוב (C; ר׳ טבלה 3:3).

חצר מלבנית (D; 0.15 × 5.5 מ׳; ר׳ איור 13) נחשפה במרכז המבנה, ולאורכה שורת עמודים (איור 17); שניים מהם שרדו באתרם ואחד נמצא מוטל. בסיסי העמודים (0.55 מ׳ קוטר) צרים בחלקם העליון (0.45 מ׳ קוטר). שורת העמודים שימשה ככל הנראה לתמיכת מרפסת שניצבה בקומה השנייה.

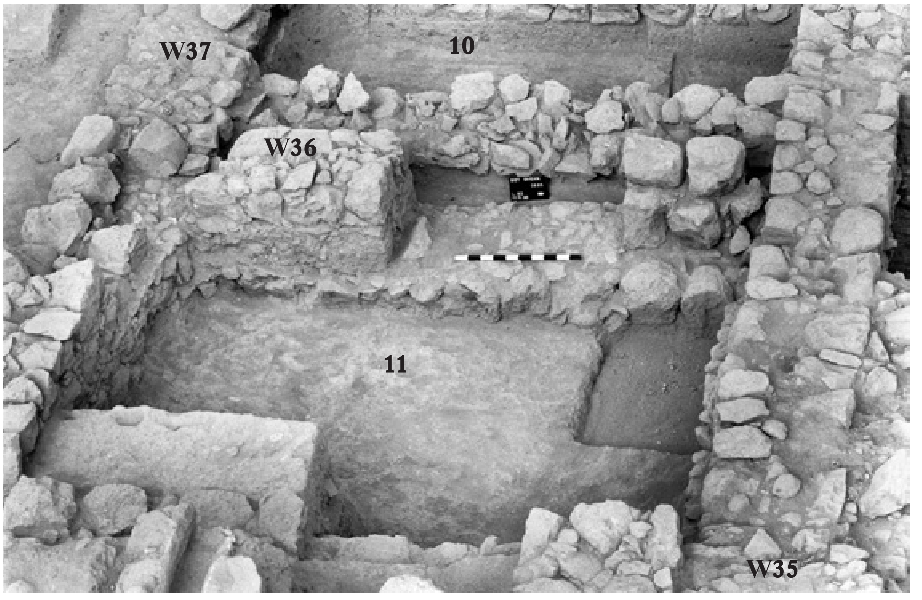

איור 14. מבנה I, חדרים 10 ו־11, מבט לצפון־מערב.

איור 15. הפינה הדרומית־המערבית של מבנה I, מבט למזרח.

העמודים, שנתגלו נטויים לכיוון דרום־מזרח, הם עדות לרעידת האדמה שפקדה את העיר בשנת 749 לסה״נ. נטייתם לכיוון דרום־מזרח מעידה על ציר רעידת האדמה. חלקה המזרחי, הקטור, של החצר (L101, L104, L548, L549, L550) רוצף בלוחות אבן לא־רגולריים, וחלקה המערבי, המקורה (L553, L562, L567), רוצף בפסיפס, שקטע ממנו נחשף בצד צפון־מערב. הפסיפס (2.5 × 16.5 מ׳), שנהרס כמעט לכל אורכו, הונח על מילוי סיד (0.1 מ׳ עובי), והיה עשוי אבני גיר לבנות ואבני בזלת (1.2 ס״מ). בשולי הפסיפס מופיע עיטור חבל (0.2 מ׳ רוחב) בצבע שחור. עיטור זה היה נפוץ בתקופה הביזנטית בארץ ישראל (דגם B2; ר׳ Ovadiah and Ovadiah 1987:201).

אגף E, שבמערב המבנה, מפואר למדי. ייחודו במבנה הסימטרי של החדרים, הבנויים סביב חצר פנימית, וברצפת הפסיפס שעיטרה את חדר 7 (להלן). הכניסה אליו הייתה ממערב, דרך פתח שנחשף בקיר 209 (1.8 מ׳ רוחב; איור 18), הדומה לפתח הדרומי של המבנה. אבן סף מסותתת היטב (1.85 מ׳ אורך) הונחה על מצע של אבנים קטנות, וממזרח לפתח נמצאה ככל הנראה תשתית של מדרגה הנמוכה ב־0.48 מ׳ מהסף. ייתכן שהיו במקום מדרגות עשויות עץ

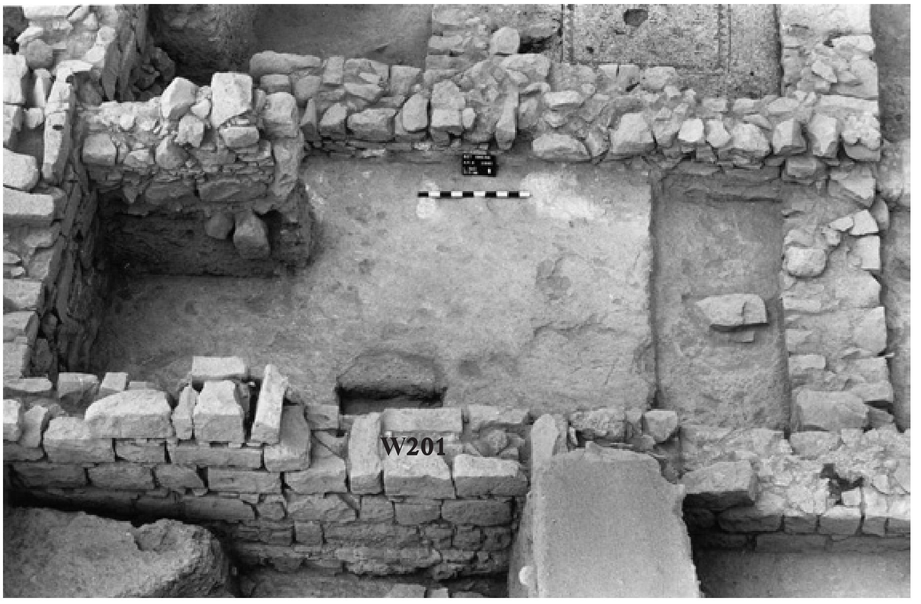

איור 16. מבנה I, חדר 8, מבט לצפון.

איור 17. מבנה I, חצר D, עמודים באתרם ורצפת הפסיפס, מבט למזרח.

או אבן, שלא שרדו. החצר הפנימית (3; L566, L1566, L1572, L1574; 5.8 × 7.4 מ׳; תכנית 1; איור 19) הייתה מקורה בלוחות עץ שנשענו על שתי אומנות וקשת, בהסתמך על בסיס אומנה (0.1 מ׳ גובה) שהתגלה בניצב לקיר 470. הרצפה (127 מ׳ גובה) פולסה בחציבה בסלע הטרוורטין והוחלקה בסיד.

ארבעה חדרים נחשפו סביב החצר, שניים מצפון (1, 2) ושניים מדרום (6, 7). החדרים הצפוניים (1 — L1575, L1577; 2 — L1557, L1577)

איור 18. הפתח המערבי של בניין I, מבט למזרח.

איור 19. מבנה I, החצר באגף E, מבט למערב–דרום־מערב.

איור 20. מבנה I, חדרים 6 ו־7, מבט למזרח.

נחשפו חלקית. על פי קטעי הקירות ששרדו ומיקום הפתחים ביחס לחצר, אפשר להניח כי הם דמו במידותיהם. החדרים מלבניים (2.7 × 3.6 מ׳); רוחב הפתחים המובילים אליהם 0.7–0.8 מ׳, ואבני הסף שנתגלו בהם גבוהות ב־0.10–0.18 מ׳ ממפלסי הרצפות. החדר הדרומי־המזרחי (7) רוצף בשטיח פסיפס (איור 20), ואילו רצפות החדרים האחרים היו עשויות שכבת סיד מהודק.

רצפת הפסיפס (איור 21) מורכבת מאבנים (1.2 סמ"ר) בצבעים לבן, שחור ואדום. הפסיפס השתמר ברובו, למעט צדו הצפוני, שעליו נבנה קיר 245 בשכבה IV (ר' תכנית 4). את שטיח הפסיפס הקיפה מסגרת שחורה, עשויה שורת אבנים אחת, ומסגרת שנייה בדגם משולשים מדורגים בצבע שחור. מסגרות דומות נמצאו בעשרות פסיפסים מהתקופה הביזנטית (ר' Ovadiah and Ovadiah 1987:201). הדגם המופיע ברקע השטיח המרכזי דומה לדגם שעיטר את הפסיפס אשר נתגלה ברחוב פלדיוס מן התקופה הביזנטית בבית שאן (Tsafrir and Foerster 1997: Picture 24). במרכז השטיח מופיע עץ תמר שכפותיו נישאות מעלה, וביניהן ארבעה אשכולות של תמרים בשלים. בצד הצפוני של הפסיפס אפשר להבחין בשורשי העץ. דגם עץ התמר לא היה נפוץ בפסיפסים שריצפו בתי מגורים או וילות, ואף לא כנסיות. אחת הדוגמות היחידות בארץ נחשפה במרכז העירוני של בית שאן, באחד מחדרי הסיגמה (מזור ובר־נתן תשנ"ה:130–131; Tsafrir and Foerster 1997: Picture 42): מדליון ובמרכזו טיכה, אלת העיר, נושאת קרן שפע ובה פירות ועץ תמר, גידולים האופייניים לאזור. דוגמה נוספת נתגלתה בכנסיית הקתיסמה מדרום לירושלים (אבנר

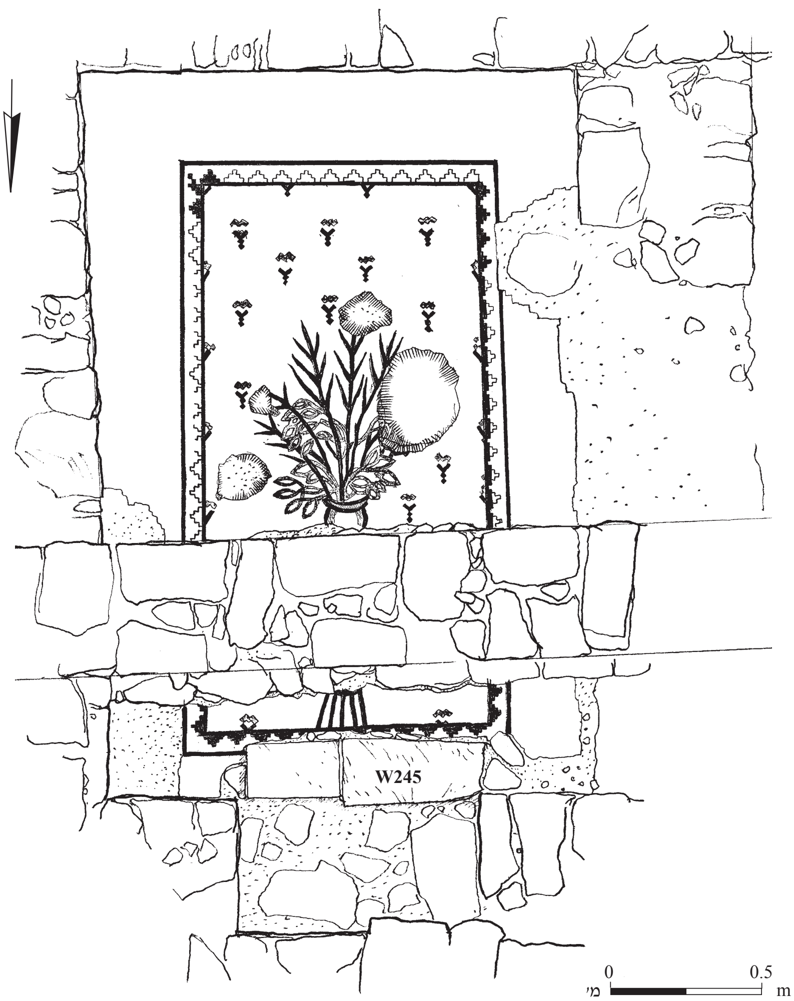

איור 21. מבנה I, חדר 7, רצפת הפסיפס.

תשנ״ח (ב):141). מתואר שם עץ תמר גדול בין שני עצי תמר קטנים; כל עץ מניב שני אשכולות מתוך כפות התמרים. בג׳רש שבעבר הירדן, על רצפת פסיפס שעיטרה את הקפלה של אליאס, מופיע עץ תמר גדול, שלו שלוש קבוצות של כפות תמרים, והוא מניב שני אשכולות (Piccirillo 1993:296). דוגמה לעץ תמר שלו שורשים דומים נמצאת על גלוסקמה מימי הבית השני שנחשפה בחפירה מדרום לירושלים (Milik 1956–1957: Fig. 22; Rahmani 1994:49).

ממערב לקיר 209 נחשפו קיר (W214), פתח וחלקים של ריצוף אבן לא־רגולרי (L523, L1579). שרידים אלה הם כנראה חלק מחצר או רחבה מרוצפת שהיו בחזית הפתח.

שכבה V (התקופה האומיית; תכנית 3; איור 22)

בשלב זה נערכו שינויים רבים במבנה I. הכניסה למבנה נשארה דרך יחידת המבוא (A), אך הכניסה המערבית הוסבה למעבר פנימי. פתחים נוספים נחשפו בקיר הצפוני (W464), והם הוליכו ככל הנראה לחדרים שהיו מצפון לשטח החפור; הפתחים נמצאו במרחקים שווים זה מזה.

השינוי העיקרי היה מיזוג חצרות D ו־E. השטח של חצר D הוצר. רצפת הפסיפס שעיטרה את החצר נפגעה, וחלק ממנה שולב בחדר 2. שורת העמודים משכבה VI (ר׳ איור 17) המשיכה ככל הנראה לתמוך במרפסת של הקומה השנייה.

חצר E הורחבה לכיוון מזרח (5.8 × 8.4 מ׳) וביטלה את קיר 472 משכבה VI (ר׳ תכנית 1). לאורך הקירות הצפוני והדרומי של חצר E נבנו שלושה זוגות של אומנות במרחק 2 מ׳ זה מזה (איור 22). האומנות נשאו קשתות, שמעליהן הונחו קורות עץ. הרצפה הייתה עשויה שכבת סיד שהונחה על סלע הטרוורטין החצוב. החדרים הקטנים שתחמו את החצר מצפון ומדרום אוחדו ליחידות מלבניות (L1575, L528). ליחידה שמצפון לחצר (1; L1575; 2.0 × 6.5 מ׳) שני פתחים (0.7 מ׳ רוחב) שספיהם עשויים אבני גוויל מסותתות. רצפת החדר הוגבהה ב־0.4 מ׳. ליחידה שמדרום לחצר (11; L528, L563; 3.6 × 6.1 מ׳)

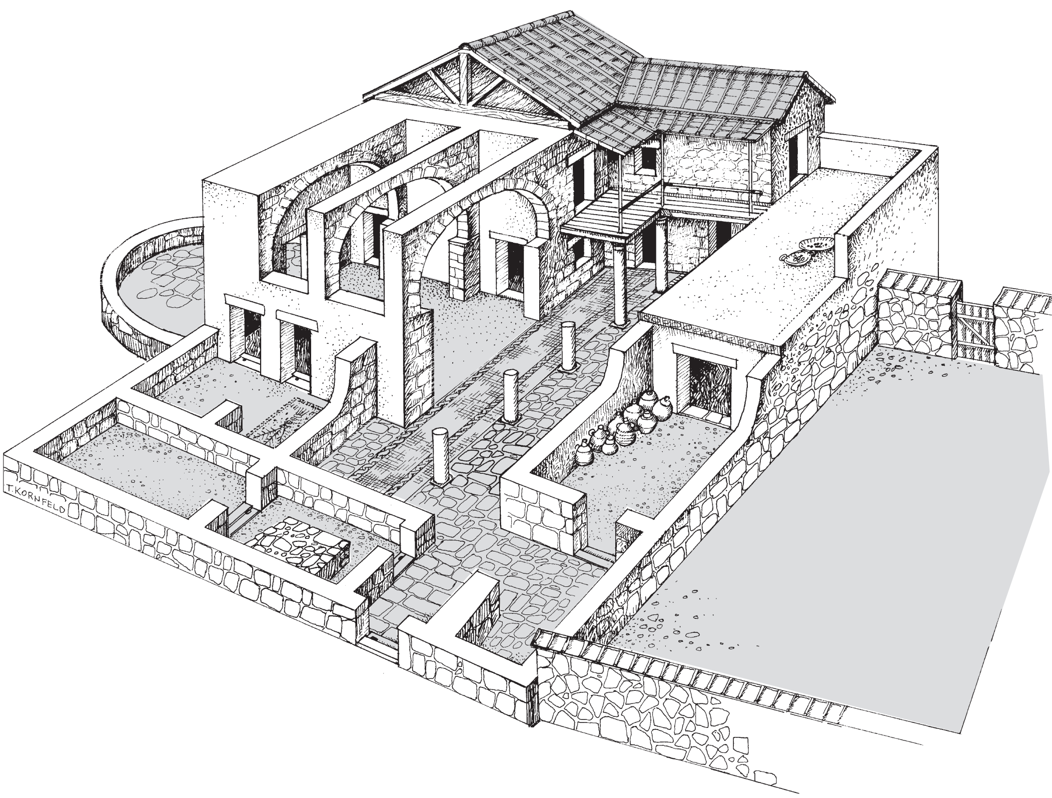

איור 22. שחזור מבנה I, שכבה V, מבט לצפון־מערב.

שני פתחים הקבועים בקיר 235. השימוש בפתח המערבי משכבה VI נמשך, ופתח שני נבנה במקום האומנה הדרומית של שכבה VI. פתח זה הוציא מכלל שימוש את המשכו הצפוני של קיר 242. רצפת הפסיפס משכבה VI המשיכה לעטר את חלקו המזרחי של החדר, ואילו בחלקו המערבי הוגבהה הרצפה ב־0.2 מ׳. בין החדר לחצר הפנימית נמצאו שלושה תאים פתוחים (7–9; 1.5 × 1.5 מ׳).

ממערב לחצר הפנימית נבנה חדר עגול למחצה (5; L1545, L1578, L1568). הקיר המעוגל (W466) נחשף בחלקו הדרומי והמערבי (4.5 מ׳ אורך) ובחתך בדיקה בצד צפון, לגובה שלושה נדבכים (0.3–0.8 מ׳). ריצוף האבן (0.6 × 1.5 מ׳), שנחשף באזור זה בשכבה VI, פורק לצורך בניית קיר 466. חדרים עגולים למחצה נדירים בתקופה זו. שתי דוגמות נמצאו בארץ: האחת בווילה מהתקופה הביזנטית בקיסריה (Reich 1985:212, Fig. 1; Pl. 50:1), והשנייה במבנה מבית ירח, שזוהה בטעות כבית כנסת (Reich 1993:142–143).

בחלק הדרומי של חדר 14 שביחידה C נחשף חלקית מסד אבנים (L560; 0.15–0.45 מ׳ גובה), הבנוי אבני גוויל או אבנים מסותתות.

שכבה IV (התקופה האומיית; תכנית 4)

המאפיין העיקרי של שכבה זו הוא חלוקת חדרים קיימים והוספת חדרים חדשים. הפתח הדרומי של המבנה נחסם, והכניסה הראשית הועברה לצפון המבנה. ברחבת הכניסה משכבות VI ו־V (A) נבנו שני חדרים: 21 במערב (2.2 × 3.7 מ׳) ו־22 במזרח (2.4 × 2.4 מ׳). קירות 249 ו־226 נבנו מעל ריצוף האבן שיצא מכלל שימוש (L541). קיר 249 חסם את הפתח שהוביל לחדר 20, וקיר 226 יצר מחיצה בין חדר 22 לחדר 14.

ביחידה B הוגבה מפלס הרצפה בחדר הצפוני (4) ב־0.9 מ׳. לאורך קיר 37, צמוד אליו, נבנה מתקן שטויח בשכבת טיח עבה (L98; 0.15–0.20 מ׳ עובי; איור 23); שימושו אינו ברור. בסיסו קעור, והוא נמוך ממפלס הרצפה ב־0.24 מ׳; רוחבו מטר אחד, ואורכו 6.3 מ׳. החדר הדרומי של יחידה B נחלק לשניים (13, 14) באמצעות קיר 38 (0.6 מ׳ גובה, 0.6–0.7 מ׳ רוחב). קיר זה חדר לרצפה בתעלה רדודה (0.1 מ׳ עומק), ונבנה משני פנים של אבני גוויל מסותתות ומילוי של אבנים קטנות ביניהם. בחדר הצפוני (13), סמוך לקיר 36, כ־0.4 מ׳ מתחת לרצפה, נחשף מטמון של 751 מטבעות זהב בתוך סיר בישול (L94a; להלן, וכן Bijovsky and Berman, this volume).

ביחידות C–E נערכו מרבית השינויים. יחידה C הורחבה לכיוון צפון. חדר 11 משכבה V נחצה לשניים בקיר 245 (11.7 מ׳ אורך), שנבנה מעל רצפת הפסיפס ובתוך החצר. הקמתם של קיר זה ושל קיר 231 מצפון לו גרמה לחלוקה

איור 23. מבנה I, שכבה IV, מתקן מטויח (L98) סמוך לקיר 37, מבט לצפון. לתיאור קיר 40, ר׳ שכבה III.

של היחידה (איור 24). מצפון לקיר 245 נבנו ארבעה תאים (7–10; L1549, L558–L556; 1.9 × 1.9 מ׳), ושני חדרים (11 — L559, L1540, L1548; 12). התאים המערביים (7, 8) שימשו מעבר לחדר 11. הפתח לתא 9 היה מצפון, והפתח לתא 10 — מדרום. בפינה הדרומית־המערבית של חדר 12 נחצב בור (B; איור 24; ר׳ טבלה 3:2). יחידה זו שימשה ככל הנראה לאחסון.

מדרום לקיר 245 נחשפה יחידה ובה חמישה חדרים (15–17, 19 ו־20). הפתח היחיד שהוביל אליה נמצא בקיר המזרחי של חדר 17 (W243); הוא לא שרד במלואו. חדרים 15 ו־16 (2.5 × 3.0 מ׳) נבנו מעל חדר 11 משכבה V. פתחיהם (0.75 מ׳ רוחב) נמצאו בחלק הצפוני של קירות 236 ו־242. לשניהם סף מוגבה ב־0.2 מ׳ ממפלס הרצפות של השכבה הקודמת. חדר 19 נשאר כשהיה, ואילו המעבר מחדר 20 לחדר המבוא (A) נחסם בקיר 249 (ר׳ לעיל). הפתח הדרומי למבנה מהשכבות הקודמות נחסם והפך לנישה בקיר החדש. פתח חדש נקבע בחלק המערבי של קיר 244, והוא הוביל לחדרים 19 ו־20 דרך חדר 17. מסד האבנים (L560), שמקורו בשכבה V ואשר נחשף בחלק הדרומי של חדר 20, נפגע מחציבת בורות משכבה III (להלן).

חצר D הצטמצמה מ־82.5 מ״ר ל־44 מ״ר. בחלקה הצפוני נבנה קיר או ספסל (W44; 4 מ׳ אורך). בחצר E נבנה קיר (W231), שהצר את שטחה ב־2 מ׳. בחלקו הדרומי של חדר 5 — החדר העגול למחצה מהשכבה הקודמת — נחצב בור מים, שאליו הובילה מצפון תעלת הזנה (0.35 מ׳ עומק, 2.8 מ׳ אורך החשיפה) מקורה בלוחות אבן. התעלה נבנתה בתוך רצפת החדר, ואבני הריצוף מהשלב הקודם שוברו לצורך זה. הבור פעמוני והוא נחצב בסלע האם (2.6 מ׳ עומק, 2.3 מ׳ קוטר מרבי). פתחו לא השתמר כיוון שמעליו הוקם המבנה משכבה III.

שכבה III (התקופה העבאסית; תכנית 5)
המבנה התפתח לכיוון מערב, וניצל חלק מהקירות הקדומים: הקצה המערבי של קיר 201 והפן המערבי של קיר 209 הוגבהו; החלק המזרחי, הגבוה, של קיר 214 שולב בקיר 209 (איור 25); ואילו חדרים 3, 10, 11 ו־13 נשארו במתארם הקודם. המבנה נחלק לשתיים או לשלוש יחידות משנה עיקריות, אחת ממערב לקיר 209 (F) ושתיים ממזרח לו (G, H).

חצר F (L1538, L1580; 6.0 × 7.8 מ׳) נחשפה במרכז החלק המערבי של המבנה. בצדה הצפוני

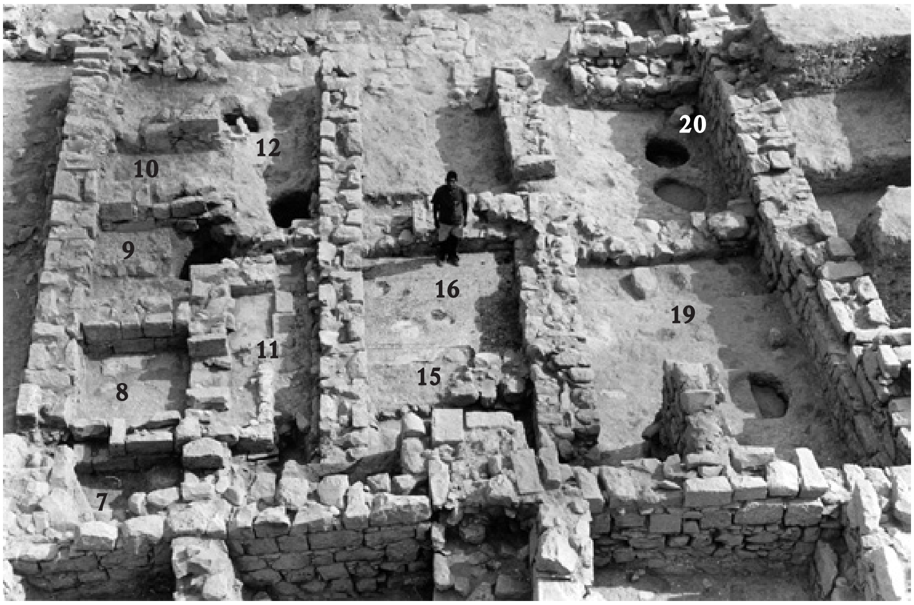

איור 24. מבנה I, שכבה IV, יחידה C, מבט למזרח.

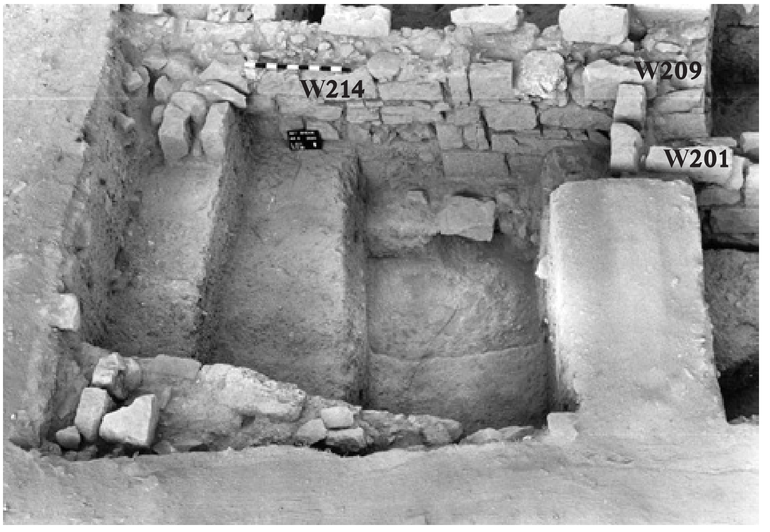

איור 25. מבנה I, שכבה III, קיר 214, מבט לצפון; חלקו העליון של הקיר חוסם פתח.

איור 26. מבנה I, שכבות IV ו־III, קירות המעטפת של בור המים, מבט לדרום.

השתמר בור המים מהשלב הקודם, שנבנה מחדש (1.3 × 1.8 מ', 0.93 מ' גובה; איור 26). דופנותיו הוגבהו עד מפלס הרצפה החדשה, ותעלת מים מקורה (3.5 מ' אורך) הזינה אותו (איורים 27, 28). הבור אגר את מי הגשמים שנוקזו דרך מרזב סמוך לקיר 209.

מצפון לבור נחשפו שני חדרים (1 — L1532, L1544, L1559; 2 — L1573) מרוצפים אבן. מהחצר נכנסו לחדר 2 דרך פתח שנחשף בחלק המזרחי של קיר 452 (0.65 מ' רוחב). הכניסה לחדר 1 הייתה מחדר 2. מדרום לחצר נחשף בשלמותו חדר 7 (L523; 3.3 × 3.8 מ'). קירות המעטפת של החדר השתמרו לגובה 0.9–0.7 מ', בקיר הדרומי (W214) התווספה בנייה מעל סתימה בפתח משכבה VI (ר' איור 25), וקירות 206 ו־208 נבנו מעל מפולות מהשכבה הקודמת. ממערב לחדר 7 נחשף החלק המזרחי של חדר 6 (3.8 מ' אורך).

יחידות K–G. השטח ממזרח לקיר 209 נחלק לחצרות G ו־H וליחידות חדרים I, J, K. הקירות השתמרו לגובה סנטימטרים אחדים. חצר G (L1529, L1542, L1546, L1552, L1553, L1556) נבנתה בצורת האות רי״ש, ואליה הובילו הפתחים הצפוניים (L1551) מהשכבה הקודמת. הפתח המערבי משכבה IV (איור 28) הוצר (0.9 מ׳) והותאם למפלס הרצפה החדשה. ראשי האומנות בחצר G והפתחים בקיר 470 המשיכו לשמש. לרוחב חצר G נמצא מתקן (L1560; 0.1–0.2 מ׳ גובה), שנבנה משתי שורות של אבני שדה (0.50–0.75 מ׳ רוחב) וקורה בלוחות אבן לא־רגולריים. ייתכן ששימש למגורי בעלי חיים, כגון תרנגולות או ארנבות.

בחצר H, הממוקמת בפינה הדרומית־המערבית של המבנה (L539), נתגלו מתקנים: טבון, שני בורות (D ו־E; ר׳ טבלה 3: 4, 5) וכבשן עגול, מקורה בכיפה (L551). הדופן החיצונית של המתקן נבנתה משני נדבכים של אבנים קטנות, והדופן הפנימית צופתה בטיח (5–7 ס״מ עובי). בסיס המתקן נתגלה בתוך הרצפה (0.3 מ׳ עומק). הפתח למתקן נמצא בדופן המזרחית, וממנו נמשכה תעלה צרה (0.6 מ׳ אורך, 0.1 מ׳ רוחב) לכיוון מזרח. התעלה נחצבה בראש קיר 244 משכבה V (ר׳ תכנית 4). אפר ופיח

איור 27. מבנה I, שכבה III, בור המים, מבט למזרח.

איור 28. מבנה I, שכבה III, החלק הצפוני־המערבי של המבנה, מבט למזרח.

שנמצאו ברדיוס של 0.7 מ׳ מקצה תעלת ההזנה מעידים על שרפה שנעשתה במתקן.

בין חצרות G ו־H נמצא מכלול חדרים מלבני (K; L547, L554, L1539, L1547, L1555; 3.3 × 11.0 מ׳), מרוצף בלוחות אבן לא־רגולריים (0.3 × 0.6 מ׳) שהשתמרו חלקית. החלוקה הפנימית אינה ברורה. שני בורות (F ו־G; ר׳ טבלה 3: 6, 7) נחשפו במפלס הרצפה.

בחדר 3 שביחידה I (L1550, L1554) הוגבהה הרצפה ששימשה את שכבה V. ביחידה J, מכלול החדרים משכבות V ו־IV יצא מכלל שימוש, למעט חדרים 10–12 שהשתמרו חלקית. החדר הצפוני והמתקן המטויח משכבה IV (ר׳ תכנית 4: 4) חולקו לשלושה חדרים (13–15). קירות 40 ו־41 נבנו לתוך תעלות יסוד רדודות ברצפת חדר 15. הפתח לחדר 15 נמצא בדופן המערבית שלו, ומקשר אותו עם חצר G. בפינה הצפונית־המזרחית של חדר 15 נחשף מתקן ארעי (L103; 0.6 × 1.3 מ׳), הבנוי נדבך אחד.

מצפון למבנה נתגלו ראשי קירות (W475–W478), היוצרים חלוקה לשלושה חדרים שנשתמרו חלקית (L1562–L1565, L1567, L1569).

שכבה II (התקופות האיובית–הממלוכית; תכנית 6)

האתר נפגע קודם לחפירה, ולא נותרו שרידים רבים משכבה זו, למעט בצד הדרומי־המערבי של מבנה I, שם נחשף חלק ממבנה דומה לזה שנתגלה בשכבה III. בחלק הדרומי־המערבי של המבנה נחפרו חמישה חדרים (1–5), שאחדים מקירותיהם הונחו בגובה 0.2–0.5 מ׳ מעל מפלסי הרצפות של

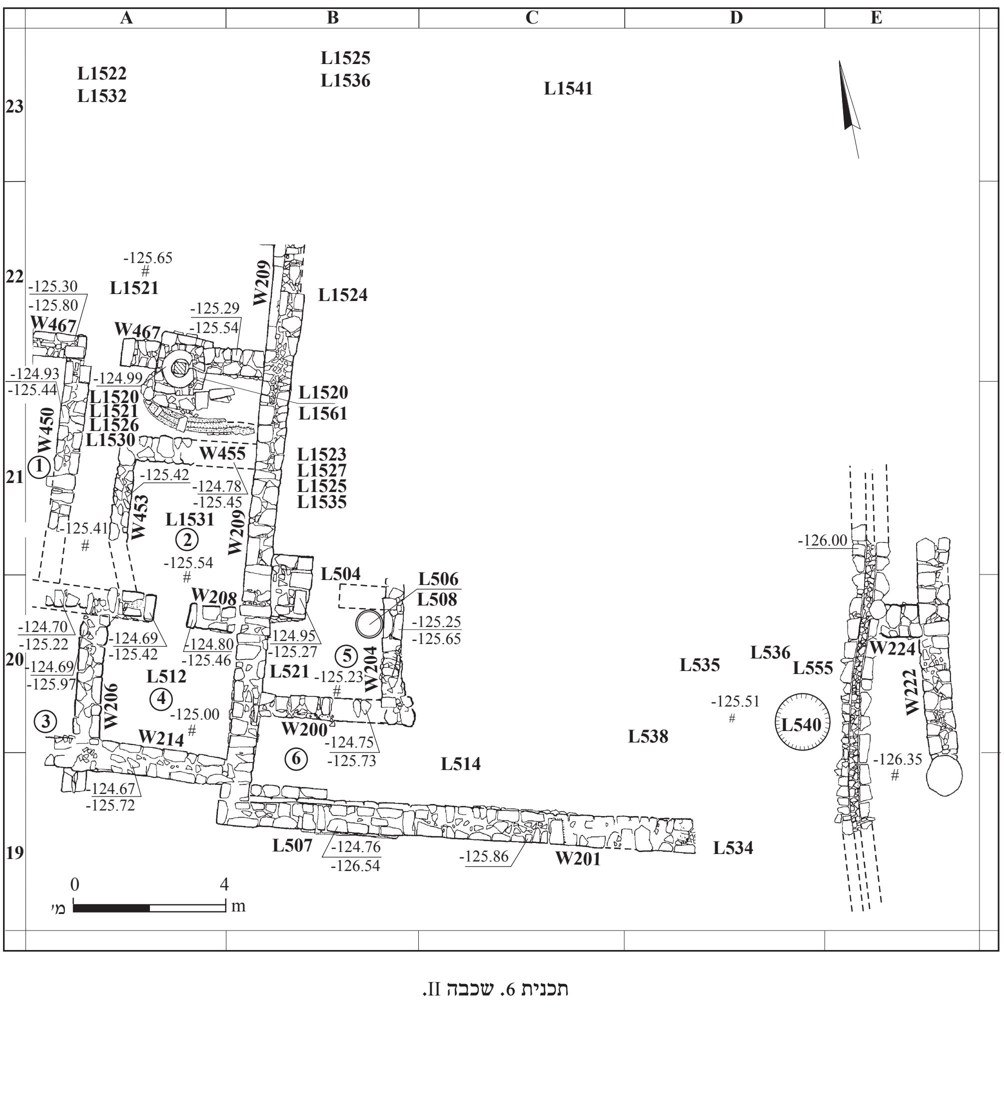

תכנית 6. שכבה II.

השכבות הקודמות. רצפות החדרים נעשו מעפר כבוש. חדרים 1 ו־3 נחשפו חלקית ושלושה חדרים (2, 4, 5) נחשפו במלואם מדרום לבור המים משכבה III. חדר 2 (L1531) נבנה מדרום לתעלת ההזנה של הבור, שהיה בשימוש גם בשכבה זו. הקירות השתמרו חלקית (0.2–0.4 מ׳ גובה). פתח הכניסה לחדר 4 (L512; 0.8 מ׳ רוחב) נתגלה בקיר 208, והכניסה לחדר 5 (L521) הייתה ככל הנראה מצפון. הרצפה של חדר 5 הוגבהה ב־0.5 מ׳, ובפינתו הצפונית־המזרחית הותקן טבון (L506, L508; 0.7 מ׳ קוטר).

במרחק של כ־15 מ׳ ממזרח לחדר 5 נתגלו קירות 222 ו־224, מנותקים מהקשרם, ולצדם אמת מים (L555). קיר 222 (6.5 מ׳ אורך, 0.8 מ׳ רוחב) נבנה בציר צפון–דרום. תחילתו באבן גדולה (0.95 מ׳ קוטר; ר׳ איור 12), ורצפת טיח עבה ניגשת אליו ממערב. אל חלקו הצפוני ניצב קיר 224. תעלת היסוד של אמת המים נחפרה לעומק 0.5 מ׳ מפני השטח. האמה מטויחת, ומקורה בלוחות אבן לא־רגולריים (0.40 × 0.65 מ׳). רוחבה 0.2–0.3 מ׳, ועומקה 0.35 מ׳. כיוון זרימת המים הוא מצפון לדרום. ממערב לאמת המים ומצפון לקיר 201 נחשף בור (L540; 1.4 מ׳ קוטר). חלקו התחתון נמצא על רצפת המבנה משכבה VI. בתחתית הבור נמצאו 34 קערות מזוגגות וקערות עשויות ביד. הקערות מיוחדות במינן, ואין ספק כי הוסתרו בבור (להלן).

שכבה I (התקופה העות׳מאנית–העת המודרנית)
בשלהי התקופה העות׳מאנית ובימי המנדט הבריטי הוקמו כמה מבנים באתר ובסביבתו הקרובה (ארכיון רשות העתיקות: תיק מס׳ 29), ונעשה בהם שימוש משני באבנים מהמבנים הקדומים. על פני השטח נתגלו חומרי בנייה מודרניים, ובהם בלוקים וטיח, מצעי בטון וקירות הרוסים משנות ה־50 למאה הכ׳ — שרידי המעברה.

מבנה II (איור 29)

המבנה נמצא בחלק הצפוני־המזרחי של האתר, ממזרח ל׳אחוזת הקבר׳. מדרגה טבעית, נמוכה ב־2 מ׳ מהחלק המערבי של האתר, שימשה תשתית

איור 29. מבנה II, מבט כללי לצפון.

לרצפות המבנה. נחשף חלקו המערבי של המבנה: שרידים של שתי שורות חדרים ממזרח לקיר 1, ושורת חדרים הצמודה לקיר 12. מבנה זה הוקם בד בבד עם מבנה I, קירותיו מקבילים לקירות של מבנה I ושניהם שולבו ב'אחוזת הקבר'. לכן, סביר להניח שהמבנה היה דומה בתכניתו למבנה I.

שכבה VI (התקופה הביזנטית; ר' תכנית 1)
הקירות החיצוניים של המבנה נחשפו בדרום ובמערב (W1 ו־W12), אך המבנה המשיך גם לצפון ולמזרח, מחוץ לגבולות החפירה. קירות 1, 13 ,16 ו־15 נבנו לתוך תעלות יסוד רדודות שנחצבו לעומק 0.4 מ' בסלע האם. הם השתמרו לגובה שלושה עד שישה נדבכים (0.6–1.5 מ'), למעט קיר 16. הפרשי הגובה בין בסיס קיר 1 לבסיסיהם של קירות 13 ו־15 הוא 0.35 מ', אף על פי שמפלס הרצפות הניגשות אליהם זהה. יש להניח שהדבר נובע מהמדרון הטבעי במקום.

עשרה חדרים נחפרו, שישה מהם (3–8) עד סלע האם (איור 29). הפתח למבנה לא השתמר, אך סביר להניח שהיה בקיר הדרומי, בדומה למבנה I. ארבעה חדרים נחשפו לאורך הקיר המערבי (1, 3, 5 ו־7), ואליהם נסמכו ממזרח ארבעה חדרים (2, 4, 6 ו־8). מתאר החדרים הסמוכים לקירות החיצוניים של המבנה, כיוון הפתחים ושרידים של שני חדרים נוספים (9, 10), שאותרו (אך לא נחפרו) בחלק הדרומי של המבנה, מלמדים שמרכז המבנה היה ממזרח לחדרים 4 ו־6.

בחדרים נתגלו רצפות טיח, למעט בחדרים 3 ו־7, שם נחשף חלק מריצוף אבן. חדר 3 (L79; 3.70 × 6.15 מ') רוצף בלוחות אבן לא־רגולריים, חלקם בשימוש משני. בחדר נתגלו שני פתחים: אחד (0.95 מ') הוביל לחדר 4 ממזרח, והאחר (0.6 מ')— לחדר 5 מדרום. מתחת לרצפת החדר נחשפה תעלה חצובה (L83; 1.9 מ' אורך, 0.35 מ' רוחב, 0.57 מ' עומק) שייעודה אינו ברור. בחדר 7 (L20, L27, L28, L39, L69; 3.5 × 7.5 מ') מפלס הרצפה בצד דרום היה נמוך ב־0.27 מ' מהצד הצפוני. חלקו הדרומי של קיר 16 השתמר בחלקו ולגובה סנטימטרים אחדים בלבד מעל ריצוף האבן בחדר 7. על כן לא נחשפו מעברים מחדרים 5 ל־6 או מ־7 ל־8, שהיו ככל הנראה במרכז הקירות המשותפים. לחדר 5 (L59, L65; 3.6 × 4.3 מ') הובילו שני פתחים (0.6 מ' כל אחד). מפלס הרצפה שלו נמוך ב־0.15 מ' מרצפות החדרים הסמוכים, כיוון שלא שולבו בה לוחות אבן. בפינה הצפונית־המזרחית של החדר נחשף חציו התחתון של קנקן קבוע בתוך הרצפה.

בשורת החדרים המזרחית נחשפו כאמור שרידים של ארבעה חדרים (2, 4, 6 ו־8). קירות הרוחב נבנו לעומק מטר אחד מתחת לרצפות כדי לתמוך במבנה שנטה באופן טבעי לכיוון מזרח. רצפות החדרים, למעט בחדר 2, נעשו מטיח־סיד (2–5 ס"מ עובי). לחדר 4 (L63, L70, L72; 4.9 × 4.9 מ') היה כנראה פתח נוסף בקיר 15. רצפת החדר נחשפה חלקית.

חדרים 6 ו־8 דומים במידותיהם (4.90 × 5.85 מ'). רצפות החדרים נטו בשיפוע קל לכיוון דרום. הכניסה לחדר 6 (L41, L50, L54, L55, L67, L84) הייתה ממזרח, דרך פתח שנחשף חלקית בקיר 15. הכניסה לחדר 8 (L36, L44, L45) הייתה מצפון, דרך פתח שנמצא בקיר 14 (1.25 מ'; איור 30). הפתח נבנה על תשתית של אבני גוויל קטנות. בפינה הדרומית־המזרחית של חדר 6 נמצא מתקן חצי עגול, חצוב ברצפה (0.15 מ' עומק). בפינה הצפונית־המזרחית של חדר 8 נמצא מתקן (L95) שדופנותיו עשויות חרס והוא קבוע ברצפה (0.3 מ' עומק).

במהלך עבודות עפר ממזרח לשורת החדרים המתוארת לעיל נחשפו ראשי קירות של שני חדרים (9 ו־10). קיר 12 המשיך לכיוון מזרח, והשתלב בקיר 12a.

שכבה V (התקופה האומיית; ר' תכנית 3)
הקירות החיצוניים של המבנה משכבה VI המשיכו לשמש גם בשכבה זו. השינויים התמקדו בחדרים 2, 4, 6 ו־7. חדרים 1, 3, 5, ו־8–10 המשיכו לשמש, ונחצבו בהם בורות (A, B, C; ר' טבלה 3:13–15) אל מתחת למפלסי הרצפות. השינוי העיקרי היה הריסת קיר 24 בין חדרים 4 ל־6 ובניית קיר 22 בצד צפון־מזרח (חלקו הדרומי לא נחשף). שינוי זה יצר חדר אחד גדול (4; L21, L41, L54, L55, L62, L63, L78, L84; 3.2 × 11.6 מ'). ממערב לקיר 22 נמצא טבון (L64; 0.9 מ' קוטר), שבסיסו הונח מעל W24 משכבה VI. שני פתחים נקרעו בקיר 22 (0.95 מ') ודרכם עברו לצד המזרחי של המבנה.

חדר 7 משכבה VI נחלק לשני חדרים (7 הצפוני ו־8 הדרומי) בחסימת הפתח בקיר 18 ובניית קיר 10 (0.4 מ' רוחב; איור 31), שהשתמר לגובה נדבך אחד. שני פתחים נקבעו בקיר 16: אחד (0.8 מ' רוחב) נמצא בדופן המזרחית של חדר 7; הפתח שהוביל לחדר 8 לא השתמר כיוון שקיר 16 נהרס ונבנה מחדש בשכבה III (להלן). שינויים אלה יצרו מעברים בין חדר 7 (L20, L27, L40; 1.9 × 3.6 מ') לחדר 4, ובין חדר 8 (L15, L25, L28, L33, L39,

איור 30. מבנה II, שכבה VI, הפתח בקיר 14, מבט לצפון.

איור 31. מבנה II, שכבה V, קיר 10 מעל רצפת אבן, מבט למערב.

L53; 4.9 × 3.5 מ׳) לחדר 9. הפרש הגובה בין הרצפה של חדר 7 לרצפה של חדר 4 (בצד דרום, 0.42 מ׳) גושר בשתי מדרגות. בחלק הדרומי של חדר 9 (L22, L36; איור 32) נמצאו שתי אבנים דמויות חוליות עמוד. המרחק ביניהן (0.4 מ׳) והשוני בגובהן מרמזים שהן שימשו כיסא ושולחן עבודה.

בדומה לממצא במבנה I, גם כאן ירד פארו של המבנה בשכבה V. הדבר ניכר בהצרת חדרים 4 ו־6 משכבה VI ובהפיכתם לחדר מוארך. חדר 7 נחלק

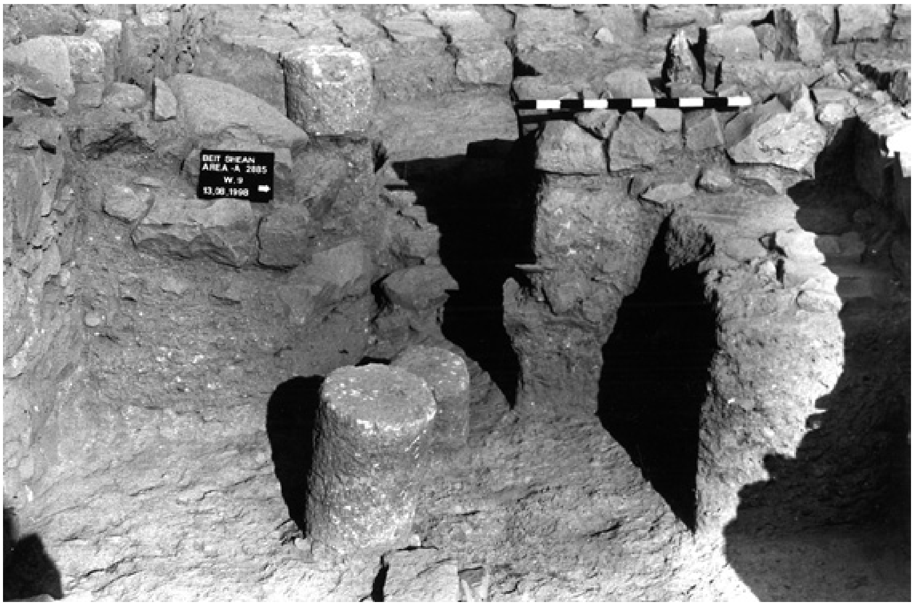

איור 32. מבנה II, שכבה V, שתי אבנים דמויות חוליות עמוד, מבט למערב.

לשני חדרים; בדרומי (8) נחצבו שני בורות (ר' טבלה 3:14, 15).

שכבה IV (התקופה האומיית)
לא נמצאו עדויות לשינויים ארכיטקטוניים במבנה.

שכבה III (התקופה העבאסית; ר' תכנית 5)
המתאר הכללי של המבנה נשמר, והקירות החיצוניים המשיכו לשמש, שעה שנסמכו אליהם קירות חדשים ומפלסי הרצפות הוגבהו ב־0.6 מ'. השינוי העיקרי ניכר בצד מערב, שם הורחב המבנה מעל חצר 'אחוזת הקבר'. קירות 8, 11 ו־17 ניגשו לקירות מהשכבות הקודמות ויצרו שני חדרים חדשים (1 — L11, L18, L32; 2 — L14, L23, L34) בפינה הדרומית־המזרחית של 'אחוזת הקבר'. הפתח לחדר 1 היה מצפון, והפתח לחדר 2 — מדרום.

ממזרח לשני החדרים החדשים נבנו שתי יחידות דומות, שבכל אחת מהן שני חדרים וחצר. בראשונה חדרים 3 ו־4 וחצר 5 (L15, L20, L49, L58), ובשנייה חדרים 7 (L13) ו־8 (L12) וחצר 6 (L57 ו־L78). בנייה מודרנית פגעה בקירות לפני החפירה. השתמרותם לגובה סנטימטרים אחדים מעל מפלסי הרצפות מנעה את חשיפת הפתחים לחדרים 3 ו־4. הפתח לחדר 8 נמצא בחלק הדרומי של קיר 9 (L30). בחלק הדרומי של חצר 5 נתגלה מעל הרצפה עמוד מרובע (0.7 × 0.8 מ', 0.4 מ' גובה) בנוי אבני גוויל.

חדר 3 משכבה V נחלק לשני חדרים בקירות 28 ו־23. קיר 28 חסם את הפתח הצפוני שהיה בקיר 16. החלק הדרומי של קיר 16 נהרס. במקביל לו ממזרח נבנה קיר 9 (18.5 מ' אורך), שבסיסו נמצא 0.4–0.5 מ' מעל הרצפה של שכבה V. השטח המחבר בין חצרות 5 ו־6 לא נחפר, אך נראה שיש לשחזר פתח בקיר 9, כ־2 מ' מדרום לקיר 23. החלק המערבי של קיר 14 נבנה מחדש, צר מקודמו, וקיר 3 נבנה ממזרח לקיר 9 ובניצב לו. קירות אלה יצרו חלוקה חדשה של חדרים 7 ו־8. הרצפות נעשו מטיח סיד או מעפר מהודק.

שכבה II (התקופות האיובית–הממלוכית)
לא נמצאו עדויות ארכיטקטוניות משכבה זו.

שכבה I (התקופה העות'מאנית–העת המודרנית)
שרידי מבנים משלהי התקופה העות'מאנית ומימי המנדט הבריטי תועדו באזור (ארכיון רשות העתיקות: תיק מס' 29), ונעשה בהם שימוש משני באבנים מהמבנים הקדומים. בשנות ה־50 למאה הכ' נבנו קירות מודרניים לצורך הקמת מעברה.

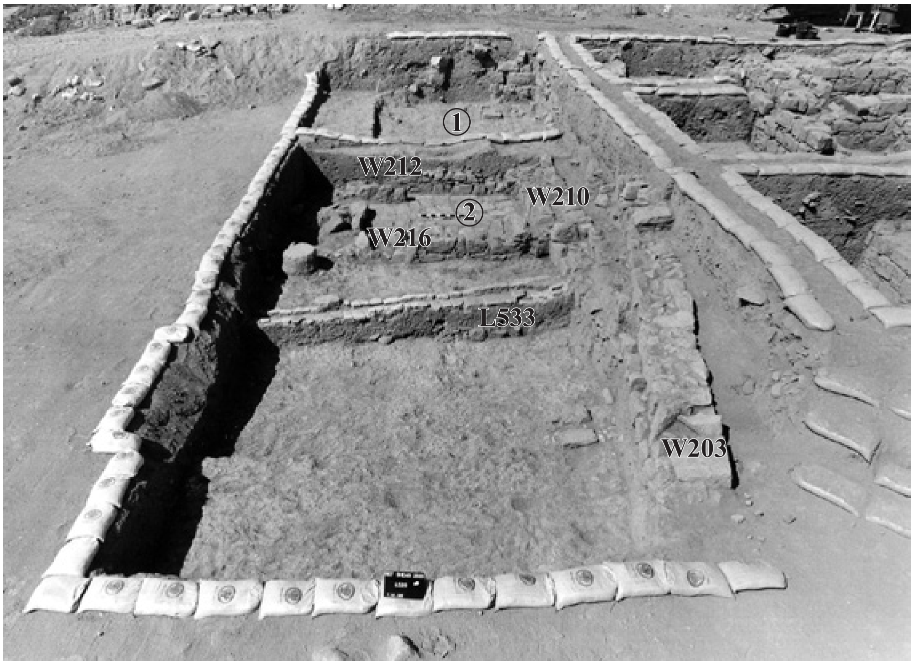

איור 33. מבנה III, מבט למערב.

אלה נמצאו מעל ראשי הקירות או במקביל לקירות של שכבה III. בהכשרת הקרקע לבניית המבנים החדשים נהרסו המבנים הקדומים.

מבנה III (איור 33)

מן המבנה נתגלתה רק הפינה הצפונית־המזרחית. המבנה נמצא באזור הגבוה של האתר, כ־4 מ׳ מדרום לחלק המערבי של מבנה I.

שכבה VI (התקופה הביזנטית; תכנית 1)
נתגלו שרידים של שני חדרים (1, 2; איור 33). חדר 1 (4.5 × 5.0 מ׳) נמצא ממערב לקיר 212; רצפתו חצובה בסלע האם ומוחלקת. את חדר 2 (L520, L536) תוחמים שלושה קירות (W210, W212, W216); רצפתו עשויה מלוחות אבן לא־רגולריים (0.3 × 0.7 מ׳). מהמעט שנחפר במבנה אפשר למצוא דמיון לפינה הדרומית־המערבית של מבנה II.

ממזרח לקיר 216 וסמוך לו נחשף בור מים פעמוני (3.2 מ׳ עומק, 2.1 מ׳ קוטר). פתח הבור נחסם בחוליית אבן (0.5 מ׳ גובה, 0.6 מ׳ קוטר). טיח עשיר בחרסים כיסה את דופנות הבור. אמת מים בנויה מלבנים צרופות נמצאה כ־1.5 מ׳ ממזרח לבור (L533). האמה נחשפה לאורך 4.9 מ׳, והיא משופעת לכיוון צפון. רוחב התעלה 0.20–0.15 מ׳, ועומקה כ־0.1 מ׳. מוצא התעלה וייעודה אינם ברורים, אך קרבתה לבור מעידה על קשר אפשרי ביניהם.

שכבה V (התקופה האומיית; תכנית 3)
בשכבה זו נבנו קירות 210 ו־210a ממזרח לפינה הצפונית־המזרחית של המבנה. מפלס הרצפה הוגבה עד ראש האמה (126.65 מ׳ מתחת לפני הים), שככל הנראה יצאה משימוש. הקירות החדשים יצרו יחידה נוספת (3; L513, L525) ממזרח למבנה.

שכבה IV (התקופה האומיית; תכנית 4)
בשכבה זו לא חלו שינויים במבנה.

שכבה III (התקופה העבאסית; תכנית 5)
בסיסי קירות חדשים נבנו בגובה 1.8–1.2 מ׳ מעל הרצפות של שכבה IV. קיר 203 (איור 33) נמשך לאורך 14.8 מ׳, וקיר 215 — לאורך 3.5 מ׳. אבן סף נמצאה באתרה קרוב לפינת המבנה (124.89 מ׳

מתחת לפני הים) ורצפת החדר נחשפה בגובה 125 מ' מתחת לפני הים.

במבנה נתגלה שריד של גדר (W202) בגובה נדבך אחד. מתחתיו וממערב לו נמצא בור אשפה מלא אפר (L509), ובו משקולת זכוכית פאטימית (ר' חמיס, כרך זה).

רחוב בין מבנה I למבנה III

בין מבנים I ל־III נתגלה רחוב, שאליו פנו הפתחים המובילים למבנה I ול'אחוזת הקבר' (שכבה VI). רוחב המעבר בשכבות VI ו־V (התקופות הביזנטית והאומיית; L507, L524, L529, L530, L531, L552; תכנית 1) היה 3.9–4.6 מ', ובשכבה III (התקופה העבאסית; L511, L514, L515, L516, L517, L519, L522, L527; תכנית 5) — 2.5–4.0 מ'. המדרון הטבעי היורד אל עמק הירדן חייב בנייה מסיבית של קירות בניצב לשיפוע, שכיוונו מערב–מזרח. במעבר נתגלו רצפות המשתייכות לשכבות שנחשפו במבנים, כפי שתוארו לעיל. הרצפות נבנו בשיפוע, מעל המדרון הטבעי. השיפוע בשכבות VI ו־V (איור 34) היה 0.15 מ' גובה ל־10 מ', ואילו בשכבה III — 1.3 מ' גובה ל־10 מ'. הפרשי הגובה בין הרצפות של שכבות IV–VI לרצפה של שכבה III הוא

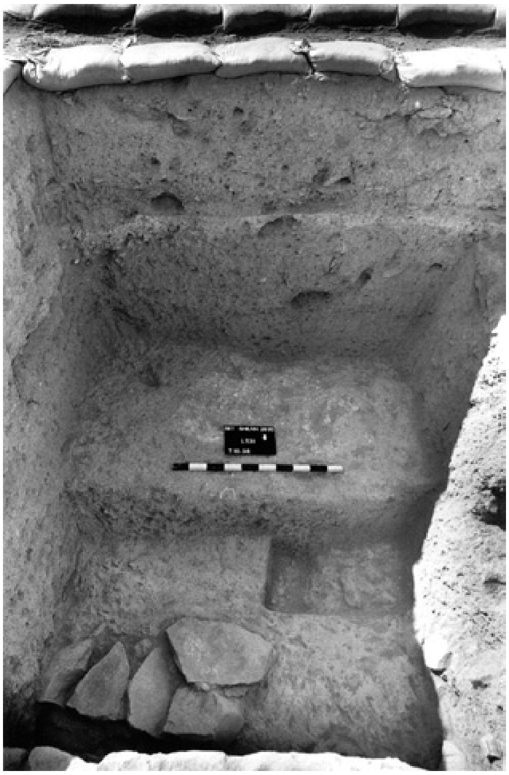

איור 34. רצפות הרחוב בין מבנים I ו־III, מבט לדרום.

איור 35. הרחוב בין מבנים I ו־III, מבט למזרח.

0.7 מ׳, ובין שכבה III ל־II — 0.55 מ׳. בכל השלבים היו הרצפות עשויות טיח־סיד (עד 0.15 מ׳ עובי). בשכבה III נבנה קיר 203 במקום קיר 210 (איור 35), שהצר את רוחב המעבר בין המבנים.

מבנה IV (תכנית 7)

המבנה, שקירותיו השתמרו לגובה 0.3–0.2 מ׳, נחשף חלקית כ־70 מ׳ מדרום למבנים I ו־II. הוא

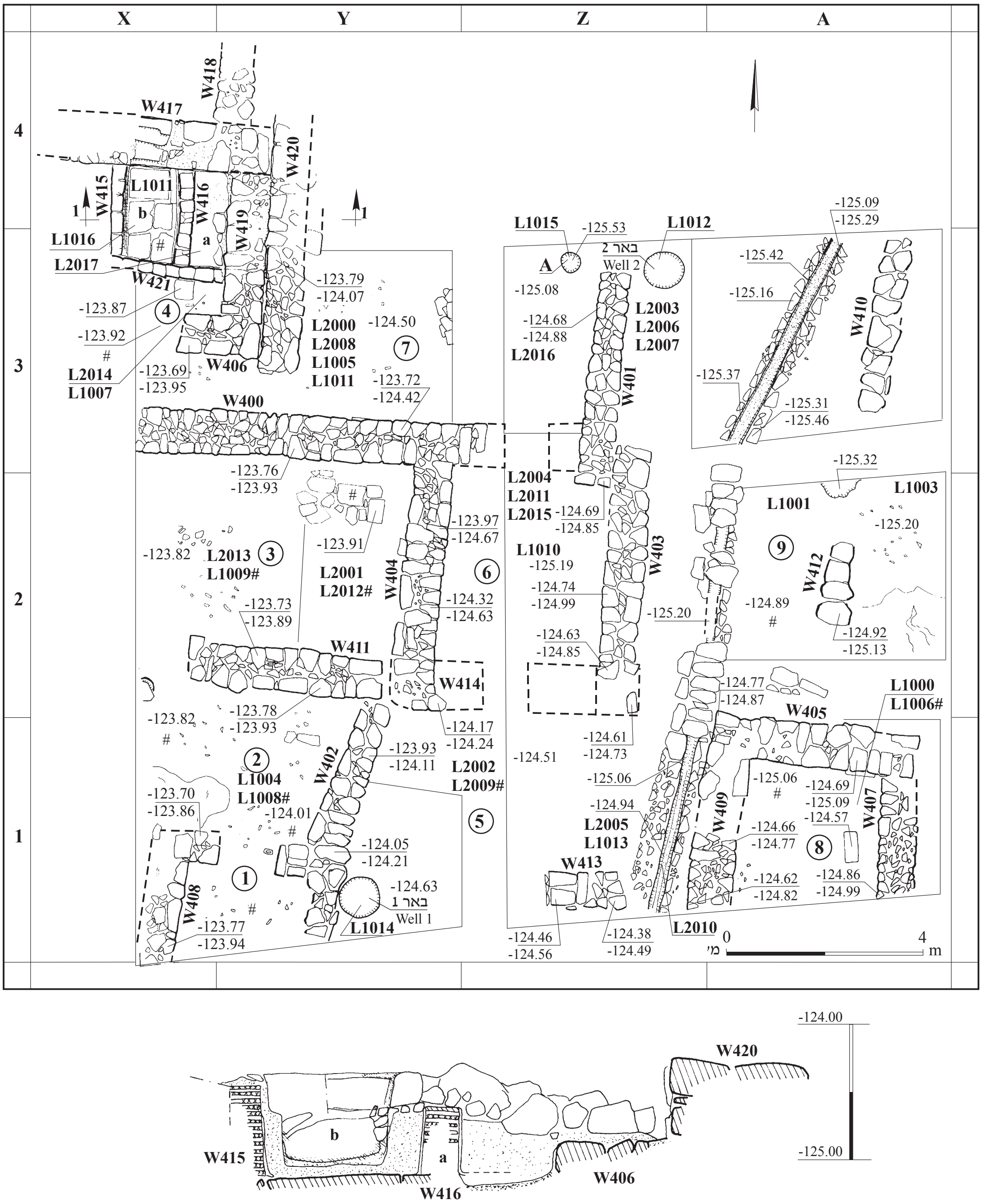

1-1

תכנית 7. מבנה IV, שטח C, תכנית וחתך.

איור 36. מבנה IV, שכבה VI, אבן פותה בפתח חדר 1, מבט לצפון.

נבנה בשלהי התקופה הביזנטית (שכבה VI), והוא בן זמנם של שאר המבנים שנחשפו באתר. הוא נעדר פאר, ואופי הבנייה בו פשוט. בשלב כלשהו נערכו במבנה שינויים קלים, ובהם בניית קירות שאינם תואמים את קווי המתאר המקוריים של המבנה ושאופי בנייתם שונה מקירות החדרים, דוגמת קיר 402. על סמך בדיקות שנערכו מדרום לשטח החפור וממזרח לו, שבמהלכן לא נמצאו שרידים ארכיטקטוניים, נראה שהמבנה לא המשיך לכיוונים אלה, אלא לכיוון מערב.

נחשפו שרידים של חמישה חדרים, שלוש חצרות ומרחץ. אל חדר 1 מוביל פתח (1.6 מ׳ רוחב) בצד צפון, ובו פותה מבזלת (איורים 36, 46:5; ר׳ טבלה 43:4). קירות 402 ו־408 נבנו על סלע האם שהוחלק. הרצפה בחדר 2 (L1004, L1008) נחצבה בסלע האם, ושולבו בה אבני בזלת. המעבר בין חדרים 1 ו־2 ל־3 היה כנראה בחלק המערבי, בקצה קיר 411.

חדר 3 (L1009, L2001, L2012, L2013) הוא מהחדרים הגדולים במבנה. בחלקו הצפוני־המזרחי נחשף ריצוף אבן, שהונח לסירוגין מעל מילוי עפר מהודק ומעל הסלע הטבעי. שני נדבכים של הקיר המזרחי (W404) השתמרו.

בחדר 4 נתגלה הצד המזרחי של מרחץ (L1016, L2017; 2.9 מ׳ רוחב, 3.5 מ׳ אורך). מסדרון צר (בין קירות 400 ל־406; 0.9–1.1 מ׳ רוחב) הוביל אל פתח שהשתמר חלקית. שתי אמבטיות (a, b) התגלו בצד צפון־מזרח; הן עשויות מלבנים צרופות (0.6 מ׳ עומק; המערבית: 1.1 × 1.8 מ׳; הדרומית צרה ממנה ב־0.35 מ׳). ריצוף אבן נמצא מתחת לאמבט המערבי, ומעליו הונחה דלת (בשימוש משני) של מערת קבורה. דלת זו זהה במידותיה לדלת הבזלת שנתגלתה ב׳אחוזת הקבר׳ (ר׳ לעיל). קיר 420, שהוצמד לחדר 4 ממזרח, נישא לגובה שני נדבכים. ייתכן ששימש מסד לגרם מדרגות שהוביל אל גג המבנה.

איור 37. מבנה IV, תעלת מים (L2010), מבט לצפון.

ההרס בחצר 5 היה רב (L2002, L2005, L2009, L2013; 4.5 מ׳ רוחב, 7 מ׳ אורך השתמרות), ועל כן השחזור של קיר 414 הוא בגדר הצעה. בחלק הדרומי־המערבי של החצר התגלתה באר (1; L1014), ותעלת מים (L2010) נחשפה במזרחו.

חדר 6 (L1010, L2004, L2011, L2015) נחשף חלקית, ולא ברור אם היו פתחים בקירות 414 ו־400. לחדר רצפת עפר כבוש במפלס 0.4 מ׳ על סלע האם.

הקיר הצפוני של חצר 7 (L1005, L1011, L2000, L2008, L2016) חסר. הרצפה חצובה בסלע, ומשופעת קלות לכיוון מזרח. ממערב לקיר 401 נחשף בור חצוב (A; ר׳ טבלה 16:3).

חדר 8 (L1000, L1006) נחפר, למעט הקיר הדרומי, שהיה בו ככל הנראה פתח. הרצפה, העשויה עפר מהודק, עשירה בממצא קרמי. בחלק הצפוני־המזרחי של החדר נחשפה רצועה רחבה של אפר, המעידה על פעולתם של טבונים במקום.

איור 38. מבנה IV, באר 1.

השרידים מחצר 9 (L1001, L1003), שבצפון־מזרח המבנה, כוללים בדלי קירות (W410 ו־W412), המקבילים לקירות 401 ו־403. תעלת מים נחשפה לכל אורך השטח (L2010; 14.5 מ׳ אורך; איור 37), והיא עוברת במרכז החצר ובמעבר בין חצר 5 לחדר 8. התעלה מקורה בלוחות אבן (0.40 × 0.65 מ׳), ורוחבה משתנה (0.2–0.3 מ׳ בחלק הגבוה, עומק 0.3 מ׳). כיוון זרימת המים הוא מדרום לצפון. הדופן המערבית שלה רחבה במיוחד (0.5–0.6 מ׳) כדי למנוע את לחץ המים במדרון. הרצפות של חצרות 5 ו־9 ניגשו לתעלה שנבנתה בשכבה זו והמשיכה לשמש בשכבה V. מוצא התעלה וייעדה אינם ידועים, אך ייתכן שהיא קשורה לבארות הסמוכות. לא מן הנמנע שהמים הוזרמו לחלקות שלחין שהיו, להערכתנו, במדרגות החוף הקדומות.

בחצר 9 נתגלתה באר (2; L1012) ממזרח לקיר 401. באר זו ובאר 1 שבחצר 5, ממזרח לקיר 402, נחצבו עד מפלס מי התהום שנמצא בתוך כיסי קרקע. סמוך לאתר נערכו חמישה קידוחים שנועדו

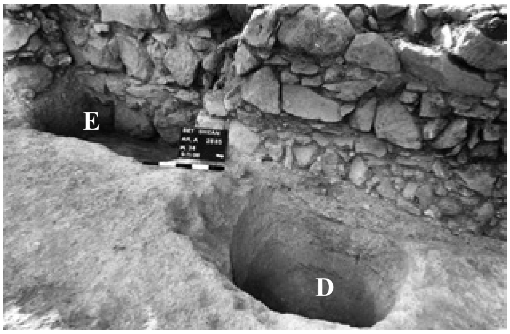

איור 39. בורות D ו־E ב׳אחוזת הקבר׳, מבט למערב.

לבדוק את יציבות הקרקע לקראת בנייה עתידית; בארבעה מהם לא נמצאו מים, אולם בקידוח אחד, 15 מ׳ מדרום לבאר 1, נתגלו תשלילי קנים, כ־7 מ׳ מתחת לפני השטח. הקנה, הצורך כמות רבה של מים מתוקים, מעיד על קיומו של מקור מים קדום בקרבת מקום. סביר להניח שמקור מים זה הזין את הבארות הקדומות. הבארות (0.85 מ׳ קוטר) נמצאו במרחק 14 מ׳ זו מזו, ללא חיבור ביניהן. באר 1 נחפרה עד הקרקעית (10.3 מ׳ עומק מפני השטח; איור 38), ואילו באר 2 נחפרה לעומק 6 מ׳.

בורות

נמצאו 16 בורות — תופעה שכיחה באתר (טבלה 3). הבורות הותקנו במפלסי הרצפות; רובם נחצבו בסלע האם, ומקצתם נכרו אל תוך מילויים. מתארם עגול, סגלגל או מלבני (איור 39). קוטרם 0.5–1.4 מ׳; קוטר תשעה מהם 0.8–1.10 מ׳. עומקם 0.25–1.3 מ׳; לעשרה מהם עומק של 0.4–0.6 מ׳ או 0.8–1.1 מ׳.

הבורות הותקנו בחדרי אחסון, סמוך לקירות או בפינות החדרים. בחצרות המבנים משכבות VI ו־V לא נמצאו בורות חצובים; לעומת זאת, ב׳אחוזת הקבר׳ נתגלו חמישה בורות (טבלה 3: 8–12).

תיארוך הבורות מתבסס על הקשרם הארכיטקטוני. כל הבורות היו פעילים בשכבה IV, למעט ארבעה (טבלה 3: 4–7) שנכרו ברצפה של שכבה III. שישה בורות נחצבו בשכבה VI (טבלה 3: 1, 3, 8–10, 16); שלושה בשכבה V (טבלה 3: 13–15); ושלושה בשכבה IV (טבלה 3: 2, 11, 12).

ההבדלים בצורת הבורות, במידותיהם ובמיקומם מעיד מן הסתם על מגוון שימושים: בורות אחסון

טבלה 3. בורות*

מס׳	מבנה	בור	קוטר	עומק	הערות
1	I	A	0.95	לא נחפר	שכבה VI; חדר 10; נחצב ברצפה שיצאה מכלל שימוש בשכבה III (ר׳ תכנית 1)
2	I	B	1.10	0.60	שכבה IV; בור סגלגל; חדר 12; הותאם לדופן הצפונית של קיר 245 (ר׳ תכנית 4)
3	I	C	1.05**	0.50	שכבות IV–VI; בשכבות IV–V — L572; שכבה VI — חדר 8; שכבה V — חדר 13; שכבה IV — חדר 19; רצפת החדר יצאה מכלל שימוש בשכבה III (ר׳ תכנית 1)
4	I	D	0.90	0.15**	שכבה III; בור לא־רגולרי; חצר H; ראשו בגובה הרצפות של שכבה III (126.1 מ׳ מתחת לפני הים); נחפר בתוך מילוי מהשכבה הקודמת (ר׳ תכנית 5)
5	I	E	0.85	0.55	שכבה III; L574; סמוך לפינה הדרומית־המזרחית של חצר H (ר׳ תכנית 5)
6	I	F	1.00	1.30	שכבה III; L568; חדר 8 (ר׳ תכנית 5)
7	I	G	0.55	0.80	שכבה III; L571; צדו המזרחי של חדר 8 (ר׳ תכנית 5)
8	חצר	A	1.30	0.80	שכבות III–VI; L88; הפינה הצפונית־המזרחית של החצר (ר׳ תכנית 1)
9	חצר	B	0.80, 0.95	0.40	שכבה VI?; L99; בור כפול; מצפון לחדר המדרגות של מערת הקבורה (ר׳ תכנית 1)
10	חצר	C	0.90	0.50**	שכבה VI; L29; סמוך לפתח הדרומי של החצר, שנחסם בשכבה V (ר׳ תכנית 1)
11	חצר	D	1.40	0.90	שכבות III–IV; בור עגול למחצה; הותאם לדופן המזרחית של קיר 34, שנבנה בשכבה IV (ר׳ איור 39; תכנית 4)
12	חצר	E	0.50 × 1.60	0.50–0.40	שכבות III–IV; בור מלבני; שולב בקיר 34, שנבנה בשכבה IV; (ר׳ איור 39; תכנית 4)
13	II	A	1.30	1.05	הפינה הדרומית־המערבית של חדר 5; הותאם לבנייה בשכבה V (ר׳ תכנית 3)
14	II	B	1.10	0.90	שכבה V; הפינה הצפונית־המערבית של חדר 8 (ר׳ תכנית 3)
15	II	C	0.55	0.30	שכבה V; סמוך לפינה הדרומית־המזרחית של חדר 8 (ר׳ תכנית 3)
16	IV	A	0.50	0.25	שכבות IV–VI; L1015; חדר 7 (ר׳ תכנית 7)

* בורות שמתארם לא צוין — מעוגלים

** עומק חלקי; הבור לא נחפר במלואו

ושימור, בורות אשפה ושרפה או מתקני עבודה. כיוון שלא נמצא טיח באף אחד מהבורות, ניכר שהם לא שימשו לאיגום נוזלים.

בור A במבנה I (טבלה 3:1) נמצא במרכז מחסן ארוך. מיקומו מעיד על האפשרות ששימש בור אשפה. בורות שנתגלו בפינות חדרי המגורים או בחדרי האחסון הקטנים (טבלה 3:2, 6, 7) שימשו כנראה לאחסון. הבורות שנמצאו בשולי חצר H (טבלה 3:4, 5), אשר נכרו בתוך מילויים, שימשו להערכתנו לאחסון חפצים או כלים הקשורים בפעילות שנערכה בחצר. הבורות שנמצאו בכניסה הדרומית ל'אחוזת הקבר' (טבלה 3:10) ובפינתה הצפונית־המזרחית (טבלה 3:8) היו בורות אשפה. לעומת זאת, הבורות שהותקנו צמוד לקיר 34 (טבלה 3:11, 12), לאחר ש'אחוזת הקבר' יצאה מכלל שימוש, נועדו לאחסון כלי עבודה.

שלושה בורות נחשפו בחלק הדרומי־המערבי של מבנה II ויוחסו לשכבה V (טבלה 3:13–15). המידות הרחבות של שניים מהבורות (מס׳ 13, 14) מצביעות על האפשרות ששימשו לאחסון מצרכים יבשים.

הממצא

כלי החרס

בחפירה נתגלה ממצא עשיר של כלי חרס שזמנו למן המאות הג׳–הד׳ לסה״נ עד התקופה האסלאמית המאוחרת (ר׳ אבישר, כרך זה). כלי החרס מתוארים טיפולוגית. כמו כן, מתואר מטמון הקערות שנתגלה במבנה I, המתוארך לתקופות האיובית–הממלוכית. נרות חרס רבים נמצאו בכל שטחי החפירה, והם מוצגים בפרק נפרד (ר׳ Nagorsky, this volume);

הם מתוארכים למן התקופה הרומית המאוחרת עד התקופה הממלוכית.

מטמון הקערות ממבנה I. בבור שנכרה לעומק 1.5 מ׳ מתחת לרצפה בפינה הדרומית־המזרחית של שרידי מבנה I בשכבה II (L540; תכנית 6) נחשפו 34 קערות (אבישר, כרך זה: איורים 36: 9; 37: 2; 38: 1–3; 39–42; 43: 4, 5; 44: 1, 2). הקערות הונחו זו בתוך זו (איור 40). נמצאו קערות מזוגגות (איור 41); חלקן נועדו לתלייה על קיר.

ייחודו של המכלול במגוון הכלים ובכמותם הרבה, לרבות כלי פיאנס מעוטרים בציור בשחור וכחול, או שחור, כחול ואדום. על קערות אחדות נמצא עיטור בכתב ערבי (איור 41: 3). יוצאת דופן היא הקערה שבמרכזה ציפור על ענף עץ (איור 41: 4).

המטבעות

בחפירה נמצאו 1797 מטבעות (ר׳ Bijovsky and Berman, this volume). אלה כוללים מטמון ובו 751 מטבעות זהב מן התקופה הביזנטית ו־1046 מטבעות שנמצאו בכל שטחי החפירה; מהם זוהו 513 מטבעות מהתקופות ההלניסטית, הרומית, הביזנטית והאסלאמית.

מטמון מטבעות הזהב נתגלה בחדר 13 במבנה I (איור 42; תכנית 4). המטמון נמצא בתוך קדרה עמוקה מחרס (ר׳ אבישר, כרך זה: איור 21: 2),

איור 40. מטמון הקערות באתרו.

איור 41. מבחר קערות מהמטמון במבנה I (L540).

כ־0.35 מ׳ מתחת לרצפת עפר כבוש (L94a) ששימשה את דיירי המבנה מאז הקמתו (שכבה VI). כל המטבעות במטמון הם מהתקופה הביזנטית, וכולם בעריך סולידוס, שמשקלו הממוצע 4.5 גרם. לפיכך, שוקל המטמון כ־3.4 ק״ג.[5]

במטמון 751 מטבעות. אלה כוללים 95 מטבעות שנטבעו בימי הקיסר פוקאס (603–610 לסה״נ), 382 מטבעות של הרקליוס (610–641), 219 מטבעות של קונסטנס הב׳ (641–668) ו־55 מטבעות של קונסטנטינוס הד׳ (668–685). המטבעות המאוחרים ביותר הם של קונסטנטינוס הד׳, המתוארכים לשנים 674–681. מכאן, שתאריך ההטמנה לא היה לפני שנות ה־80 למאה הז׳ לסה״נ, כעשור לפני הרפורמה המוניטרית של עבד אל־מליכ, ב־696/697. החליף, שאסר את השימוש במטבעות ביזנטיים, העניש את מי שעבר על האיסור והורה על החזרת המטבעות לקופה המרכזית לצורך התכתם. ייתכן שהסיבה לכך שהמטבעות הוסתרו הייתה הפחד מההחרמתם. טווח התאריכים של המטבעות מהמטמון מחזק את הדעה שמטבעות ביזנטיים המשיכו לשמש לאחר הכיבוש הערבי ב־640 לסה״נ, לפחות עד הרפורמה של עבד אל־מליכ.

איור 42. מטמון מטבעות הזהב באתרו.

כלי הזכוכית

נחשפו כ־2000 שברי כלי זכוכית, מחציתם אינדיקטיביים. אלה מתוארכים למן התקופה הרומית המאוחרת עד התקופה האסלאמית המאוחרת (ר׳ Katsnelson, this volume). כן נמצאה משקולת זכוכית מהתקופה הפאטימית (ר׳ חמיס, כרך זה).

כלי האבן

בין כלי האבן הרבים שנחשפו בחפירה היו קערות בזלת, אבני כתישה, אבני שחיקה, גלגילות/ פטישים, עליים, משקולות פלך, חרוזים ושברי שיש (טבלה 4). כלי האבן תוארכו למן התקופה הרומית המאוחרת עד התקופה האסלאמית המאוחרת.

קערות בזלת (איורים 43; 44:1, 2, 5, 6).— נמצאו 17 שברים של קערות בזלת, שמקורן כמעט בכל המבנים. קוטרן 4–36 ס״מ; עובי דופנותיהן 1.2–5.0 ס״מ וגובהן 2–16 ס״מ. הקערות נחלקות לשני טיפוסים עיקריים: קערות שחיקה וקערות כתישה. אלה שנועדו לשחיקה הן שטוחות, ולהן שלוש או ארבע רגליים (איור 44:1, 2). קערות הכתישה

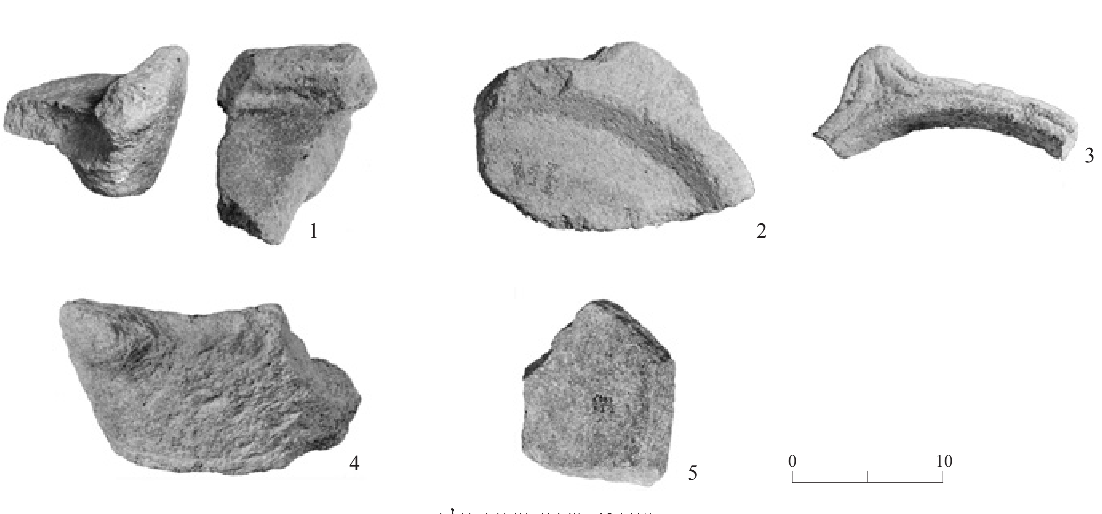

איור 43. שברי קערות בזלת.

טבלה 4. כלים וחפצים מאבן (המידות בס״מ)

מס׳	חומר	שטח	לוקוס	סל	אורך/ גובה	רוחב	עובי	קוטר	שכבות והערות	איור
קערות בזלת, שיסט ושיש										
1	בזלת	B	525	1095	11	-	3	-	IV–VI; קערה מלבנית	1:43
2	בזלת	C	1000	2007	-	-	-	27	IV–VI; עומק 1.0–1.5 ס״מ; ארבע רגליים	
3	בזלת	A	54	1068	-	-	-	25	IV–VI	2:43
4	בזלת	B	528	1115	13	-	2.5–4.5	28	III–VI	
5	בזלת	A	20	62	-	-	-	30	III–V; דופן מעוטרת	3:43
6	בזלת	A	20	53	-	-	-	15	III–V	
7	בזלת	A	24	92	-	-	-	37	III–V	1:44
8	בזלת	A	60	249	7.5	-	-	4	III	
9	בזלת	A	1565	3224	6	-	2	22	III	2:44
10	בזלת	A	47	174	12	-	4	-	I–II; רגל בגובה 8 ס״מ	
11	בזלת	B	512	1059	14.5	-	2.2	30	I–II; עומק 13.5 ס״מ; עיטור זיז בדופן, חור בתחתית	4:43
12	בזלת	B	521	1078	8	-	1.2–2.5	32	I–II	
13	בזלת	A	פנ״ש	1168	10	-	-	11	I–VI; עומק 10 ס״מ; שלוש רגליים	5:44
14	בזלת	-	-	-	16	-	1.5–5.0	20	-	6:44
15	בזלת	A	26	103	-	-	3.2	36	I	5:43
16	בזלת	A	10	40	16	4.5	5	-	I; מחורר בתחתית	
17	בזלת	A	10	40	16	4.5	5	-	I; מחורר בתחתית	
18	שיסט ירוק	B	523	1073	-	-	0.7	16	I–III	3:44
19	שיש	A	60	249/2	10.5	9	3.9		III	
20	שיש	E	1531	3259/2	29	-	-	16	II; עיטור חרוט של חצאי עיגולים	4:44
אבני כתישה										
21	בזלת	E	1549	3138	-	-	-	6	IV	1:45
22	בזלת	B	568	1371/17	4.5	6	6	-	III	2:45
23	בזלת	B	547	1265	5.5	5	4	-	III – VI	3:45
24	בזלת	A	35	167	-	-	-	5.5	IV–V	4:45
25	גרניט אדום	A	17	94	7	6	1.5	-	III–V	
26	בזלת	A	13	104/1	10	7.5	8	-	III–IV	5:45
27	בזלת	B	506	1074	7	5.5	6	-	I–II	6:45
28	בזלת	B	506	1074/1	7	5	4	-	I–II	7:45
29	בזלת	B	פנ״ש	1264	-	-	3	5	-	8:45
אבני השחזה										
30	גרניט ורוד־סגול	A	17	94	7.5	6	1.5	-	III–V	9:45
31	בזלת	E	פנ״ש	-	12.5	6	5	-	-	10:45

טבלה 4. (המשך)

מס׳	חומר	שטח	לוקוס	סל	אורך/ גובה	רוחב	עובי	קוטר	שכבות והערות	איור
גלגילות/פטישים										
32	בזלת	A	102	406	-	-	4	9.5	IV–VI	11:45
33	בזלת	B	565	1375	6	6	5	-	IV–VI	13:45
34	בזלת	B	511	1040	7	7	4	-	I–III	12:45
35	בזלת	B	1544	3203	5	5	5.5	-	III	14:45
עליים										
36	בזלת	B	544	1323	5	5	5	-	VI	
37	בזלת	B	569	1376	-	-	4	5.2	IV–VI	
38	בזלת	B	547	1165	-	-	-	5	III–VI	
39	אבן גיר	A	56	333	9	4.0–2.5	2.5–0.5	-	IV–V	1:46
40	בזלת	A	56	333	8	4.5	2	-	IV–V	2:46
41	בזלת	A	57	213	11	-	-	6.5–4.5	III	
42	בזלת	B	539	1316	11.5	-	-	8.0–4.5	I–III	
אבן פותה										
43	בזלת	C	1008	2000	17.5	11.5	10.0–7.8	-	IV–VI; נקב בקוטר 4–8 ס״מ	5:46
משקולות פלך										
44	אבן גיר (16.17 גרם)	A	51	203	-	-	0.8	4.5	III–V	6:46
45	חרס (10.42 גרם)	A	17	81	-	-	1.1	2.7	III–V	7:46
46	חרס (5.23 גרם)	B	539	1333	-	-	0.7	2.3	I–III	8:46
47	חרס (7.90 גרם)	E	1529	3080	-	-	0.9	3.6	III	9:46
חרוזים										
48	עצם (15.15 גרם)	E	1529	3235	-	-	1.1	3.3	III	10:46
49	עצם (3.92 גרם)	B	506	1074	-	-	0.6	2.1	I–II	11:46

עמוקות וצרות, ולהן בסיס שטוח או בסיס בעל שלוש רגליים (איור 5:44, 6).

קערות משני הטיפוסים נמצאו בכל השכבות באתר (טבלה 1:4–17). קערות דומות נמצאו באתרים למן התקופה הכלקוליתית ועד התקופה העות׳מאנית. קערות הדומות לקערה מס׳ 5, שלהן דופן מעוטרת בחריתה, נמצאו בבית שאן (Peleg 1994:151, Nos. 13, 14).

קערות מאבנים מוטמרות (איור 3:44, 4).— בחפירה נתגלתה קערת אבן מצפחה ירוקה (שיסט; טבלה 18:4), שלה דופן זקופה מעוטרת בחריתה של קווים ישרים ועיגולים. קערות מסוג זה היו נפוצות בתקופה האסלאמית הקדומה (המאות הח׳–הט׳ לסה״נ; היימן תש״ן:121, איור 12:23; ישראל, נחליאלי ובן־מיכאל תשנ״ה:8*; אבנר תשנ״ח [א]:35*, איור 1:15).

קערות השיש נמצאו במכלולים מן התקופות העבאסית (טבלה 19:4) והממלוכית (טבלה 20:4). קערת השיש באיור 4:44 יוצאת דופן במידותיה הקטנות. קערות שיש אינן נפוצות בחפירות ארכיאולוגיות. הופעתן במכלולים

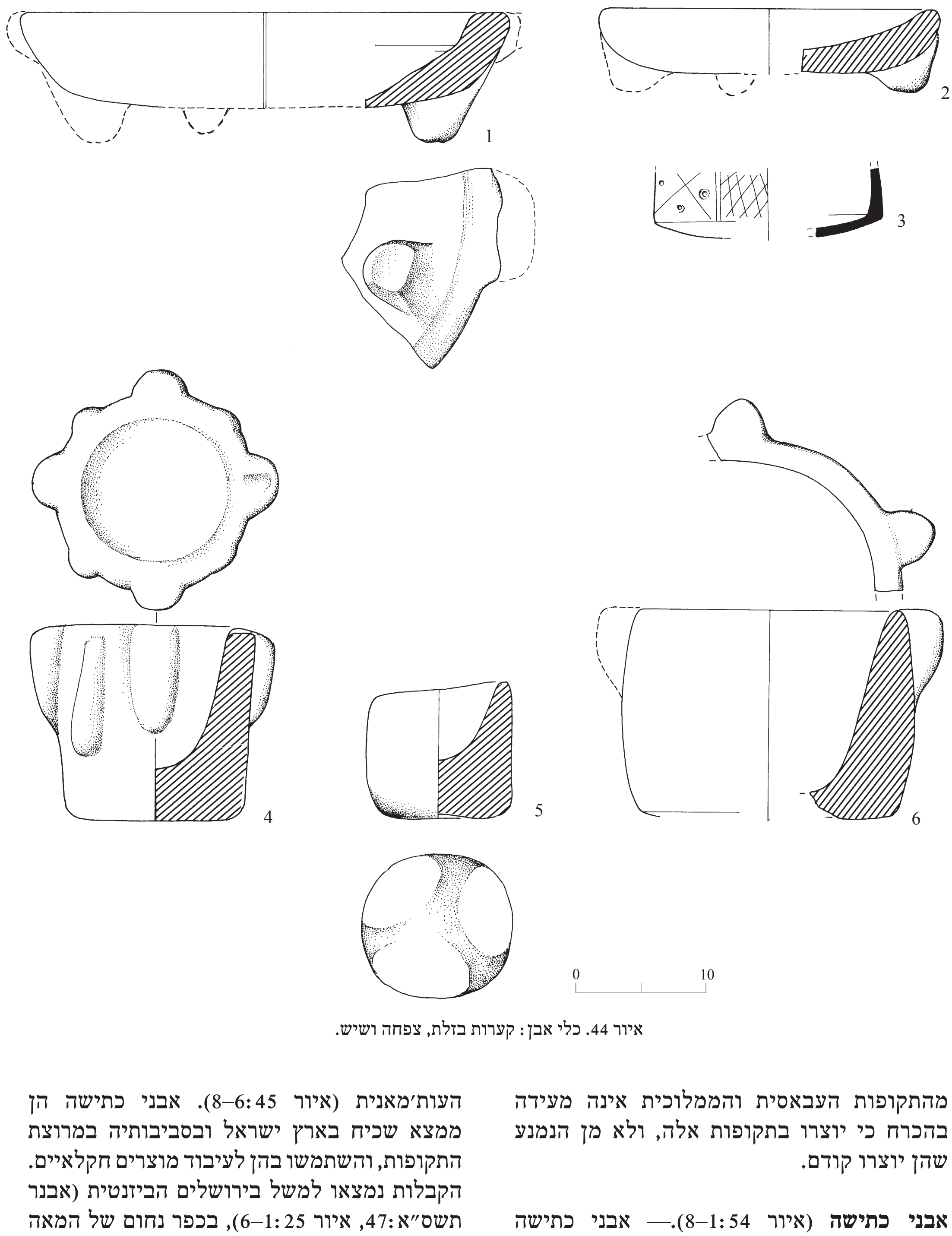

איור 44. כלי אבן: קערות בזלת, צפחה ושיש.

מהתקופות העבאסית והממלוכית אינה מעידה בהכרח כי יוצרו בתקופות אלה, ולא מן הנמנע שהן יוצרו קודם.

אבני כתישה (איור 54:1–8).— אבני כתישה מבזלת (5.0–7.5 ס״מ רוחב, 5–8 ס״מ אורך, 5–10 ס״מ גובה), שמתארן מלבני, כדורי או כשל חרוט קטום, נמצאו במבנים I ו־II וב׳אחוזת הקבר׳ (טבלה 4:21–29). אבני הכתישה באיור 45:1–5 נמצאו במכלולים מהתקופות הביזנטית–העבאסית, והשאר ממכלולים מן התקופות הממלוכית–העות׳מאנית (איור 45:6–8). אבני כתישה הן ממצא שכיח בארץ ישראל ובסביבותיה במרוצת התקופות, והשתמשו בהן לעיבוד מוצרים חקלאיים. הקבלות נמצאו למשל בירושלים הביזנטית (אבנר תשס״א:47, איור 25:1–6), בכפר נחום של המאה הז׳ לסה״נ (Tzaferis and Peleg 1989:136, Fig. 72:36) ובג׳למה (Berry 1988:238, Fig. 8–9, No. 77).

אבני השחזה (איור 45:9, 10).— לוח השחזה (6.0 × 7.5 ס״מ) מגרניט בצבע ורוד־סגול (טבלה

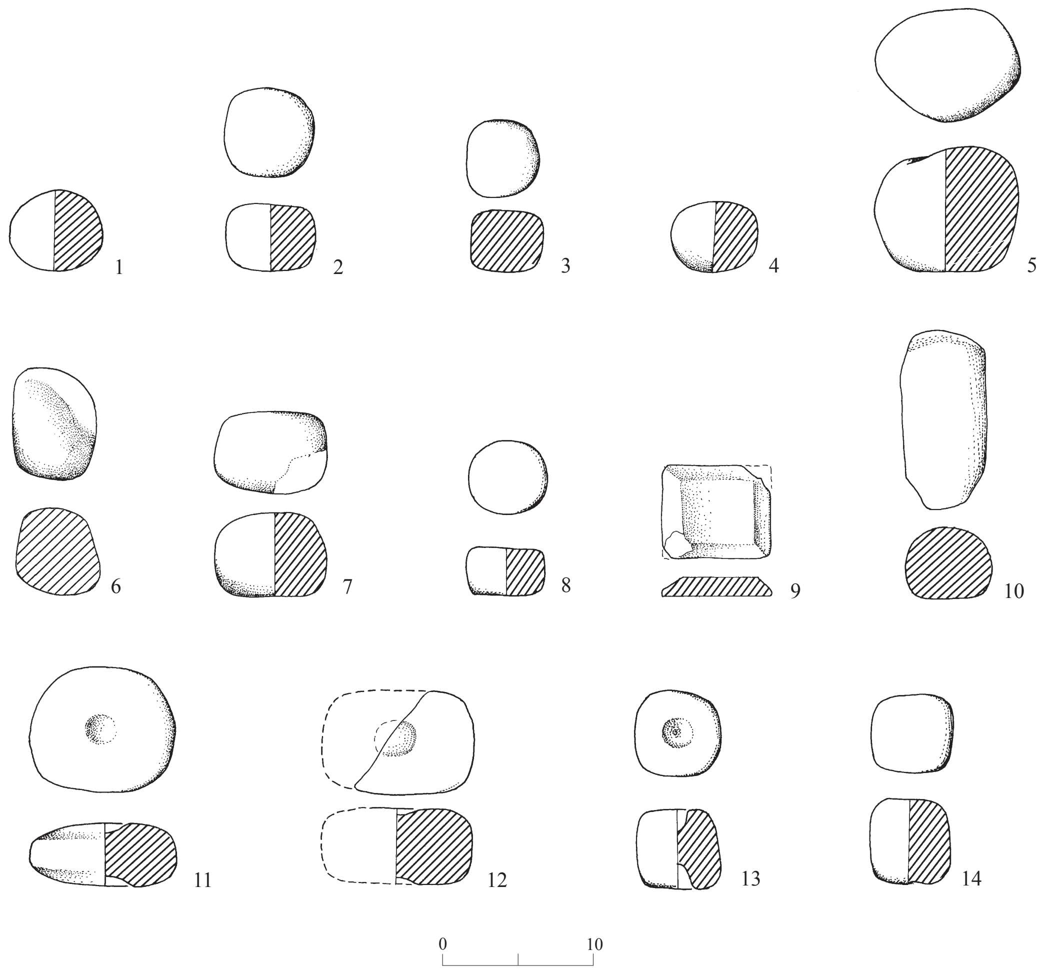

איור 45. כלי אבן: אבני כתישה, אבני השחזה וגלגילות/פטישים.

4:30) נמצא על פני השטח, במילוי שנמצא על הרצפה שבה נחפר הבור ובו מטמון מטבעות הזהב. אבנים דומות שימשו לעתים לכתישת צבעים ומוצרי קוסמטיקה (Macalister 1912:272–273). אבן דומה נמצאה בג׳למה ותוארכה למאות הד׳–הה׳ לסה״נ (Berry 1988:239, Nos. 93, 94; 356, Pl. 8–5, Nos. 93, 94). נתגלתה גם אבן עשויה בזלת ועליה סימני שחיקה (טבלה 4:31).

גלגילות/פטישים (איור 45:11–14; טבלה 4:32–35).— אף שאבני כתישה הן ממצא שכיח בחפירות ארכיאולוגיות, יוחס להן שימוש שונה בכל אתר. פריטים מעין אלה מן המחצית הראשונה של המאה הז׳ לסה״נ בכפר נחום שימשו לדעת החופר משקולות (Tzaferis and Peleg 1989:136, Fig. 72:37); בג׳למה הוגדרו אבנים אלה פטישים (Berry 1988:238, Fig. 8-9, No. 77); ואילו בשומרון — עליים (Reisner, Fisher and Lyon 1924:340, Fig. 215:1c). זיהוי כלים אלה כגלגילות מקורו באתרים כלקוליתיים בגולן (Epstein 1998:236–237, Pl. XLIII:13–19), שם הוחזקו בידיות נשיאה משני הצדדים; אפשר שהשקעים בשתי הפאות השטוחות שימשו למטרה זו.

עליים (איור 46:1, 2).— עליים עשויים בזלת (טבלה 4:36–38, 40–42) ואבן גיר (טבלה 4:39) נמצאו במבנים I ו־II (5.0–11.5 ס״מ אורך, 4.5–8.0 ס״מ קוטר). עליים דומים נתגלו בכפר נחום (Tzaferis

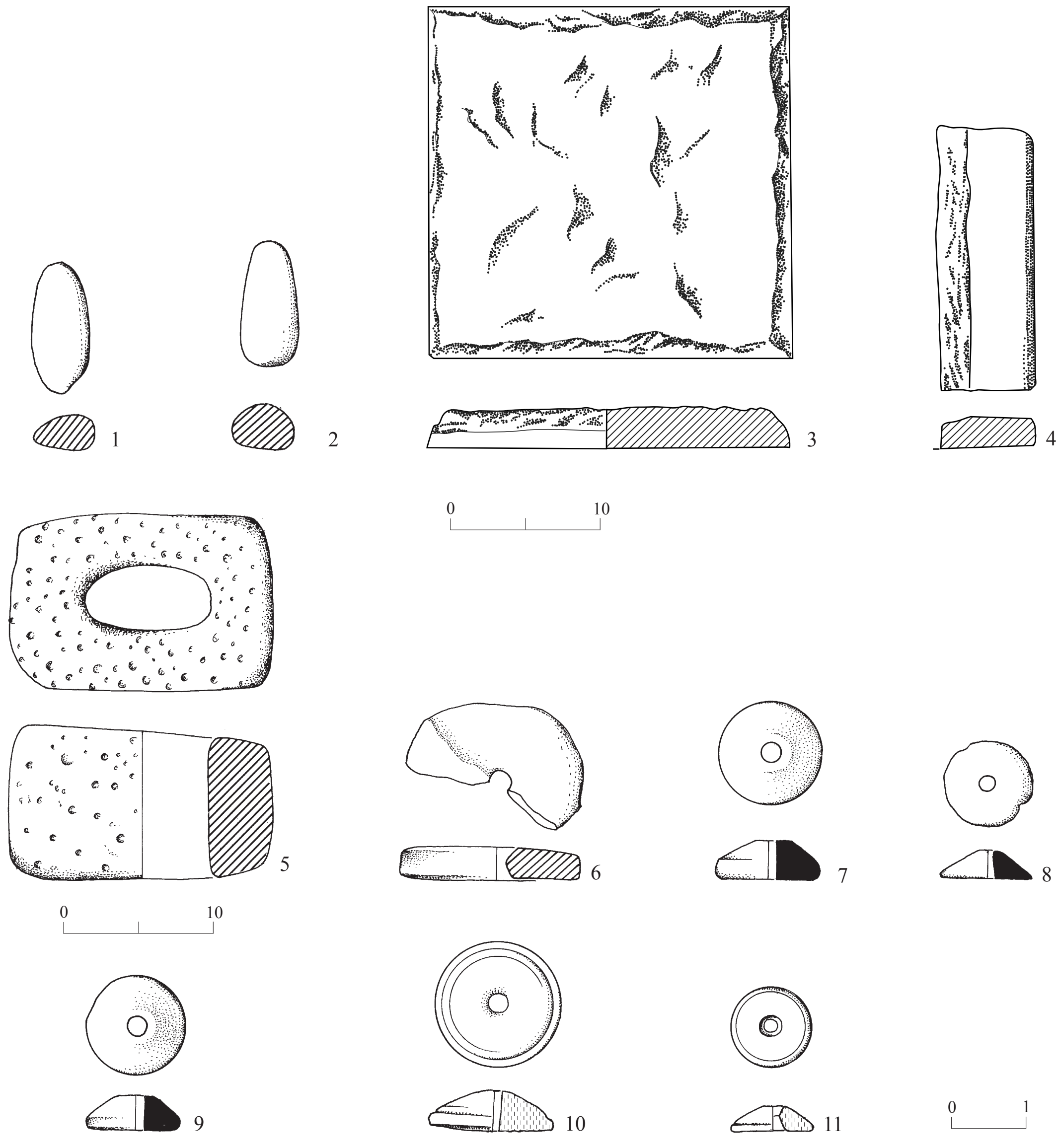

איור 46. פריטי אבן: עליים, שברי שיש, אבן פותה, משקולות פלך וחרוזים.

and Peleg 1989:137, Fig. 72:43, 44), שם תוארכו למאות הז׳–הי׳ לסה״נ. עליים המתוארכים לתקופה האסלאמית הקדומה נחשפו בחורבת עילין (גרינהוט תשס״ד: 29*, איור 5: 1, 2).

שברי שיש (איור 46: 3, 4).— שברי שיש רבים נמצאו שלא באתרם. צבעם לבן־אפור בגוון משתנה. מידותיהם בין 2.2–5.0 ס״מ לבין 32–40 ס״מ. עובי השיש השכיח הוא 2.0–2.6 ס״מ (51 שברים; 55%) ו־1.2–1.8 ס״מ (23 שברים; 22.8%). אחד מהאריחים שנחשפו במבנה II נמצא שלם (24 × 24 ס״מ; איור 46: 3).

רוב השברים נתגלו בשפכים ובמילויים או בפני השטח, תופעה שכיחה באזור ששימש לפינוי

פסולת במשך תקופה ארוכה. שישה שברים נמצאו סמוך לרצפות של חדרים 2 ו־3 במבנה III (L520, L525); ארבעה מהם (2.5 ס״מ עובי) היו חלק מלוח אחד.

אבן פותה (איור 5:46; טבלה 43:4).— האבן נתגלתה באתרה במבנה IV, בסף שבין חדרים 1 ל־2, ועליה סימני שחיקה. מגרעת חצובה בטרוורטין (סלע האם) שימשה לה בסיס איתן.

משקולות פלך וחרוזים (איור 46:6–11).— ארבע משקולות פלך (טבלה 4:44–47) מחרס ומאבן גיר בצבע אפור נמצאו בחפירה. למשקולות צורת חרוט קטום, למעט משקולת שטוחה (טבלה 44:4). כל המשקולות נמצאו במילויים המתוארכים לתקופות האומיית והעבאסית.

שני חרוזים (איור 46:10, 11) עשויים עצם נמצאו במילוי; הם מעוטרים בעיגולים חרותים. אחד (טבלה 48:4) תוארך לתקופה העבאסית והשני (טבלה 49:4) מאוחר לו.

חפצי מתכת

אלכסנדרה סרדוייב ועפר שיאון

באתר נתגלו חפצי מתכת, ובהם טבעות, צמידים, תליונים, פעמון, שרשרות, סיכות, סיכות רכיסה, כלי איפור, אבזמים/ידיות, חץ, סכין, נוקר, מסמרים ומשקולות. חפצי המתכת נמצאו בכל השכבות, ותוארכו למן התקופה הרומית המאוחרת עד התקופה האסלאמית המאוחרת.

טבעות וצמידים (איור 47).— אחת־עשרה טבעות נמצאו בחפירה (איור 47:1–11). טבעות מס׳ 1 ו־2 נמצאו במכלולים המתוארכים לתקופות הביזנטית–האומיית, וטבעת מס׳ 3 נמצאה במילוי מאוחר במעבר בין מבנים I ל־II. שאר הטבעות נחשפו במכלולים מאוחרים או במכלולים מעורבים.

הטבעות (2.0–13.2 מ״מ עובי, 15.5–62.0 מ״מ קוטר) עשויות ברונזה, למעט טבעת מס׳ 8 העשויה כסף. החתכים שלהן עגולים, מרובעים או שטוחים. טבעות דומות למס׳ 1, 6, 9 ו־11 נמצאו בכפר נחום, שם תוארכו לתקופה האסלאמית הקדומה (Tzaferis and Peleg 1989:136, Fig. 72:32, 46, 47, 50), ובבניאס (Khamis 2008:178, ור׳ שם הקבלות).

נתגלו ארבעה צמידים (איור 47:12–15). צמידים מס׳ 12 ו־14 עשויים מוט ברונזה מכופף, ללא עיטור. על צמיד מס׳ 15 חרותים פסים לרוחב, ובראשו — ראש נחש.

תליונים, פעמון ושרשרות (איור 48).— עשרה תליונים, העשויים רובם מברונזה נמצאו בחפירה

איור 47 ◄

מס׳	הכלי	חומר	לוקוס	סל	שטח	שכבה
1	טבעת	ברונזה	65	240	A	IV–VI
2	טבעת	ברונזה	513	1084	B	IV
3	טבעת	ברונזה	514	1050	B	I–III
4	טבעת	ברונזה	501	1174	B	I–II
5	טבעת	ברונזה	506	1011/1	B	I–II
6	טבעת	ברונזה	506	1011/2	B	I–II
7	טבעת	ברונזה	535	1237	B	I–II
8	טבעת	כסף	31	198	A	I
9	טבעת	ברונזה	פני שטח	275	A	-
10	טבעת	ברונזה	פני שטח	176	A	-
11	טבעת	ברונזה	1522	3063	E	-
12	צמיד	ברונזה	58	301	A	III
13	צמיד	ברונזה	539	1336	B	I–III
14	צמיד	ברונזה	540	1247	B	II
15	צמיד	ברונזה	540	1270	B	II

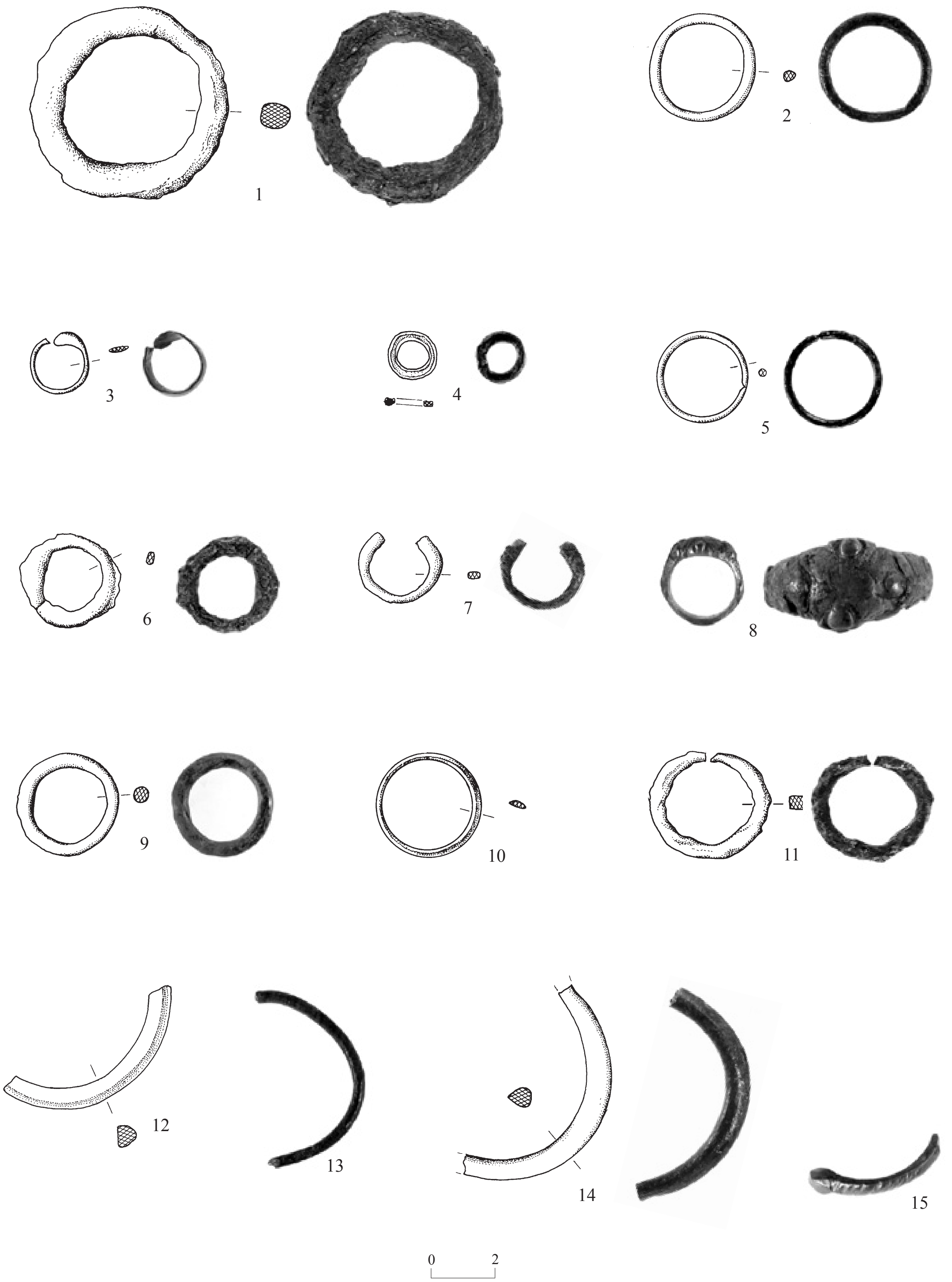

איור 47. חפצי מתכת: טבעות וצמידים.

איור 48. חפצי מתכת: תליונים, פעמון ושרשרות.

(איור 48:1–10). שישה מהם (1–6) נמצאו במכלולים המתוארכים לתקופות הביזנטית–האומיית; תליונים 7 ו־8 — במכלולים מהתקופות האומיית–העבאסית; זמנו של מס׳ 9 ככל הנראה התקופה העות׳מאנית; ומס׳ 10 נמצא במילוי לא מתוארך.

תליון מס׳ 1 מורכב משפופרת (11 ס״מ אורך) מעוטרת ברצועות של חוטים דקים, מלופפים ומקבילים. לחלקה התחתון מחוברות טבעות (1.3 ס״מ קוטר) שאליהן קשורות חמש שרשרות עדינות עשויות מחוליות דמויות הספרה 8.

תליון מס׳ 2 דמוי צלב; במרכזו לוח מעוין, ועליו חרותים פסים. תליון מס׳ 3, עשוי משתי טבעות (קטנה וגדולה) דמויות הספרה 8. תליונים מס׳ 4 ו־5 נמצאו בשטח D ותוארכו על סמך מטבעות שנתגלו לצדם (ר׳ Bijovsky and Berman, this volume: No.

איור 48

מס׳	הכלי	חומר	לוקוס	סל	שטח	שכבה
1	תליון	ברונזה	548	1274	B	IV–VI
2	תליון צלב	ברונזה	561	1364	B	IV–VI
3	תליון	ברונזה	41	2061	A	IV–VI
4	תליון	עופרת	1501	3003	D	IV–VI
5	תליון	ברונזה	1507	3023	D	IV–VI
6	תליון ?	ברונזה	1557	3213	C	IV–VI
7	מטבע תליון ?	ברונזה	51	222	A	III–V
8	תליון ?	ברונזה	1538	4010	E	III
9	תליון	ברונזה	31	198	A	I
10	תליון ?	ברונזה	פני שטח	-	B	-
11	פעמון	ברונזה	520	1118	B	IV–VI
12	שרשרת	ברונזה	523	1073	B	I–III
13	שרשרת	ברונזה	1541	3129	E	II

איור 49

מס׳	הכלי	חומר	לוקוס	סל	שטח	שכבה
1	סיכה	ברונזה	1006	2029	C	IV–VI
2	סיכת רכיסה ?	ברונזה	1557	3216	C	IV–VI
3	סיכת רכיסה ?	ברונזה	58	214	A	III
4	מחט ? מקל כוחל ?	ברונזה	1546	3165	E	III
5	מחט ? מקל כוחל ?	ברונזה	1525	3057	E	-
6	מקל כוחל	ברונזה	526	1130	B	IV–VI
7	מקל כוחל	ברונזה	74	290	A	III–V
8	מקל כוחל	ברונזה	513	1111	B	IV
9	מקל כוחל	ברונזה	1534	3222	E	II
10	כפית איפור	ברונזה	52	205	A	I–II
11	כפית איפור	ברונזה	פני שטח	3256	E	-
12	מלקט ?	ברונזה	פני שטח	-	B	-

359) לתקופות הביזנטית–האומיית. תליון מס׳ 4 עשוי לוח ברונזה סגלגל, מחורר במרכז, ותליון מס׳ 5 דמוי טבעת. תליונים מס׳ 6 ו־10 דמויי משקולת, האחד קוני והאחר מלבני. תליון (?) מס׳ 7 הוא מטבע ביזנטי, שהוטבע בימי פוקאס (602–610 לסה״נ), והוסב לתליון בתקופה האומיית או העבאסית. תליון מס׳ 8 עשוי לוח ברונזה שטוח דמוי מנורת שמן. על דופנו מופיע עיטור חרות של שני עיגולים מקבילים. תליון מס׳ 9 דמוי צדף.

ראש הפעמון שנמצא במבנה III (איור 11:48) מיוחס לתקופות הביזנטית–האומיית. השרשרות (איור 12:48, 13) מורכבות מחוליות עשויות חוט ברונזה מלופף בצורת הספרה 8. השברים של שרשרות מס׳ 12 ו־13 יוחסו לתקופה הממלוכית. שרשרת דומה נתגלתה ביבנה, ותוארכה שם לתקופה האסלאמית הקדומה (גורזלזני, ברקן ויחיא תש״ע: *35, איור 8:10).

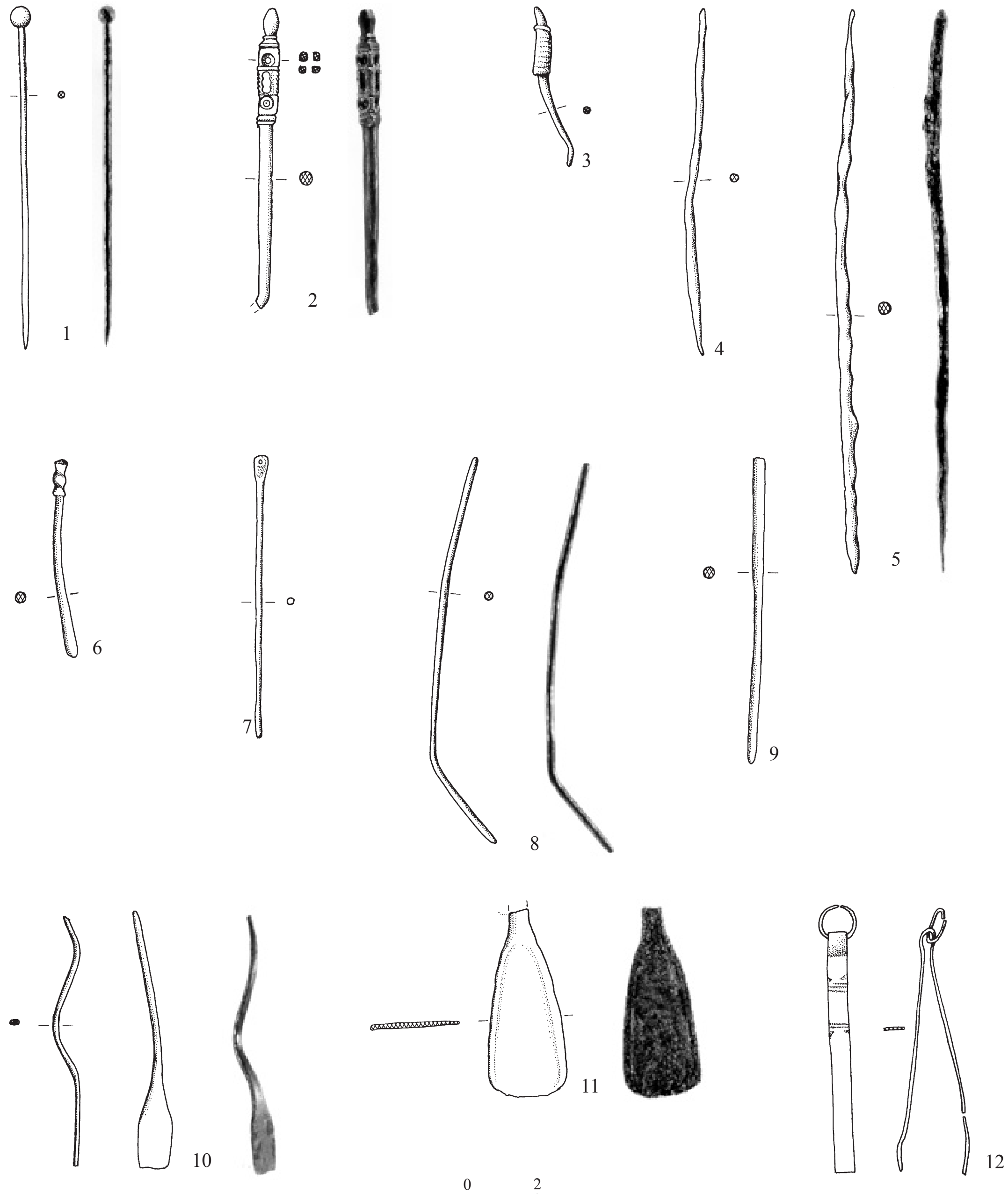

איור 49. חפצי מתכת: סיכות, סיכות רכיסה, מקלות כוחל, כפיות איפור ומלקט.

סיכות, סיכות רכיסה, מקלות כוחל וכפיות איפור (איור 49: 1–11).— סיכה מס׳ 1 נמצאה במכלול לא נקי במבנה IV, במצב השתמרות טוב. זמנה ככל הנראה התקופות הביזנטית–העבאסית. סיכה דומה שנתגלתה ביבנה מתוארכת לתקופה האסלאמית הקדומה (גורזלזני, ברקן ויחיא תש״ע: 36*, איור 10: 3). חפץ מס׳ 2 הוא מקל ברונזה שראשו מעובה ומעוטר בעיגולים חרותים. חלקו התחתון מכופף ושבור. נראה כי זהו חלק מסיכת רכיסה מעוטרת, שאליה נצמד חלק הדומה לאיור 49: 3. חפצים

מס׳ 4 ו־5 עשויים מוט ברונזה מחודד בקצה. חפץ מס׳ 4 תוארך לתקופה העבאסית, ואילו חפץ מס׳ 5 נמצא במכלול לא משוכב. שני החפצים יכלו לשמש מחטים שהראש שלהן לא השתמר, או חלק של מקלות כוחל.

נמצאו ארבעה מקלות כוחל (איור 49:6–9): מקל מס׳ 6 נמצא במכלול מן התקופות הביזנטית–האומיית, מס׳ 7 ו־8 — במכלולים מן התקופות האומיית–העבאסית, ואילו מקל מס׳ 9 נמצא במכלול מאוחר יותר. מקלות כוחל היו נפוצים באתרי קבורה בארץ מן התקופות הרומית והביזנטית. כמו כן, הם נתגלו במכלול מהתקופה האומיית בכפר נחום (Tzaferis and Peleg 1989:138, Fig. 72:61, 62).

נתגלו שתי כפיות איפור (איור 49:10, 11): אחת (10) במכלול ממלוכי–עות׳מאני, והאחרת (11) במכלול לא מתוארך (47 מ״מ אורך, 22.4–22.6 מ״מ רוחב). כפיות איפור דומות מהתקופות הרומית–הביזנטית נמצאו בכסרא (שטרן תשנ״ח:127) ובחורבת קסטרה (**קסטרא למרגלות הכרמל** 1999: 51); ומהתקופות הביזנטית והאומיית — בכפר נחום (Tzaferis and Peleg 1989:138, Fig. 72:59, 60). כלי איפור, ובהם מקלות כוחל וכפיות איפור, נתגלו בבניאס שזמנם למן התקופה הביזנטית עד התקופות האסלאמיות (Khamis 2008:170–173, ור׳ שם הקבלות).

מלקט (?; איור 49:12).— חפץ הנראה כמלקט נמצא במכלול לא מתוארך. זרועותיו גמישות ודקות בחלק העליון, והוא מעוטר בקווים חרותים לרוחב הזרוע. כלי זה שימש לאחיזת דברים עדינים או למריטת שערות.

אבזמים (איור 50:1–4).— נתגלו ארבעה אבזמים, שלושה במכלולים המתוארכים לתקופות הביזנטית–העבאסית (איור 50:1–3) ואחד במכלול מן התקופות הממלוכית–הע׳ותמאנית (איור 50:4). אבזם כמעט זהה למס׳ 1 נמצא בבית שאן (Peleg 1994: Fig 15:16), שם תוארך לתקופות הביזנטית–האסלאמית הקדומה.

ווים/ידיות (איור 50:5–7).— נמצאו שלושה חפצים דמויי וו/ידית, שלושתם במכלולים מן התקופות האומיית–הממלוכית, ואולי אף התקופה הע׳ותמאנית. החלק הישר של החפצים שימש כנראה לעיגון בתוך העץ, והם שימשו ידיות נשיאה או מתלים. חפצים מס׳ 5 ו־7 שימשו ככל הנראה ווי תלייה. חפץ מס׳ 6 שבור.

חץ, סכין ונוקר (איור 51).— החץ (איור 51:1) נמצא במהלך הכשרת החלק הצפוני של שטח A לחפירה, במכלול ובו שפכים מודרניים. אורכו 41.2 ס״מ, ראשו שטוח (2.8 ס״מ רוחב), והוא מעוטר בליפוף ובחריתה. בהנחה שהעיטור נמצא במרכז המוט, אורכו המלא היה 47 ס״מ בערך. החתך של חציו הקדמי עגול, ושל חציו האחורי— מרובע. חצים מסוג זה תוארכו לתקופה הממלוכית (Khamis 2008:181–182).

הסכין (איור 51:2; להקבלות, ר׳ Khamis 2008:179–180) נמצאה בפתח הדרומי של מבנה II במכלול מעורב. שני מטבעות (ר׳ Bijovsky and Berman, this volume: Nos. 239, 351), מחמישה שנמצאו סמוך לסכין, תוארכו לתקופות הביזנטית–האומיית. הנוקר (איור 51:3) נמצא על פני השטח. נוקרים דומים נתגלו ברובים מהתקופה העות׳מאנית.

מסמרים (איור 52).— מסמרים שלהם חתך מרובע נתגלו הן בשכבות הקדומות (איור 52:1) הן במאוחרות (איור 52:2, 3). מסמרים אלה נפוצים באתרים רבים בארץ. מקבילות למסמרים מס׳ 2 ו־4 נמצאו בכפר נחום, שם תוארכו למאות הז׳–הט׳ לסה״נ (Tzaferis and Peleg 1989: 134, Fig 72:1–5); בתל מיכל שכבה I, שתוארכה לתקופה האסלאמית הקדומה (Muhly and Muhly 1989:278–279, Fig. 25.7:119); ובגבעת יסף, שם תוארכו לתקופה הממלוכית (תל א־ראס; רוכמן־הלפרין תשנ״ט:117, איור 28:4).

משקולות (איור 53).— נתגלו שש משקולות, ארבע מהן מהתקופות הביזנטית–האומיית (איור 53:1–4) ושתיים במכלולים שאינם מתוארכים (איור 53:5, 6). המשקולות מרובעות או עגולות, עשויות ברונזה, עופרת וברזל, ועל פי רוב מעוטרות בעיגולים חרותים (איור 53:1, 2, 5) או בנקודות (איור 53:3, 7). משקולות דומות נחשפו בחפירות, והן תוארכו למן המאה הג׳ לסה״נ עד סוף התקופה האסלאמית הקדומה (*Münz Zentrum* 1979; 1981; 1983), ובבניאס גם לתקופות מאוחרות יותר (Khamis 2008:165–168, ור׳ שם הקבלות).

למשקולת מס׳ 1 נמצאו מקבילות שמשקלן 1.11, 2.09 ו־4.44 גרם מהמאות הג׳–הה׳ לסה״נ (*Münz Zentrum* 1979:57, No. 4131; 1981:51, No. 127; 1983:51, No. 128). מקבילה זהה למשקולת מס׳ 4, שמשקלה 5.74 גרם, תוארכה למאות הז׳–הי״ב לסה״נ (*Münz Zentrum* 1979:77, No. 4211).

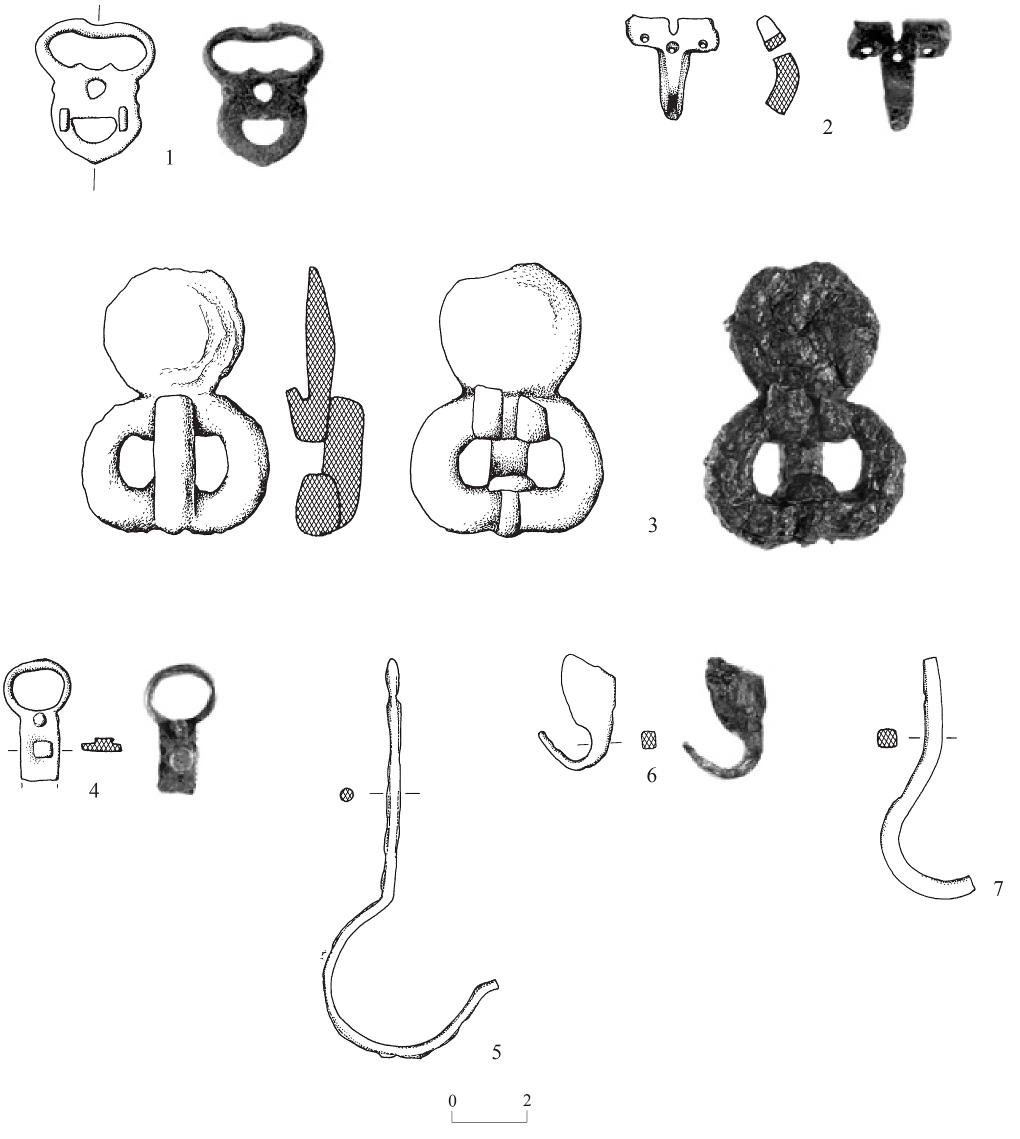

איור 50. חפצי מתכת: אבזמים, ווים.

מס׳	הכלי	חומר	לוקוס	סל	שטח	שכבה
1	אבזם	ברונזה	561	1356	B	IV–VI
2	אבזם	ברונזה	528	1147	B	III–VI
3	אבזם	ברזל ?	58	329	A	III
4	אבזם	ברונזה	535	1237	B	I–II
5	וו תלייה ?	ברונזה	99	389	A	II–V
6	וו ?	ברונזה	539	1277	B	I–III
7	וו תלייה ?	ברונזה	501	1198	B	I–II

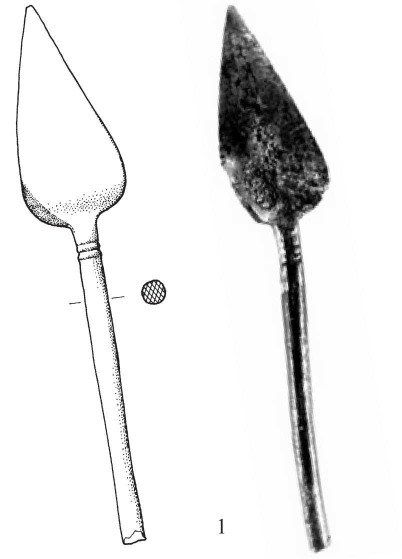

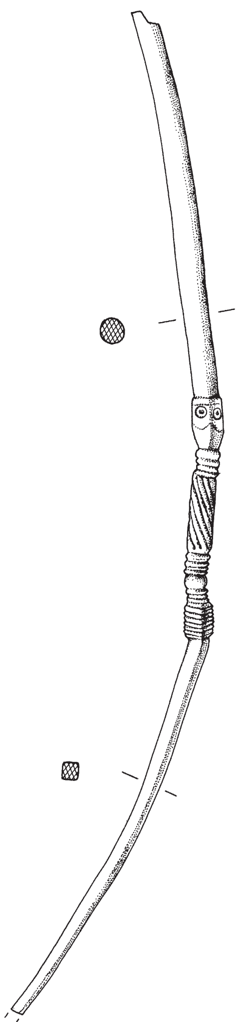

1

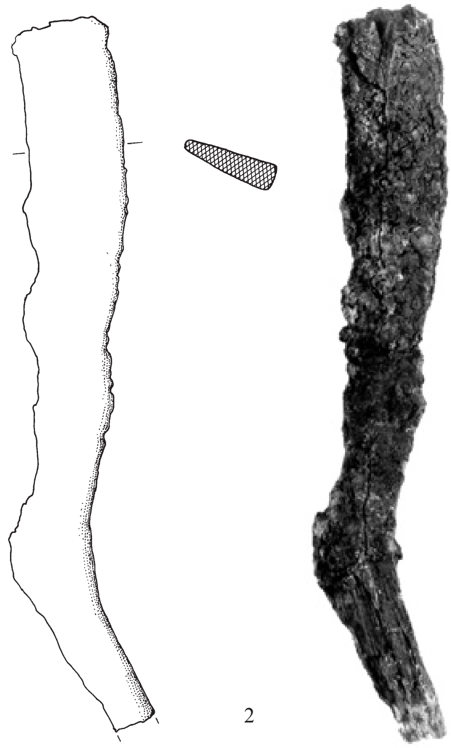

2

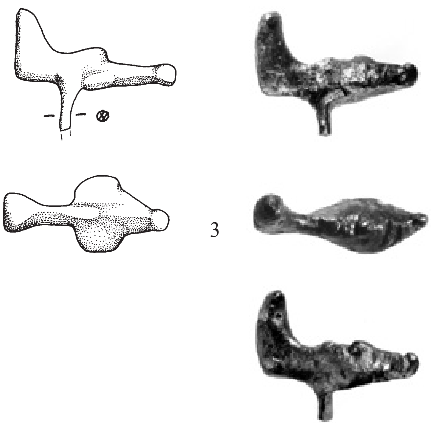

3

0 2

איור 51. חפצי מתכת: חץ, סכין ונוקר.

מס׳	הכלי	חומר	לוקוס	סל	שטח	שכבה
1	חץ	ברונזה	פני שטח	-	A	-
2	סכין	ברזל	540	1270	B	II
3	נוקר	ברונזה	1500	3021	D	-

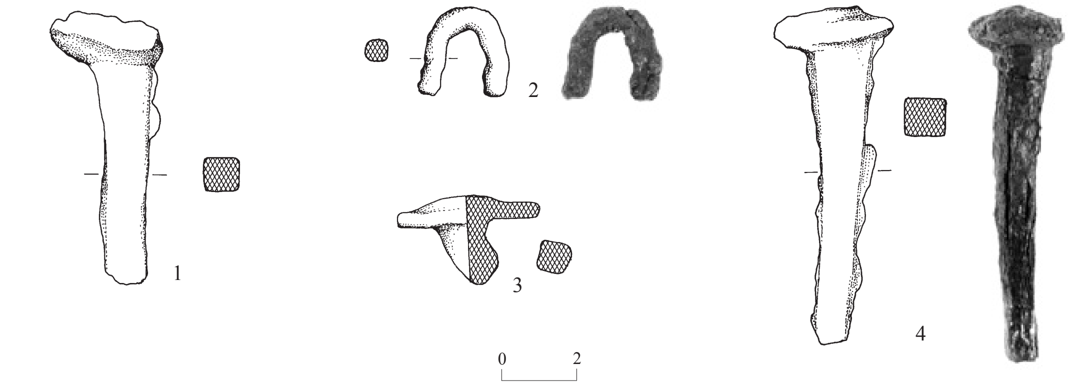

איור 52. מסמרים.

מס׳	הכלי	חומר	לוקוס	סל	שטח	שכבה
1	מסמר	ברזל	1000	2003	D	IV–VI
2	מסמר	ברונזה ?	539	1232	B	I–III
3	מסמר	ברזל	505	1038	B	I–II
4	מסמר	ברזל	פני שטח	279	A	-

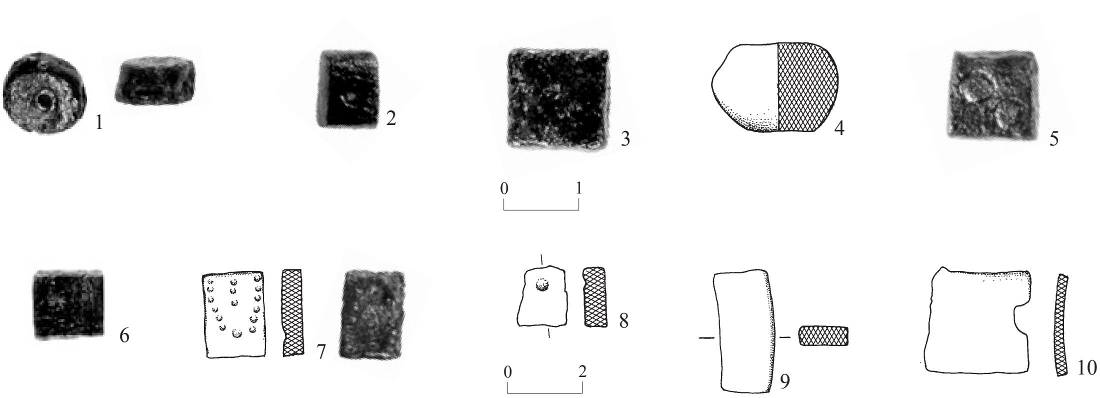

איור 53. משקולות וחפצי מתכת דומים.

מס׳	הכלי	חומר	לוקוס	סל	שטח	משקל (גרם)	שכבה
1	משקולת	ברונזה	548	1312	B	3.72	IV–VI
2	משקולת	ברונזה	548	1298	B	2.73	IV–VI
3	משקולת	עופרת	2015	2012	C	13.15	IV–VI
4	משקולת	ברזל	98	177	A	69.48	IV
5	משקולת	ברונזה	1501	3026	D	4.89	-
6	משקולת	ברונזה	537	1252	B	2.08	-
7	משקולת?	עופרת	63	259	A	20.02	IV–VI
8	משקולת?	עופרת?	525	1166	B	9.33	IV–VI
9	?	ברונזה	1531	3259	E	19.51	II
10	?	עפרת	540	1289	B	19.84	II

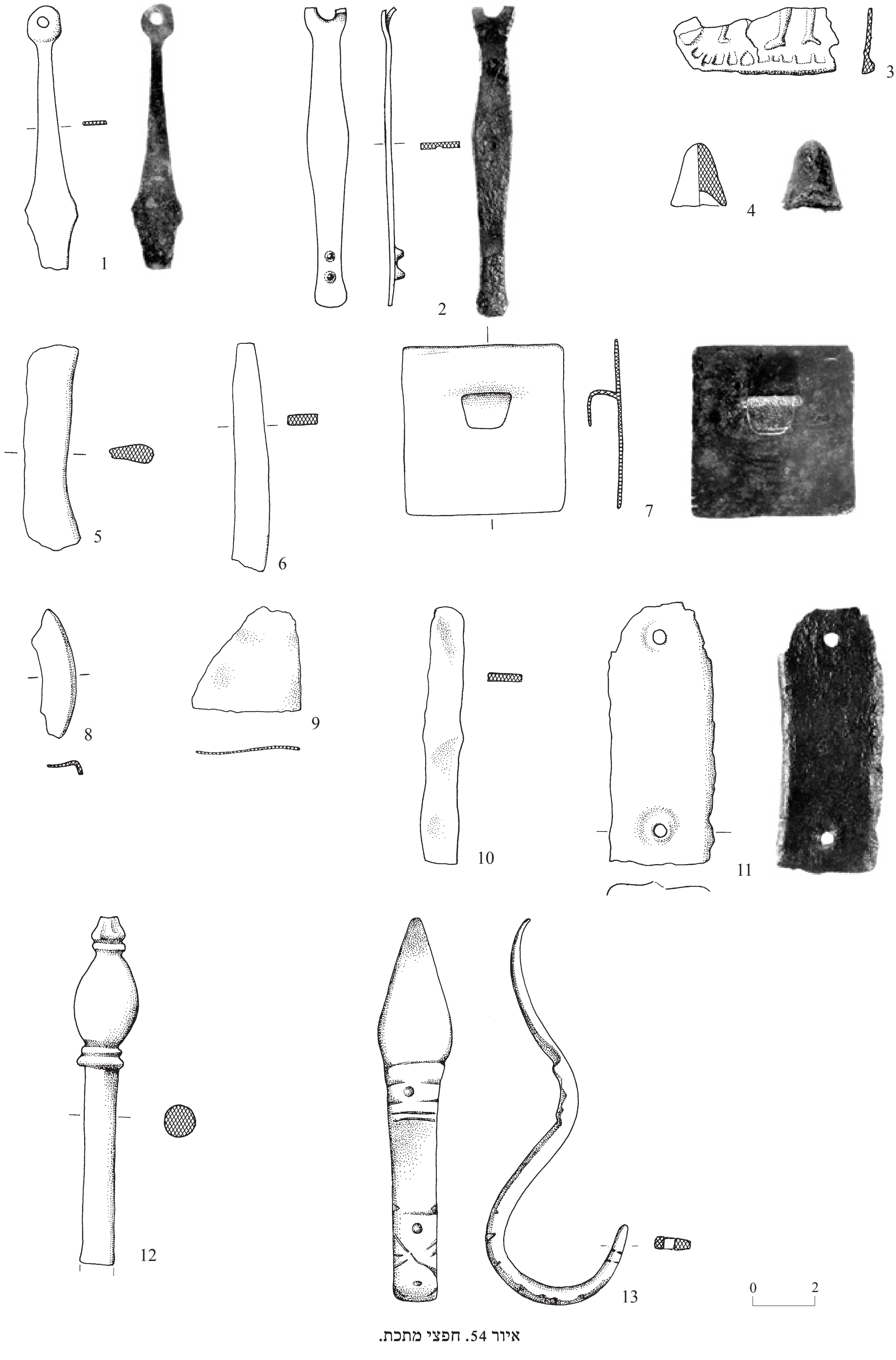

איור 54. חפצי מתכת.

◄ איור 54

מס׳	חומר	לוקוס	סל	שטח	שכבה
1	ברונזה	2011	1025	C	IV–VI
2	ברונזה	1507	3023	D	-
3	עופרת	?	2005	C	IV–VI
4	עופרת	2011	1037	C	IV–VI
5	עופרת	1506	3012	D	-
6	ברונזה	2011	2018	C	IV–VI
7	ברונזה	527	?	B	III–VI
8	ברונזה	74	309	A	III–V
9	ברונזה	76	303	A	I–V
10	ברונזה	1526	3050	E	-
11	ברונזה	86	249	A	-
12	ברונזה	68	253	A	I
13	ברונזה	540	1255	B	II

נמצאו שתי מקבילות למשקולת מס׳ 5, שמשקלן 1.18 גרם: האחת מהמאות הג׳–הה׳ לסה״נ (*Münz Zentrum* 1981:51, No. 126), והשנייה מהמאות הד׳–הה׳ לסה״נ (*Münz Zentrum* 1983:51, No. 129). מקבילה שצורתה זהה למשקולת מס׳ 6, ומשקלה 54.54 גרם, תוארכה למאות הג׳–הה׳ לסה״נ (*Münz Zentrum* 1981:47, No. 108).

נתגלו ארבעה חפצים מרובעים, לא מזוהים: שלושה עשויים עופרת (איור 53: 7, 8, 10) ואחד מברונזה (איור 53: 9). חפצים מס׳ 7 ו־8 תוארכו לתקופות הביזנטית–האומיית ואילך, ואילו חפצים מס׳ 9 ו־10 תוארכו לתקופה הממלוכית. משקלם בערך 20 גרם (20.02, 19.51, 19.84), למעט מס׳ 9 שמשקלו 9.33 גרם. עיטור הנקודות החרותות על חפץ מס׳ 7 (משקולת?) זהה לזה שנמצא על חלק ממשקולות הברונזה. הצורה המרובעת והמשקל האחיד, 20 ו־10 גרם בקירוב, אינם מקריים. ייתכן שגם חפצים אלו שימשו משקולות, או שהוכנו בצורה זהה לצורך אחר.

חפצי מתכת אחרים (איור 54).— לחפצים מס׳ 1 ו־2 חורים בקצה, המעידים כי הם נתלו בעזרת חוט או טבעת. חפץ מס׳ 1 נמצא במכלול מן התקופות הביזנטית–האומיית, אך לא נמצאו מקבילות מתקופה זו. חפצים דומים מהמאות הא׳–הב׳ לסה״נ שימשו משקולות (*Münz Zentrum* 1979:40–41, Nos. 4081, 4082). חפץ מס׳ 3 הוא שבר של לוח עשוי עופרת (תליון?). המסגרת שלו מעוטרת בריבועים שקועים; בחלקו התחתון נמצא תבליט, ככל הנראה של רגלי אדם.

שתי פיסות עופרת (איור 54: 4, 5) ושישה לוחות ברונזה (איור 54: 6–11) נמצאו בכל השכבות ובמכלולים שאינם מתוארכים. ייעודם של החפצים אינו ברור.

חפצים מס׳ 12, 13 עשויים ברונזה, מעוטרים בקווים, נקודות, עיגולים וטבעות. הראשון הוא חלק עליון של מוט, והשני הוא חלק של ידית. הקבלה כמעט זהה לידית נמצאה בג׳למה (Berry 1988: No. 124).

דיון: תיארוך השכבות

האתר היה עשיר בממצא, ובו כלי חרס, כלי זכוכית ומטבעות, אך מעט ממנו יצא ממכלולים נקיים. יישור השטח לבניית המעברה בשנות ה־50 למאה הכ׳ פגע מאוד בשרידים הקדומים, והגיע עד הרצפות של התקופה העבאסית (שכבה III). שרידים דלים מתקופות מאוחרות יותר נמצאו בשוליים המערביים של החפירה. במהלך עשרות השנים האחרונות שימש המקום אתר לשפיכת פסולת. כלים כבדים שעבדו במקום חפרו בורות רבים שמולאו בפסולת מודרנית. כמו כן, נפתחו תעלות בדיקה קודם לחפירה, שמולאו מחדש בתום הבדיקות; שרידיהם נחשפו כמעט בכל ריבוע. כל הגורמים הללו תרמו להרס האתר ולחדירה מודרנית לתוך השכבות הקדומות. על כן, רק במעט מקומות נותר ממצא נקי באתרו.

תיארוך השכבות התבסס במידת האפשר על ממצא המטבעות (ר׳ Bijovsky and Berman, this volume), כלי החרס (אבישר, כרך זה; Nagorsky, this volume) וכלי הזכוכית (Katsnelson, this volume). בהיעדר ממצא מתארך, התבסס התיארוך על הקבלות לאתרים אחרים.

שכבה VIII

תיארוך מסד האבן התבסס על הקבלות. מסדים דומים שנתגלו באומנות השער של בית שאן, ג׳רש ובעל בק מצביעים על תאריך במאה הב׳ לסה״נ (מזור תשס״א:210, איורים 5, 6; 218, איור 9; Kraeling 1938: Plans 18, 19, 22; Ragette 1980: Pl. 71). לעומת זאת, מסדי אבן דומים שנחפרו בבירות תוארכו למאות הג׳–הד׳ לסה״נ (Chéhab 1984:309).

שכבה VII

מערת הקבורה תוארכה למאות הד'/הה'–הז' לסה"נ על סמך הממצא בה. כלי הזכוכית שנמצאו חתומים בתחתית השוקת שבדופן הצפונית שלה (L85; ר' Katsnelson, this volume: Fig. 14:1, 2) ונרות החרס שנאספו בלוקוסים 85, 89, 90 ו־97 (ר' Nagorsky, this volume: Fig. 5:7) מתארכים את שלב השימוש העיקרי לשלהי המאה הג'–המאה הה' לסה"נ. את המטבעות הרבים המתוארכים למאה הד' לסה"נ (ר' Bijovsky and Berman, this volume: Fig. 1) אפשר לקשור עם בית הקברות שהיה פעיל במקום בתקופה זו.

עיטור הפרסקו על דופן מערת הקבורה, ועליו המונוגרמה X-P, מעיד על שימוש במערה בתקופה הביזנטית. מונוגרמות מסוג זה הופיעו בעולם הנוצרי למן המאה הד' לסה"נ (צפיריס תשל"א: 46; Martigny 1889:476–483).

במערה שולבו מקמרים וכוכי קבורה, שכמותם הופיעו לראשונה בתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית. התופעה נפוצה בצפון הארץ (אבני תשנ"ז: 50). מערת קבורה דומה, ללא כוכים, נחשפה במרחק קילומטר אחד מצפון לחפירה ותוארכה לתקופה הביזנטית (אבשלום־גורני תש"ס).

סוף השימוש במערה תוארך לאמצע המאה הז' לסה"נ, על סמך ממצא כלי החרס מתחתית מדרגות הכניסה (L71; ר' אבישר, כרך זה: איורים 5:1; 3:34; Nagorsky, this volume: Fig. 8:1).

שכבה VI

שכבה זו תוארכה לסוף המאה הו' – תחילת המאה הז' לסה"נ בהסתמך על המטבעות שנמצאו מתחת לרצפות חתומות. דיון במטבעות אלה הוא הכרחי לתיארוך השכבות. המטבעות המתוארכים שנמצאו מתחת לרצפת האבן (L19) שנחתכה בקיר 6, מעידים על כך שקיר זה, השער הקבוע בו ובניית מבנים I ו־II (שכבה VI), מאוחרים לשנת 484 לסה"נ (ר' Bijovsky and Berman, this volume: Nos. 136, 138). כמו כן, מתחת לרצפת הפסיפס שנתגלתה בחדר 7 במבנה I (L577) נמצאו ארבעה מטבעות (Bijovsky and Berman, this volume: Nos. 186, 188, 237, 256), שהמאוחר בהם (מס' 237) תוארך לשנים 586/587 לסה"נ.

במעבר בין מבנים I ל־III, מעל הרצפה הניגשת אל הקיר הדרומי של מבנה I ואל הקיר הצפוני של מבנה III, נתגלו מטבעות מאוחרים לתקופה הביזנטית (ר' Bijovsky and Berman, this volume: Nos. 330, 376, 393). מטבעות אלה מעידים על תקופת השימוש במעבר זה. תיארוך דומה עולה מהממצא הנומיסמטי ומכלי החרס מעל רצפות המבנים (ר' אבישר, כרך זה; Bijovsky and Berman, this volume).

שכבות V ו־IV

שכבות V ו־IV תוארכו לתקופה האומיית. השינויים הארכיטקטוניים בין השכבות בולטים, אך רוב הרצפות משכבה VI המשיכו לשמש גם בשכבות V ו־IV. על כן אי אפשר לצמצם את טווח התיארוך בין שכבה V ל־IV. במקומות אחדים מפלס הרצפות הוגבה (למשל במבנה I: 1, 5, 15–17, 19, 20). עשרות מטבעות שנמצאו מעל הרצפות מעידים שהמבנים היו בשימוש אינטנסיבי בתקופה האומיית (המאה הז' והמחצית הראשונה של המאה הח' לסה"נ). שני המטבעות המאוחרים ממבנה I תוארכו, האחד לשנת 655 לסה"נ (L548; ר' Bijovsky and Berman, this volume: No. 304), והשני לתקופה האומיית (L1557; ר' Bijovsky and Berman, this volume: No. 356). המטבעות המאוחרים ממבנה II (L36, L95; ר' Bijovsky and Berman, this volume: Nos. 348, 349) וממבנה III (L520, L525; ר' Bijovsky and Berman, this volume: Nos. 362, 377, 389, 396) תוארכו אף הם לתקופה האומיית.

תיארוכן של השכבות לתקופה האומיית אושש גם בממצא כלי החרס והזכוכית מהמבנים. לממצא כלי החרס ממבנה I (L94, L100, L102, L544, L569, L573, L575), ממבנה II (L40, L55, L62, L69, L70, L72, L83, L84, L95), ממבנה III (L526, L545) וממבנה IV (L1005–L1011, L1015), ר' אבישר, כרך זה. לממצא כלי הזכוכית ממבנה I (L100, L102, L544, L569, L573, L575), ממבנה II (L22, L62, L72), ממבנה III (L526) וממבנה IV (L1007), ר' Katsnelson, this volume.

שכבה IV חרבה ברעידת האדמה שפקדה את העיר בסוף התקופה האומיית (ר' Bijovsky and Berman, this volume). הכרונולוגיה היחסית באתר ותיארוך שכבה III לתקופה העבאסית (להלן) מחזקים את תיארוך השכבות הללו.

הממצא הרב שנחשף במבנה IV (L1000–L1016, L2000–L2017; ר' Katsnelson, this volume: Fig. 6:3), לא היה מאוחר לתקופה האומיית, למעט מטבע המתוארך למאה הט' לסה"נ (ר' Bijovsky and Berman, this volume: No. 420) ושבר של נר המתוארך למאות הט'–הי' לסה"נ (ר' Nagorsky, this volume: Fig. 10:9).

שכבה III
שכבה זו תוארכה לתקופה העבאסית (המאה הט׳ לסה״נ), לאחר ההרס שפקד את העיר ברעידת האדמה בשנת 749 לסה״נ. מפולות נערמו לגובה 1.45–0.80 מ׳ מעל הרצפות של שכבות V ו־IV, ומעליהן הונחו רצפות חדשות. שרידים ארכיטקטוניים משכבה זו נתגלו במבנים III–I, ואילו מבנה IV לא נושב.

מבין המטבעות שנתגלו במעבר בין מבנים I ל־III, המאוחרים ביותר שנמצאו מעל הרצפה של השכבה הקודמת תוארכו לתקופה האומיית (ר׳ Bijovsky and Berman, this volume: Nos. 340, 343, 375, 395). המטבעות המאוחרים שיצאו מפרוק הרצפות של חדרים 5 ו־8 במבנה I תוארכו למאה הט׳ לסה״נ (ר׳ Bijovsky and Berman, this volume: Nos. 408, 409, 415, 416, 418, 431, 434). המטבעות המאוחרים שנתגלו מעל הרצפות תוארכו אף הם לתקופה העבאסית (ר׳ Bijovsky and Berman, this volume: Nos. 410, 411, 425, 426, 445). נתונים אלה מלמדים על תאריך הקמת המבנה ועל זמן השימוש בו.

לתיארוך השכבה לתקופה העבאסית נמצא אישוש גם בכלי החרס שנמצאו במבנה I (ר׳ אבישר, כרך זה: איורים 11 :3; 16 :4, 5; 31 :10) ובכלי הזכוכית (ר׳ Katsnelson, this volume: Figs. 7:3–5; 8:1, 5; 10:2, 3). סוף השימוש בשכבה זו (L1554, L1573) תוארך למאה הי׳ לסה״נ.

שכבה II
שכבה זו תוארכה לתקופות האיובית–הממלוכית. שרידים ארכיטקטוניים נמצאו בחלק הדרומי־המערבי של מבנה I. בסיסי הקירות הונחו בגובה 0.5–0.3 מ׳ מעל הרצפות של שכבה III. בחפירה שנערכה מתחת לרצפות (L1530, L1533) תוארכו המטבעות המאוחרים ביותר לתקופה העבאסית (ר׳ Bijovsky and Berman, this volume: Nos. 417, 419, 426). לעומת זאת, מעל הרצפות (L514 ו־L535) נמצאו שישה מטבעות איוביים–ממלוכיים (ר׳ Bijovsky and Berman, this volume: Nos. 451, 460, 471, 472, 501, 502). המטבעות המאוחרים ביותר תוארכו למאה הט״ו.

בטיח של אמת המים שנחשפה בצד המזרחי של מבנה I נמצא שבר של קערה מטיפוס Geometric Painted Ware, המייחס אותה לתקופות האיובית והממלוכית (המאות הי״ב–הי״ד לסה״נ). חיזוק לתיארוך זה נמצא במטמון הקערות וכלי הזכוכית מלוקוס 540 (ר׳ לעיל; אבישר, כרך זה; Katsnelson, this volume: Figs. 12:1–3; 13:1–4).

שכבה I
בשנות ה־50 למאה כ׳, עם הקמת המעברה, יצקו במקום רצפות בטון ותעלות מים מודרניות; אלה נחשפו בחפירה. מעל קיר 33 נתגלתה רצפת בטון ששימשה בסיס לתעלת מים מודרנית, ובה מטבע משנת 1927 (L73, סל 291).

סיכום

האתר נמצא בשוליים המזרחיים של העיר בית שאן. בסקרים ובתעלות הבדיקה שנפתחו ממזרח לשטח החפור (ר׳ איור 3) לא נמצאו שרידים ארכיאולוגיים. השוליים המזרחיים של החפירה מרוחקים 30 מ׳ ממערב למדרגות החוף הקדומות. בחפירה נחשף אזור מגורים שנבנה בשלהי המאה הו׳ ובמאה הז׳ לסה״נ וחרב בתקופה הממלוכית. השינויים שנעשו במקום הושפעו מתולדות העיר בתקופות אלה.

בית שאן הוקפה בחומה בתקופה הביזנטית, במאה הד׳ או בראשית המאה הה׳ לסה״נ (4.5 ק״מ אורך, 2.5 מ׳ רוחב ממוצע; מזור ובר־נתן תשנ״ה:121). המהלך הכללי של החומה מוכר, למעט חלקה הדרומי. היא מתחילה בשער הצפוני־המזרחי של העיר, מעל נחל חרוד (Tsafrir and Foerster 1997: Fig. C.6). אומנות השער שולבו בחומה, שהמשיכה לתל אצטבה (מאחורי מנזר קיריה מריה) וחזרה לחלק המערבי של נחל חרוד. משם המשיכה החומה דרומה, והקיפה את האמפיתיאטרון ואת השכונות הסמוכות אליו. מהלכה בדרום אינו ברור, למעט מגדל עגול(?) שנמצא ברחוב המרכזי, בחלק הדרומי של העיר (Tsafrir and Foerster 1997:102). אמנם חומה זו לא נמצאה בשטח החפירה או בבדיקות שנעשו ממזרח לו, אבל סביר להניח שהתוואי שלה זהה לתוואי כביש טבריה–בית שאן. המדרגה המלאכותית בקצה המזרחי של הכביש, ממערב לאזור החפור, מחזקת הנחה זו.

בחפירה נתגלו שרידים של ארבעה מבנים (I–IV). מבנים IV–II נחשפו חלקית, ואילו מבנה I נחפר ברובו, ועל כן הדיון יתמקד בו. בתי המגורים הקדומים בארץ ישראל נחלקים לבתים פשוטים, מורכבים ובתי חצר; לכולם משותפת החצר, שנבנתה בהתאם לצורכי המתיישבים (צפריר תשמ״ה:307). בבתים הפשוטים מוקמה החצר בשולי הבית. בבתים המורכבים, שהיו למעשה הרחבה של הבתים הפשוטים, נוספו חדרי מגורים

וחצרות. לעומתם, בתי החצר נבנו סביב חצר פנימית, תוכננו היטב והושקעו בהם משאבים רבים שהיו רק לבעלי אמצעים. שני טיפוסים של בתי חצר נחשפו בחפירות מהתקופות הרומית והביזנטית בארץ: בית שלו חצר פנימית פשוטה, ובית שבו חצר עמודים. הטיפוס השני כונה במחקר ׳בית אטריום׳ או ׳הבית הפריסטילי׳. בתי חצר פשוטים היו נפוצים בארץ (Hirschfeld 1995:101), לעומת דוגמות מעטות של בתי חצר פריסטיליים (הירשפלד תשמ״ז: 7–8, 42), שכמותם נחשפו בירושלים (מזר תשל״א: 20–33; בן־דב 1982: 214–216, 243–260), בציפורי (Waterman 1937:4–6) ובאום אל־ג׳ימל שבחורן (Butler 1915:160–165).

מבנה I הוא דוגמה לבית אמידים, המחקה בסגנונו הארכיטקטוני את בית החצר הפריסטילית (Hirschfeld 1995:101). המבנה סימטרי, ועל כן אפשר לשחזר בחלקו הצפוני שני חדרים (ר׳ תכנית 1: 1, 2) שנבנו במקביל לחדרים שנחשפו בחלק הדרומי. מן המבנה נחפרו 400 מ״ר, ונראה כי גודלו המקורי היה 500 מ״ר. נתונים אלה אינם מביאים בחשבון את החלקים שממערב לקיר 209 ומצפון לקיר 214. על פי השחזור המוצע בשכבה VI (ר׳ איור 13), הייתה הפרדה מוחלטת בין שני אגפי המבנה, המזרחי והמערבי. האגף המזרחי כלל חצר, מחסנים וחדרי שירותים, ואילו האגף המערבי כלל אטריום וחדרי מגורים. אורך החדרים באגף המזרחי, פתחיהם המרווחים ומיקומם סמוך לכניסה הדרומית של המבנה מצביעים על כך שיחידה זו שימשה מחסנים. במרכז המבנה נמצאת החצר: חלקה הקטור רוצף לוחות אבן, ואילו חלקה המערבי רוצף פסיפס וכוסה בתקרת עץ שנשענה על עמודי אבן. תקרה זו שימשה מגן מפני השמש ובסיס למרפסת קדמית שנבנתה בקומה השנייה מעל עמודי החצר. חדרי הקומה השנייה נהנו ממשבי רוח צוננים וממראה הנוף שנשקף מהם.

בשכבה V, בעקבות הרס של חלק מהמבנה, שונתה תכניתו (איור 22). החצר משכבה VI נשארה כשהייתה, ובוטלה ההפרדה בין אגף המגורים לאגף שירותים. ממערב לחצר נבנתה חצר פנימית חדשה (אטריום) שיצרה מרחב פתוח במרכז המבנה (כשליש משטחו). חסימת הפתח המערבי ובניית חדר עגול למחצה הדגישו את מרכזיותו של האגף המערבי. פאר הבנייה בשכבה זו לא פחת, ואולי אף להיפך. ייתכן שההרס שהביא לבנייה המחודשת נגרם מרעידת האדמה שפקדה את העיר.

שינוי של ממש באופי המבנה חל בשכבה IV. קירות המעטפת נשארו כשהיו, החדר ובו ריצוף פסיפס נחלק לשניים, שטח האטריום צומצם והחצר בוטלה בבניית חדרים במגוון גדלים.

המבנים שנחשפו באתר הוקמו מחוץ לחומת העיר, בשטח חשוף המשלב מערת קבורה משפחתית במערך הבנייה. שינויים רבים חלו באתר עד שחרב ברעידת אדמה שאירעה במאה הח׳ (749 לסה״נ), בעיקר במבנה I. הפאר שאפיין את המבנה בשכבות VI ו־V נעדר מממנו בשלהי התקופה האומיית (שכבה IV). עם זאת, הוא המשיך לשמש אנשים אמידים, כפי שמעיד מטמון מטבעות הזהב שהוחבא בסוף המאה הז׳ לסה״נ. רעידת האדמה של שנת 749 לסה״נ גרמה להרס רב, רוב הקירות נהרסו, למעט בסיסי קירות המעטפת ואחדים מהקירות הפנימיים. מפולות של אבנים נערמו לגובה מטר אחד, ומבנה IV (שטח C) לא נושב עוד. לאחר רעידת האדמה הוקמו מבנים פשוטים, בדומה לשינויים שחלו בעיר: לא עוד מבני אמידים רחבי מידות כי אם מבני חצר פשוטים. המפולות פולסו, בדומה למקומות אחרים בעיר, קירות המעטפת שבצבצו על פני השטח הוגבהו ושולבו בהם קירות חדשים. גובה הרצפות היה גבוה במטר מהרצפות הקדומות. בראשית המאה הי׳ לסה״נ ניטש האתר, והיישוב בו חודש במחצית השנייה של המאה הי״ב לסה״נ (Bijovsky and Berman, this volume). בתקופות האיובית והממלוכית ניצלו המתיישבים את ראשי הקירות ששרדו, הגביהו את הרצפות בעשרות סנטימטרים והתקינו תעלת מים. האתר נותר נטוש מסוף התקופה הממלוכית עד המאה הי״ט, מאז נותרו מעט שרידים עות׳מאניים. בימי המנדט הבריטי הורחבה הבנייה בשטח האתר, ובשנות ה־50 למאה הכ׳ נבנתה במקום מעברה לעולים חדשים. בעשרות השנים האחרונות שימש המקום לפינוי אשפה.

נספח 1. רשימת לוקוסים

לוקוס	ריבוע	תיאור	שכבה
שטח A			
1	I20	פני שטח; שפכים מודרניים	I
2	I19	פני שטח; שפכים מודרניים	I
3	H20	פני שטח; שפכים מודרניים	I
4	H19	פני שטח; שפכים מודרניים	I
5	F19	פני שטח; שפכים מודרניים	I
6	I20	פרוק רצפת בטון; שפכים מודרניים	I
7	H20	אדמת מילוי; שפכים מודרניים	I
8	H19	אדמת מילוי; שפכים מודרניים	I
9	H23	פני שטח; שפכים מודרניים	I
10	I19	אדמת מילוי; רצפת בטון חדשה מעל קיר W3	I
11	G20	פני שטח; אמת מים מודרנית	I
12	I19	מבנה II, חדר 8, מילוי; שרידי רצפה בפינת החדר	III
13	I20	מבנה II, חדר 7, מילוי	III–IV
14	G19	מילוי בחצר אחוזת הקבר; אמת מים מודרנית	I
15	H19	מבנה II, חדר 5, אדמת מילוי; חשיפת קיר 12	III–V
16	I19	פירוק קיר מודרני W5; רצפת בטון ניגשת אל הקיר	I
17	F19	שפכי חרסים	III–V
18	G20	מבנה II, חדר 1; אמת מים מודרנית	I–III
19	F19	הפינה הדרומית־המערבית של החצר; מטבעות מתחת לרצפת אבן חתומה במפלס 127.47 מ׳	VI
20	H20	מילויי עפר וחרסים בתעלה מודרנית; לאורך קיר 1	III–V
21	I20	מילוי	IV–V
22	I19	מבנה II, חדר 9, מילוי מתחת לרצפה משכבה III; הריצוף השתמר חלקית	IV–V
23	G19	חדר 2, מילוי	III–V
24	F20	שפכי חרסים	III–V
25	H20	מבנה II, חדר 8; מילוי מדרום לקיר 10; חשיפת ריצוף חלקי משכבה VI	IV–V
26	G18	פני שטח, קיר מדרום לקירות 1 ו־12; כותרת קורינתית לא באתרה	I
27	H20	מבנה II, חדר 7, חשיפת הריצוף	IV–VI
28	H19	מבנה II, חדר 7, מילוי מעל רצפה; הריצוף השתמר חלקית	IV–VI
29	F19	מילוי בצד הדרומי של החצר; חפירה עד סלע האם; חשיפת בור C	IV–VI
30	HI19	מבנה II, חדר 8, פרוק פתח דרומי בקיר 9	III
31	G20	פירוק אמת מים מודרנית	I
32	G20	שפכי חרסים; מתחת אמת המים המודרנית	III–V
33	H19	מבנה II, חדר 8, מילוי מעל רצפה; הריצוף השתמר חלקית	IV–VI
34	G20	שפכי חרסים; מדרום לקיר 11	III–V
35	H19, 20	מבנה II, חדר 8, מילוי בבור צפוני	IV–V
36	I19	מבנה II, חדר 9, מילוי מעל רצפה	IV–VI
37	G18	מילוי קרוב לפני שטח	I

נספח 1. (המשך)

לוקוס	ריבוע	תיאור	שכבה
38	G19, 20	מילוי מעל סלע האם	IV–VI
39	H19, 20	מבנה II, חדר 7, מילוי מעל רצפה	IV-VI
40	HI20	מילוי מעל רצפת חדר 7	IV–V
41	I20	מבנה II, חדר 4, ניקוי רצפה	IV–VI
42	J19	אבני מפולת ממזרח לקיר 13	I–II
43	J19	אבני מפולת ממזרח לקיר 13	I–II
44	I19, 20	מבנה II, חדר 8, מילוי מעל רצפה	IV–VI
45	I19	מבנה II, חדר 8, מילוי מתחת לרצפה	IV–VI
46	H19	מבנה II, חדר 8, מילוי, בור דרומי	IV–V
47	I20	מילוי	I–II
48	FG20	קבר ארגז	טרום VI
49	H21	מילוי, פני שטח	I–II
50	J21	מילוי	I–VI
51	G21	שפכי חרסים ממזרח למדרגות היורדות למערת הקבורה	III–V
52	I21	מילוי	I–II
53	H19	מבנה II, חדר 8, מילוי ממערב לקיר 16	IV–VI
54	I21	מבנה II, חדר 4, מילוי עם חדירה מאוחרת	IV–VI
55	I21	מבנה II, חדר 4, מילוי מתחת לרצפת בצד הצפוני; לוקוס חתום	V
56	H20, 21	מבנה II, חדר 5; מילוי	IV–V
57	I22	חדר 6; חדירה לתוך הרצפה	III
58	H22	מבנה II, חדר 5, מילוי; תעלות מודרניות	III
59	H21	מבנה II, חדר 5; מילוי	IV–VI
60	I20	פירוק נדבך עליון של קיר 9	III
61	H21, 22	מילוי בחלק הצפוני של החצר; מעל הרצפה של שכבות V–VI	III–VI
62	I21	מבנה II, חדר 4, פירוק רצפה; לוקוס חתום	IV–V
63	I22	מבנה II, חדר 4, מילוי בין הרצפות של שכבות III–VI	IV–VI
64	I21	מילוי בתוך טבון; לוקוס חתום	IV–V
65	H21	מבנה II, חדר 5, מילוי מעל הרצפה של שכבה VI	IV–VI
66	K19	פני שטח	I
67	I21	מילוי מתחת לרצפה; לוקוס חתום	IV–V
68	HI22	מילוי סמוך לפני שטח; חשיפת אמת מים מודרנית	I
69	H20	פירוק רצפה	IV–VI
70	I21, 22	פירוק רצפת טיח; לוקוס חתום	IV–V
71	G21	מילוי בחדר המדרגות המוביל למערת הקבורה; פירוק הטיח בתחתית חדר המדרגות	III–V
72	I22	מילוי מתחת קיר 21; לוקוס חתום	IV–V
73	I23	מילוי קרוב לפני שטח; בסיס מבנה מודרני	I
74	F21	שפכי חרסים	III–V
75	F20	שפכי חרסים	III–V

נספח 1. (המשך)

לוקוס	ריבוע	תיאור	שכבה
76	GH20, 21	מערת הקבורה; התמוטטות התקרה	I–V
77	G20	מערת הקבורה, מעל סף הכניסה; דלת אבן	III–V
78	I20	מחיצה בין קירות 9 ו־19	III–V
79	I22	מילוי מתחת רצפת אבן שהשתמרה חלקית	VI
80	H22	מילוי בתעלה חצובה בטרוורטין, סלע האם	IV–VI
81	H21	מילוי בין קירות 27 ו־28; הסרת בנקט	I–VI
82	H20, 21	מילוי בבור חצוב בסלע האם	IV–VI
83	H22	מילוי מתחת רצפת אבן; השתמרה חלקית	VI
84	I20	מבנה II, חדר 6, מילוי מתחת רצפת טיח; לוקוס חתום	IV
85	GH21	מערת הקבורה; מילוי במקמר; סל חתום (390) עם בקבוקי זכוכית ועצמות	VII
86	GH20	מערת הקבורה, מילוי בחדר הקבורה; ממצא מעורב, חדירה מהפתח שבתקרת המערה	I–VI
87	G20	ניקוי המדרגות המובילות למערה	I–VI
88	GH22, 23	מילוי; בור חצוב בחלק הצפוני של החצר	III–V
89	H20	מערת הקבורה, מילוי בכוך	VII
90	GH20	מערת הקבורה, מילוי בכוך	VII
91	H20, 21	מערת הקבורה, מילוי בכוך	VII
92	G21, 22	מסד האבן בחצר	VIII
93	E21, 22	פני שטח מעל קיר 36	I–VI
94	E21	פני שטח מעל קיר 38	I–VI
94a	E21	מבנה I, חדר 10; מטמון מטבעות הזהב בסל 398	IV–VI
95	I19, 20	מבנה II, חדר 8, מתקן מחרס בפינה הצפונית־המזרחית של החדר	IV–VI
96	F22, 23	רצפת טרוורטין בפינה הצפונית־המערבית של החצר	I–VI
97	H20	מערת הקבורה, מילוי בכוך	VII
98	E23	מבנה I, חדר 4, חשיפת מתקן בצדו המערבי	IV
99	F21, 22	בור חצוב בסלע האם סמוך לקיר 34	II–V
100	E22	מבנה I, חדר 4, מילוי מתחת לרצפה של שכבה IV	IV–VI
101	D21	מבנה I, חצר D, מילוי ממערב לקיר 37; מעל סלע האם	IV–VI
102	E21	מבנה I, חדר 11, מילוי מתחת רצפה	IV–VI
103	EF23	מבנה I, חדר 15, מילוי במתקן; בפינה הצפונית־המזרחית של החדר	III
104	D23	מבנה I, חצר D, מילוי ממערב לקיר 37	IV–VI
105	E22, 23	מבנה I, חדר 10, מילוי בבור חצוב בטרוורטין במרכז החדר	IV–VI
שטח B			
500	A19	פני שטח	I–II
501	A18	פני שטח	I–II
502	B18	פני שטח	I–II
503	B19	פני שטח	I–II
504	B20	פני שטח	I–II
505	C18	פני שטח	I–II

נספח 1. (המשך)

לוקוס	ריבוע	תיאור	שכבה
506	B20	מילוי; מעל טבון ממלוכי	I–II
507	B19	מילוי	I–III
508	B20	פירוק טבון	II
509	C18	מבנה III, מילוי בבור; משקולת זכוכית פאטימית	I–III
510	B18	מבנה III, מילוי	I–III
511	A19	בין בניינים I ל־III, מילוי מצפון לקיר 203	I–III
512	A20	מבנה I, חדר 4, מילוי	I–II
513	C18	מבנה III, מילוי מדרום לקיר 210	IV
514	C19	מילוי, חשיפת קיר 201; מפולות אבנים	I–III
515	B19	מילוי בתעלת מחפרון	I–VI
516	A19	ניקוי רצפה במעבר בין הבניינים I ו־III	I–III
517	B19	ניקוי רצפה במעבר בין בניינים I ו־III	I–III
518	B18	מילוי מתחת בור אשפה (L509)	I–III
519	B19	פירוק רצפה במעבר בין בניינים I ו־III	III
520	B18	מבנה III, חדר 2, מילוי מעל רצפה	IV–VI
521	B20	פירוק רצפה; ריצוף חלקי	I–II
522	A19	מילוי בין רצפות; במעבר בין בניינים I ו־III	IV–VI
523	A20	מילוי בחדר 7	I–III
524	B19	מילוי בין רצפות במעבר בין בניינים I ו־III	IV–VI
525	C18	מבנה III, חדר 3, מילוי מעל רצפה; אמת מים ממערב	IV–VI
526	B18	מבנה III, חדר 2, מילוי מעל רצפת אבן	IV–VI
527	A19	מילוי בין רצפות; במעבר בין בניינים I ו־III	III–VI
528	B20	מבנה I, חדר 6, מילוי מתחת לטבון; חשיפת קיר 213	III–VI
529	B19	מילוי בין רצפות במעבר בין בניינים I ו־III	IV–VI
530	A19	מילוי בין רצפות במעבר בין בניינים I ו־III	IV–VI
531	B19	פירוק רצפת טיח במעבר בין בניינים I ו־III	IV–VI
532	B19, 20	מבנה I, חדר 8, מילוי מעל רצפה	IV–VI
533	BC18	מבנה III, חדר 3, חשיפת אמת מים	IV–VI
534	D19	פני שטח, מילוי, חשיפת קיר 201	IV–VI
535	D20	מבנה I, מילוי מעל רצפה	I–II
536	B18	מבנה III, חדר 2, מילוי מעל רצפה	IV–VI
537	D19	מילוי; במעבר בין בניינים I ו־III	I–VI
538	E20	מילוי מעל קיר 35 וממערב לו	I–III
539	C20	מבנה I, מילוי בחצר H; שרידי כבשן במרכז הלוקוס (L551)	I–III
540	D20	בור ובתוכו קערות מזוגגות; ריצוף חלקי	II
541	D19, 20	מבנה I, חדר 21, מילוי מעל רצפה; ריצוף חלקי	IV–VI
542	E20	מבנה I, חדר 12, מילוי מעל רצפה; ריצוף חלקי	IV–VI
543	E20	מבנה I, חדר 12, ניקוי רצפה	-

נספח 1. (המשך)

לוקוס	ריבוע	תיאור	שכבה
544	E20	מבנה I, חדר 12, מילוי מתחת לרצפה	VI
545	D19	מילוי מתחת לרצפה מדרום לכניסה הדרומית למבנה I, לוקוס חתום	-
546	E19	מבנה I, חדר 12, מילוי בפינה המזרחית	I–II
547	D20	מבנה I, מילוי מעל רצפת חצר D; ריצוף אבן חלקי במעבר בין יחידות A ל־D	III–VI
548	D22	מבנה I, חצר D, מילוי מעל רצפה חצובה בסלע האם	IV–VI
549	D23	מבנה I, חצר D, ממזרח לרצפת פסיפס שהשתמרה חלקית	IV–VI
550	D23	מבנה I, חצר D, מילוי ממזרח לרצפת הפסיפס, בחלק הצפוני של החצר	IV–VI
551	C20	מבנה I, חצר H, תכולת הכבשן; לוקוס חתום	III
552	C19	ניקוי המעבר בין בניינים I ו־III	IV–VI
553	D23	ניקוי החלק הצפוני של הפסיפס	IV–VI
554	D21	ניקוי רצפת אבן שהשתמרה חלקית, בחלק המזרחי של יחידה 8	III
555	E19, 20	מילוי באמת המים משכבה II	I–II
556	BC21	מילוי מעל רצפת אבן בחדר 8; השתמרה חלקית	IV
557	C21	מילוי מעל רצפת אבן בחדר 9; השתמרה חלקית	IV
558	CD21	מילוי מעל רצפת אבן בחדר 10; השתמרה חלקית	IV
559	BC21	מילוי	IV–VI
560	CD19, 20	מילוי מעל רצפת חדר 20, חפירה עד מתקן אבנים	IV
561	BC19, 20	מילוי מעל רצפת חדר 8	IV–VI
562	CD20	מילוי מעל רצפת החצר, בצד הדרומי	IV–VI
563	BC20	מילוי מעל רצפת הפסיפס	IV–VI
564	D21	מילוי מעל רצפה	IV–VI
565	B20	מילוי מעל רצפת חדר 6	IV–VI
566	C21	פירוק רצפה ביחידה 3	VI
567	CD20	חתך בדיקה מתחת לרצפה בחלק הדרומי של החצר	VI
568	C21	בור A, יחידה 8	III
569	CD19, 20	מבנה I, חדר 9, פירוק מתקן האבנים עד סלע האם	IV–VI
570	C20, 21	מילוי בור A, ממזרח לקיר 236	III
571	D21	מבנה I, יחידה 8, מילויי בור G	III
572	B19	מבנה I, חדר 13, מילויי הבור	IV–V
573	D19, 20	מבנה I, כניסה דרומית, חתך בתוך רצפת אבן	IV–V
574	C19	מבנה I, חדר 9, בור חותך את מתקן האבנים	III
575	C19, 20	מבנה I, חדר 6, חתך ברצפה	VI
576		מתחת לפסיפס בחדר 7	V–IV
577	BC20	מטבעות מתחת פסיפס חתום	VI
שטח C			
1000	A1	שפכים מעל ראשי קירות 405 ו־407	IV–VI
1001	A2	שפכים מעל רצפת חדר 9	IV–VI
1002	A3	פני שטח מעל קיר 410	IV–VI

נספח 1. (המשך)

לוקוס	ריבוע	תיאור	שכבה
1003	A2	שפכים ממזרח לקיר 412	IV–VI
1004	X1	חדרים 1, 2; מילוי מעל הרצפה	IV–VI
1005	X3	אדמת מילוי בין קירות 400 ו־406	IV–VI
1006	A1	פירוק רצפה בחדר 8	IV–VI
1007	X3	מילוי בין קירות 406 ו־421	IV–VI
1008	X1	חדר 2; מילוי מעל הרצפה	IV–VI
1009	X2	חדר 3; ניקוי הרצפה; לוקוס חתום	IV–VI
1010	Z2	מילוי בחדר 6	IV–VI
1011	Y3	מילוי בחדר 7	IV–VI
1012	Z3	מילוי בחלק העליון של באר 2	IV–VI
1013	YZ1, 2	חדר 6; שפכים מעל הרצפה	IV–VI
1014	X3	מילוי באר 1	IV–VI
1015	Z3	מילוי בבור A	IV–VI
1016	X4	מילוי באמבט המערבי	IV–VI
2000	XY3	פני שטח	IV–VI
2001	X, Y2	פני שטח	IV–VI
2002	X3	פני שטח בחצר 5	IV–VI
2003	Z3	פני שטח	IV–VI
2004	Z2	פני שטח בחדר 6	IV–VI
2005	Z1	פני שטח בחצר 5	IV–VI
2006	Z2	חדר 9; שפכים בחלק הצפוני	IV–VI
2007	Z3	שפכים מודרניים	IV–VI
2008	X3	מילוי בחדר 7	IV–VI
2009	Y1	מילוי בחצר 5	IV–VI
2010	Z3	מילוי בין אמת המים לקיר 403	IV–VI
2011	YZ2	מילוי ממערב לקירות 401 ו־403	IV–VI
2012	Y2	חדר 3, מילוי מעל רצפת אבן בפינה הצפונית־המזרחית; ריצוף חלקי	IV–VI
2013	X2	חדר 3; פני שטח	IV–VI
2014	X3	חדר 4; פני שטח	IV–VI
2015	YZ2	מילוי בחדר 6; תעלת מחפרון	IV–VI
2016	Z2	פני שטח	IV–VI
2017	X4	מילוי באמבט המזרחי	IV–VI
שטח D			
1500	I16	מילוי ושפכי חרסים, ללא ממצא ארכיטקטוני	-
1501	J16	מילוי ושפכי חרסים, ללא ממצא ארכיטקטוני	-
1502	K16	מילוי ושפכי חרסים, ללא ממצא ארכיטקטוני	-
1503	I15	מילוי ושפכי חרסים, ללא ממצא ארכיטקטוני	-
1504	J15	מילוי ושפכי חרסים, ללא ממצא ארכיטקטוני	-

נספח 1. (המשך)

לוקוס	ריבוע	תיאור	שכבה
1505	K15	מילוי ושפכי חרסים, ללא ממצא ארכיטקטוני	-
1506	K13	מילוי ושפכי חרסים, ללא ממצא ארכיטקטוני	-
1507	J15	מילוי ושפכי חרסים, ללא ממצא ארכיטקטוני	-
שטח E			
1520	A21	פני שטח; חשיפת ראשי קירות 450 ו־209	I–VI
1521	A22	פני שטח	I–VI
1522	A23	פני שטח	I–VI
1523	B21	פני שטח ; חשיפת ראש קיר 209	I–VI
1524	B22	פני שטח	I–VI
1525	B23	פני שטח	I–VI
1526	A21	פני שטח	I–VI
1527	B21	פני שטח	I–VI
1528	A22	מילוי בין קירות 452 ו־467	III
1529	B22	מילוי בין קירות 231 ו־470; חשיפת מתקן ממזרח לפתח הקבוע בקיר 209	III
1530	A21	מילוי מעל רצפה	II
1531	A21	חדר 4, פירוק הרצפה; סל נקי (3259)	II
1532	A23	מילוי בין קירות 452 ו־458	III
1533	B22	מילוי מעל רצפה, מצפון לקיר 467	III
1534	B22	מילוי מעל רצפת אבן; לוקוס מקביל ל־1537	II
1535	B21	מילוי מתחת לרצפה	II
1536	B23	מילוי ממזרח לקיר 209, שפכים מודרניים	I–II
1537	B23	מילוי מעל רצפת אבן	III
1538	A22	פירוק רצפה שהשתמרה חלקית	III
1539	B21	מילוי מתחת לרצפה, שהשתמרה חלקית	III
1540	B21	מילוי מתחת לרצפה, שהשתמרה חלקית	III–VI
1541	C23	מילוי מדרום לקיר 464	II
1542	B22	פירוק רצפת אבן, שהשתמרה חלקית	III
1543	A23	מילוי מעל רצפה	III–VI
1544	A23	חדר 1, מילוי מתחת לרצפה	III
1545	A22	מבנה I, מילוי מעל רצפת יחידות 1–5	IV–VI
1546	C22	מילוי מצפון לקיר 231 ומדרום לקיר 470; חשיפת מתקן ארעי	III
1547	C21	פני שטח	-
1548	B21	מילוי מעל רצפה	III
1549	B21	מבנה I, חדר 7, מילוי מעל רצפה	IV
1550	C23	מבנה I, חדר 8, פירוק הרצפה	III
1551	C23	מילוי מצפון לקיר 464	III
1552	B22	מילוי מעל רצפת טיח, שהשתמרה חלקית	III
1553	C22	מבנה I, חדר 5, פירוק רצפה	III

נספח 1. (המשך)

לוקוס	ריבוע	תיאור	שכבה
1554	C23	מבנה I, חדר 3, מילוי מתחת לרצפה	III
1555	C21	מבנה I, חדר 8, מילוי מתחת לרצפה	III
1556	C22	מבנה I, חדר 5, מילוי מתחת לרצפה	III
1557	C23	מבנה I, חדר 2, מילוי מעל הרצפה	IV–VI
1558	A23	מבנה I, חדר 5, מילוי מעל הרצפה	IV–VI
1559	A23	מבנה I, חדר 2, מילוי מתחת לרצפה	III
1560	C22	מבנה I, חדר 5, מילוי מעל הרצפה	III
1561	A22	מילוי מעל בור המים	II
1562	A24	פני שטח מצפון למבנה I	-
1563	C24	פני שטח מצפון למבנה I	-
1564	B24	מילוי מעל רצפה, ממערב לקיר 477, מצפון למבנה I	III
1565	B24	מילוי בין קירות 475 ו־477, מצפון למבנה I	III
1566	C22	מבנה I, מילוי בחצר E	IV–VI
1567	A24	פני שטח מצפון למבנה I	-
1568	AB22	מבנה I, חדר 5, מילוי מעל הרצפה; הריצוף השתמר חלקית	IV–VI
1569	C24	מילוי מצפון למבנה I	III
1570	A21	מבנה I, חדר 18, מילוי מעל רצפת אבן	IV–V
1571	A21	מבנה I, חדר 5, מילוי מעל רצפת אבן; הריצוף השתמר חלקית	IV–V
1572	B22	מבנה I, בחצר E מילוי מעל רצפת עפר	IV–VI
1573	AB22, 23	מבנה I, חדר 2, מילוי מעל לרצפת אבן, הריצוף השתמר חלקית	III
1574	C21, 22	מילוי מעל רצפת האטריום	IV–VI
1575	B, C23	מבנה I, חדר 1, מילוי מעל רצפת עפר	IV–VI
1576	CD22, 23	מבנה I, חדר 4, מילוי מעל רצפת פסיפס שהשתמר חלקית	IV–VI
1577	BC23	מבנה I, חדר 3, מילוי מעל רצפת עפר	IV–VI
1578	A22	מבנה I, חדר 5, מילוי מעל רצפת אבן שהשתמרה חלקית	IV–V
1579	A20	מבנה I, חדר 5, מילוי מתחת ריצוף אבן שהשתמר חלקית	IV–VI
1580	AB21	מילוי מתחת תעלת המים	III

הערות

[1] בחודשים יוני–אוקטובר 1998 נערכה חפירת הצלה במקום המיועד להקמת אכסניית נוער (הרשאה מס׳ A-2885). את החפירה, מטעם רשות העתיקות ובמימון עיריית בית שאן, ניהל עפר שיאון. השתתפו בה עבד אל־סלאם סעיד, אלה נגורסקי, מיכאל כהן, חיים ברבה, דאוד אטרש (ניהול שטחים), יוסי יעקובי ושלמה יעקב־ג׳ם (מנהלה), ואדים אסמן, ויאצסלב פירסקי, ולנטין שור ומרק קונין (מדידות), אליזבט בלשוב (סרטוט), טניה קורנפלד (שחזור), אירנה לידסקי (ציור ממצא), סנדו מנדראה, דניאל מנדראה וקלרה עמית (צילום), גבריאלה ביכובסקי ואריאל ברמן (נומיסמטיקה), אלכסנדרה סרדוייב (עיבוד מתכות), אלה אלטמרק (ניקוי מתכות), מ׳ אבישר (עיבוד כלי חרס), אלה נגורסקי (עיבוד נרות), אליאס חמיס (משקולת זכוכית), פרידה בן-עמי (קונכיות) ונ׳ כצנלסון (עיבוד כלי זכוכית). תודה מיוחדת לשושנה ישראלי על עבודת העריכה.

[2] המבנים ואחוזת הקבר ממוספרים בספרות רומיות. האגפים בתוך המבנים מסומנים באותיות לטיניות והבורות החצובים ממוספרים בנפרד.

[3] המערה נחשפה על ידי מיכאל כהן במהלך פיקוח מטעם רשות העתיקות (כהן תשס״ח), שנערך לאחר תום החפירה טרם בניית האכסנייה.

[4] תודה לחופרת שאפשרה לי להשתמש בחומר קודם לפרסומו.

[5] גבריאלה ביכובסקי חקרה את מטבעות המטמון, והיא שהוסיפה שורות אלו. על כך תודתי לה.

הפניות

אבישר מ׳. כרך זה. הממצא הקרמי מהתקופות הרומית המאוחרת עד העות׳מאנית מבית שאן (אכסניית הנוער).

אבני ג׳ תשנ״ז. **בתי הקברות של ירושלים ובית גוברין במאות ד׳–ז׳ לסה״נ כדוגמא לבתי קברות עירוניים בארץ ישראל בתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית.** עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית. ירושלים.

אבנר ר׳ תשנ״ח (א). אילת־אילות: כפר מן התקופה האסלאמית הקדומה. **עתיקות** 36: 21*–39*.

אבנר ר׳ תשנ״ח (ב). ירושלים, מר אליאס־כנסיית הקתיסמה. **חדשות ארכיאולוגיות** קח: 139–142.

אבנר ר׳ תשס״א. דיר ע׳זאלי: מנזר ביזאנטי מצפון־מזרח לירושלים. **עתיקות** 40: 25*–52*.

אבשלום־גורני ד׳. תש״ס. מערת קבורה מהתקופה הביזנטית בבית שאן. **עתיקות** 39: 49*–60*.

בן־דב מ׳ 1982. **חפירות הר הבית: בצל הכתלים ולאור התגליות.** ירושלים.

בן עמי פ׳. כרך זה. ממצא הרכיכות מבית שאן (אכסניית הנוער).

ברטוב י׳ תשנ״ה. גיאולוגיה — צפון ישראל. בתוך א׳ שחר, עורך. **אטלס ישראל החדש**. תל אביב. עמ׳ 20.

גורזלזני א׳, ברקן ד׳ ויחיא ל׳ תש״ע. אתר מן התקופות הפרסית, ההלניסית והאסלאמית הקדומה בחולות יבנה. **עתיקות** 62: 21*–46*.

גרינהוט צ׳ תשס״ד. שרידים מן התקופה האסלאמית הקדומה בחורבת עילין (עלית). **עתיקות** 47: 15*–32*.

גלעד ד׳ תשנ״ה. מעיינות. בתוך א׳ שחר, עורך. **אטלס ישראל החדש**. תל אביב. עמ׳ 30.

די סגני ל׳ תשמ״ח. סקיתופוליס (בית שאן) במרד השומרונים של שנת 529 לספירה. בתוך ד׳ יעקבי וי׳ צפריר, עורכים. **יהודים, שומרונים ונוצרים בארץ־ישראל הביזאנטית.** ירושלים. עמ׳ 217–227.

דן י׳ תשל״ז. **המציאות החברתית בארץ־ישראל בתקופה הביזאנטית, במאות השישית והשביעית.** עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית. ירושלים.

היימן מ׳ תש״ן. ההתיישבות החקלאית ברמת ברנע במאות הז׳–הח׳ לסה״נ. **עתיקות** י: 111–124.

הירשפלד י׳ תשמ״ז. בית המגורים הארץ־ישראלי בתקופה הרומית־ביזאנטית. ירושלים.

חמיס א׳ כרך זה. משקולת זכוכית מהתקופה פאטימית מבית שאן (אכסניית הנוער).

יעלון ד׳ תשנ״ה. קרקעות. בתוך א׳ שחר, עורך. **אטלס ישראל החדש**. תל אביב. עמ׳ 23.

יפה ש׳ תשנ״ה. משקעים. בתוך א׳ שחר, עורך. **אטלס ישראל החדש**. תל אביב. עמ׳ 28.

ישראל י׳, נחליאלי ד׳ ובן־מיכאל י׳ תשנ״ה. אתר נחל שחק: יישוב מן התקופה האסלאמית הקדומה בצפון הערבה. **עתיקות** 26: 1*–14*.

כהן מ׳ תשס״ח. קבר מסוף תקופת הברונזה התיכונה 2א׳ ומראשית תקופת הברונזה התיכונה 2ב׳ בבית שאן. **עתיקות** 59: 11*–20*.

מגן י׳ תשנ״ג. בתי־כנסת שומרוניים. **קדמוניות** 99–100: 66–90.

מזור ג׳ תשס״א. שערי סקיטופוליס (בית־שאן) והכניסות הצפוניות לעיר בתקופה הרומית–ביזנטית. בתוך א׳ מאיר וא׳ ברוך, עורכים. **ישוב, ציוויליזציה ותרבות: דברי הכנס לזכרו של דוד אלון**. רמת גן. עמ׳ 199–222.

מזור ג׳ ובר־נתן ר׳ תשנ״ה. סקיתופוליס – בירת הפרובינקיה פאלסטינה השנייה. **קדמוניות** 107–108: 117–137.

מזור מזר ב׳ תשל״א. החפירות הארכיאולוגיות ליד הר הבית. **ארץ ישראל** י: 1–34.

מזר ע׳ 1992. בית שאן: התל ובית הקברות הצפוני. בתוך א׳ שטרן וא׳ לוינסון־גלבוע, עורכים. **האנציקלופדיה**

החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל 1. ירושלים. עמ' 198–209.

ניר ד' תשכ"ב. ייחודו הגיאוגרפי של איזור בית־שאן. בתוך **בקעת בית־שאן, הכינוס הארצי השבעה־עשר לידיעת הארץ**. ירושלים. עמ' 102–106.

ניר ד' תשנ"ה. גיאומורפולוגיה — צפון ישראל. בתוך א' שחר, עורך. **אטלס ישראל החדש**. תל אביב. עמ' 24.

ערב ר' תש"ן. מאוסוליאום ליד קיבוץ מסילות. **עתיקות** י':81–89.

פורת פ' תש"ל. קבר רומי בבית שאן. **חדשות ארכיאולוגיות** לד–לה:7.

צורי נ' תשכ"ב. סקר ארכיאולוגי בעמק בית־שאן. בתוך **בקעת בית־שאן, הכינוס הארצי השבעה־עשר לידיעת הארץ**. ירושלים. עמ' 135–198.

צפיריס ו' תשל"א. **סמלים נוצריים של המאה הרביעית ואבות הכנסייה**. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית. ירושלים.

צפיריס ו' וידין נ' תשמ"ב. מערות קברים בבית־שאן. **עתיקות** ח:12–15.

צפריר י' תשמ"ה. **ארץ ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי ב**. ירושלים.

צפריר י' ופרסטר ג' תשנ"ב. מסקיתופוליס לביסאן: שינויים בתפיסת העיור של בית־שאן בתקופה הביזנטית והערבית. **קתדרה** 64:3–30.

צפריר י' ופרסטר ג' תשנ"ה. חפירות משלחת האוניברסיטה העברית בבית־שאן בשנים 1980–1994. **קדמוניות** 107–108:93–116.

קסטרא למרגלות הכרמל 1999. **קסטרא למרגלות הכרמל: העיר וצפונותיה** (קטלוג מוזיאון חיפה החדש, המוזיאון הימי הלאומי). חיפה.

רוכמן־הלפרין א' תשנ"ט. חפירות בגבעת יסף (תל א־ראס). **עתיקות** 37:83–123.

שטרן ע' תשנ"ח. מערות קבורה בכסרא. **עתיקות** 33:103–136.

Berry W. 1988. The Minor Objects. In G.D. Weinberg ed. *Excavations at Jalame: Site of a Glass Factory in Late Roman Palestine*. Columbia, Mo. Pp. 227–256.

Bijovsky G. and Berman A. This volume. The Coins from Bet She'an (Youth Hostel).

Butler H.C. 1915. *Ancient Architecture in Syria; Southern Syria* 5: *Haurân Plain Djebel Haurân*. Leiden.

Chéhab M.H. 1984. *Fouilles de Tyr; La nécropole* II: *Description des fouilles* (*BMB* 34). Paris.

Epstein C. 1998. Basalt Artifacts. In C. Epstein. *The Chalcolithic Culture of the Golan* (IAA Reports 4). Jerusalem. Pp. 229–267.

Hirschfeld Y. 1995. *The Palestinian Dwelling in the Roman–Byzantine Period* (SBF Collectio Minor 34). Jerusalem.

Isaac B.H. 1978. Milestones in Judaea, from Vespasian to Constantine. *PEQ* 110:46–60.

Isaac B.H. and Roll I. 1976. A Milestone of A.D 69 from Judaea: The Elder Trajan and Vespasian. *JRS* 66:15–19.

Katsnelson N. This volume. The Glass Finds from Bet She'an (Youth Hostel).

Khamis E. 2008. The Metal Artifacts. In V. Tzaferis and S. Israeli. *Paneas* II: *Small Finds and Other Studies* (IAA Reports 38). Jerusalem. Pp. 165–188.

Kraeling C.H. 1938. *Gerasa: City of the Decapolis*. New Haven.

Macalister R.A.S. 1912. *The Excavation of Gezer, 1902–1905 and 1907–1909* I–III. London.

Martigny J.-A. 1889. *Dictionnaire des antiquités chrétiennes*. Paris.

Milik J.T. 1956–1957. Trois tombeaux juifs récemment découverts au sud-est de Jérusalem. *LA* 7:232–267.

Muhly D.J.and Muhly P. 1989. Metal Artifacts. In Z. Herzog, G. Rapp and O. Negbi eds. *Excavations at Tel Michal, Israel* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 8). Minneapolis–Tel Aviv. Pp. 267–295.

Münz Zentrum 1979. *Auktion XXXVII: Gweichte aus drei Jahrtausenden* II. Köln.

Münz Zentrum 1981. *Auktion XLV: Gweichte aus drei Jahrtausenden* III. Köln.

Münz Zentrum 1983. *Auktion XLIX: Gweichte aus drei Jahrtausenden* IV. Köln.

Nagorsky A. This volume. The Oil Lamps from Bet She'an (Youth Hostel).

Ovadiah R. and Ovadiah A. 1987. *Hellenistic, Roman and Early Byzantine Mosaic Pavements in Israel* (Bibliotheca archaeologica 6). Rome.

Peleg M. 1994. Bet She'an: A Paved Street and Adjacent Remains. *'Atiqot* 25:139–155.

Piccirillo M. 1993. *The Mosaics of Jordan*. Amman.

Ragette F. 1980. *Baalbek.* London.

Rahmani L.Y. 1994. *A Catalogue of Jewish Ossuaries in the Collections of the State of Israel*. Jerusalem.

Reich R. 1985. A Figurative Mosaic from Caesarea. *'Atiqot* [*ES*] 17:206–212.

Reich R. 1993. The Bet Yerah 'Synagogue' Reconsidered. *'Atiqot* 22:137–144.

Reisner G.A., Fisher C.S. and Lyon D.G. 1924. *Harvard Excavations at Samaria 1908–1910*. Cambridge, Mass.

Tsafrir Y. and Foerster G. 1997. Urbanism at Scythopolis-Bet Shean in the Fourth to Seventh Centuries. *DOP* 51:85–146.

Tzaferis V. and Peleg M. 1989. Small Finds. In V. Tzaferis. *Excavations at Capernaum* I: *1978–1982*. Winona Lake. Pp. 131–138.

Tsafrir Y., Di Segni L. and Green J. 1994. *Tabula Imperii Romani; Iudaea Palaestina: Eretz Israel in the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods: Maps and Gazetter*. Jerusalem.

Waterman L. 1937. *Preliminary Report of the University of Michigan: Excavations at Sepphoris, Palestine, in 1931*. Ann Arbor.

BUILDING REMAINS AND A ‘BURIAL ENCLOSURE’ FROM THE BYZANTINE TO THE MAMLUK PERIODS AT BET SHE’AN (YOUTH HOSTEL)

OFER SION

(PP. 1–63)

In 1998, a salvage excavation was conducted on the eastern margins of the city of Bet She’an (map ref. NIG 247725/711400, OIG 197725/211400; Figs. 1, 2), prior to the construction of a youth hostel. The site is located on the upper part of a slope descending toward the Jordan Valley, east of the Tiberias–Jericho road (125–129 m below sea level). Ancient coastal terraces extend to the east of the site, along the edge of the Jordan Valley. The area is drained eastward by the Ḥarod and ‘Amal streams. Spring water, carrried to the site by channels, cisterns and wells that were uncovered at the site, served as water sources. The site extended along the slope over six dunams (50 × 120 m), of which c. 1900 sq m were excavated (Fig. 3).

THE EXCAVATION

Eight strata were exposed, revealing the remains of four buildings, tombs and water installations (Table 1). In the lowest two strata (VIII–VII), a ‘burial enclosure’ from the Late Roman and Byzantine periods was exposed: a stone foundation in Stratum VIII, and a burial cave and a cist grave in Stratum VII. In Stratum VI, buildings were erected around the burials, in which a number of alterations were made during the Umayyad period (Strata V–IV), until their destruction in the earthquake of 749 CE. Stratum III represents renewed construction after the earthquake. In Stratum II, remains of the Ayyubid and Mamluk periods were revealed, and Stratum I represents the Ottoman and British Mandate periods, as well as the construction of a transit camp (*ma‘abara*) during the 1950s.

The ‘Burial Enclosure’ (Fig. 4; Plan 1)

Stratum VIII (Late Roman period)
A stone foundation (L92; 2.71 × 3.34 m; Plan 1: Section 4–4) was preserved to a height of

Table 1. Strata and Dates

Stratum	Finds	Period	Date
I	Buildings	Ottoman–Modern	19th c.–present
II	Building	Ayyubid–Mamluk	12th–16th c.
III	(Simple?) Courtyard houses	Abbasid	9th–early 10th c.
IV	Alterations in residential buildings (Buildings I, II)	Umayyad	7th–8th c.
V	Renewed construction of residential buildings	Umayyad	7th c.
VI	Residential buildings	Byzantine	End of 6th–beginning of 7th c.
VII	Burial cave and cist grave	Byzantine	4th/5th–7th c.
VIII	Stone foundation	Late Roman	3rd–4th c.

three courses (0.8 m). The lower and upper rows were built of similar-sized ashlars (0.25 × 0.40 m). The slanted middle course gave the foundation a stepped cross-section (Fig. 5). A plastered channel (0.07–0.30 m) surrounded the foundation.

Similar stone foundations were discovered in excavations at Bet She'an, Beirut, Jerash and Ba'albek. In the cemetery at Beirut, such foundations were used as platforms for sarcophagi, while those at Jerash, Ba'albek and Bet She'an served as foundations for the gate pillars. The nearby burial cave and cist grave (L48) of Stratum VII may indicate that sarcophagi stood upon the stone foundation.

Stratum VII (Byzantine period)
During this period, the stone foundation of Stratum VIII was dismantled, and a burial cave was established next to it (Figs. 6–8). A staircase led down to the burial cave (L71; 2.0 × 2.7). The cave comprised a square burial chamber (L76, L86; 2.50 × 2.75 m, height 2.6 m) with four hewn loculi (*kokhim*), two on the eastern side and two on the southern side; on the northern side was a hewn *arcosolium* (L85). Deep burial troughs (Table 2) were hewn in the loculi and the *arcosolium*. The walls of the loculi and the *arcosolium* were coated with gray plaster, decorated with molded wavy geometric designs (Fig. 9).

On the western wall of the cave, to the south of the entrance, a portion of a fresco was preserved (Fig. 10) with remains of a Greek monogram (Χ Ρ). On the lower left of the monogram, part of the letter A was preserved, and to its right—remains of the letter Ω. The monogram testifies to the Christian identity of the owners of the cave. This cave was, apparently, part of the cemetery identified by Nechemia Zori in the 1950s, where graves from the second–seventh centuries CE were discovered.

A cist grave (L48; Fig. 11) was hewn in the rock 2 m south of the staircase leading into the burial cave.

Stratum VI (Byzantine period)
Around the stone foundation of Stratum VIII and the Stratum VII tombs, two buildings (I, II) were erected (see below). The incorporation of the tombs and the stone foundation into a 'burial enclosure' in the center of the built-up area, with two entrances leading into it, attests to a connection between the burials and the residents of the new buildings. The construction of residential complexes near burials was not unusual in the Roman and Byzantine periods.

Stratum V (Umayyad period)
In this period, the 'burial enclosure' went out of use. The southern gate was blocked. Over a meter of waste piled up, covering large parts of the enclosure (L14, L19, L24, L51), and filling the stairway leading into the burial cave.

Building I

Stratum VI (Byzantine period; Plan 1)
This residential building (19.0 × 21.5 m; Figs. 12–16) was divided into two wings. The eastern wing comprised an entrance hall (A), a courtyard (D) and two units of rooms (B, C). The western wing (E) consisted of a courtyard and rooms on either side. Separate entrances led into each of the two wings; there was no passage between them.

An entrance with a well-hewn stone threshold set in the southern wall (W201) led into the eastern wing. The entrance hall (A) included a passageway (L541) and a corner room (12; L546; 2.9 × 4.3 m) that gave access to the various units of the wing. Unit B (Rooms 10, 11) adjoined the eastern wall of the building, while Unit C (Roms 8, 9) was located along the southern wall. A rectangular courtyard (D; 5.5 × 15.0 m) in the center of the building had a row of pillars (Fig. 17), which apparently supported a second-story balcony. The toppled pillars were found slanting to the southeast, evidence of the 749 CE earthquake. The eastern, unroofed side of the courtyard (L101, L104, L548, L549, L550) was paved with irregular stone slabs, while the western, roofed part (L553, L562, L567) had a mosaic floor, a section of which was preserved in the northwestern corner.

Unit E, the western wing, was relatively luxurious (Figs. 18–20). The courtyard (3; 5.8 × 7.4 m) was roofed by wooden beams that rested on two pillars and an arch. Four rooms were uncovered around the courtyard, two to its north (1, 2) and two to its south (6, 7). The southeastern room (7) was paved with a mosaic depicting in its center a palm tree with four bunches of ripe dates among its fronds (Fig. 21). At the northern end of the mosaic, the roots of the tree could be discerned. The date palm was not a common motif in mosaic floors of residences, villas or churches.

Stratum V (Umayyad period; Plan 3; Fig. 22)
In this period, many changes were made in Building I. The southern entrance remained through the entrance hall (A), but the western entrance became an internal passage. The main alteration was the joining of Courtyards D and E. Courtyard D was narrowed. Its mosaic floor was damaged and its northwestern part was incorporated into a newly created room (2). The row of pillars from Stratum VI apparently continued to support the balcony of the upper story.

Courtyard E was widened eastward (5.8 × 8.4 m) and W472 of Stratum VI was cancelled. Adjoining the northern and southern walls of Courtyard E, three pairs of arch-bearing pilasters were erected at intervals of 2 m to support the wooden roof beams. The pairs of small rooms that had flanked the courtyard to its north and south were combined into two rectangular rooms (1, 11). Room 11 (L528, L563; 3.6 × 6.1 m) to the south of the courtyard had two openings in W235: the western opening continued in use from Stratum VI, while a second entrance was built in place of the Stratum VI southern pillaster. This opening cancelled the northern end of W242.

To the west of the internal courtyard, a semicircular room was built (5; L1545, L1568, L1578). Semicircular rooms are rare in this period. In the southern part of Room 14, in Unit C, a stone foundation (L560; 0.15–0.45 m), built of fieldstones and hewn stones, was partially uncovered.

Stratum IV (Umayyad period; Plan 4)
The main characteristic of this stratum is the continuation of the existing division of the rooms, with the addition of new rooms. The southern entrance to the building was blocked, and the main entrance was moved to the outer, northern wall. In the entrance hall (A) of Strata VI and V, two rooms were built: Room 21 in the passage (2.2 × 3.7 m) and Room 22 to its east (2.4 × 2.4 m). In Unit B, the floor level was raised in the northern room (4) by 0.9 m, and a plastered installation was built adjoining W37 (L98; 0.15–0.20 m wide; Fig. 23). The southern room was divided into two rooms (13, 14) by W38 (0.6 m high, 0.6–0.7 m wide). Wall 38, built of two faces of ashlars with small stones between them, penetrated the floor in a shallow foundation trench (0.1 m deep).

Most of the changes in this stratum took place in Units C–E. Unit C was enlarged northward. Room 11 of Stratum V was divided into two by W245 (11.7 m long), which was built over the mosaic floor and continued into the courtyard (Fig. 24). To the north of W245, four cells (7–10; L556, L557, L558, L1549; 1.9 × 1.9 m) and two rooms (11: L559, L1540, L1548; 12: L558) were erected.

Courtyard D was reduced from 82.5 sq m in the earlier strata, to 44 sq m. A wall or bench (W44; 4 m long) was built in its northern part. In Courtyard E, a new wall (W231) narrowed the area by 2 m. In Room 5—the semicircular room of the previous stratum—a water cistern was hewn, fed by a channel roofed with stone slabs.

Stratum III (Abbasid period; Plan 5; Figs. 25–28)
The building developed westward in this period, while making use of some of the earlier walls. The western end of W209 and the western face

of W201 were raised; the eastern, higher part of W214 was incorporated into W209 (Fig. 25). Rooms 3, 10, 11 and 13 remained unchanged from the previous stratum. The building was divided into three main units, one to the west of W209 (F) and two to its east (G, H).

Stratum II (Ayyubid–Mamluk periods; Plan 6)
Since the site was badly disturbed prior to the excavation, few remains of this stratum were left intact: part of the southwestern corner of Building I, a structure similar to that of Stratum III. In the southern part of the building, five rooms were exposed (1–5), of which several walls rested c. 0.2–0.5 m above the floor levels of the previous strata.

Two walls (W222, W224) and a water channel (L555), unrelated to the other remains, were exposed c. 15 m east of Room 5. Wall 222 (6.5 m long, 0.8 m wide) was built along a north–south orientation. The water channel (L555; 0.2–0.3 m wide, 0.35 m deep) was plastered and covered with irregular stone slabs (0.4 × 0.65 m). The water flowed from north to south. To the west of the aqueduct and north of W201, a deep pit was discovered (L540; diam. 1.4 m, 1.5 m deep). Its lower part penetrated the floor of the Stratum VI building. At the bottom of the pit, a hoard of 34 glazed and handmade bowls was discovered (see Avissar, this volume).

Stratum I (Ottoman period–Modern times)
At the end of the Ottoman period and during the British Mandate, a number of buildings were constructed at the site and in its vicinity (IAA Mandatory Archive File No. 29), making secondary use of stones from earlier buildings. On the surface were found modern construction materials from the transit camp that stood on the site in the 1950s.

Building II (Fig. 29)

Building II was located in the northeastern part of the site, to the east of the 'burial enclosure'. A natural terrace, 2 m lower than the western part of the site, was used as the foundation for the floors of this building. The western side of the building was exposed: remains of two rows of rooms to the east of W1, and a row of rooms that adjoined W12. This building was erected simultaneously with Building I, its walls were parallel to those of Building I and both were integrated with the 'burial enclosure'. Therefore, it can be assumed its plan was similar to that of Building I.

Stratum VI (Byzantine period; see Plan 1)
The outer southern and western walls of the building were exposed (W1, W12), but the building extended northward and eastward, beyond the excavation area. Walls 1, 13, 15 and 16 were built within shallow foundation trenches (0.4 m deep), which were hewn into the bedrock.

Ten rooms were unearthed, six of them (3–8) down to bedrock. The entrance to the building was not preserved, but it can be assumed that it was located in the southern wall, as in Building I. Four rooms were found on the western side (1, 3, 5, 7) of the building, and four additional rooms adjoined them to the east (2, 4, 6, 8). Soundings in the southern part of the building, to the east of the excavated rooms, revealed the remains of two additional rooms (9, 10). The building's plan of rooms arranged along the outer walls, and the orientation of the entrances (Fig. 30), indicate that the center of the building was to the east of Rooms 4 and 6.

The cross walls in the eastern row of rooms (2, 4, 6, 8) were built into 1-m-deep hewn foundation trenches, in order to support the building that tended naturally eastward.

Stratum V (Umayyad period; see Plan 3)
The outer walls of the Stratum VI building continued in use. The changes in this period focused on Rooms 2, 4, 6 and 7. The rest of the rooms continued in use. The main change was the removal of W24 between Rooms 4 and 6, and the construction of W22 on the northeastern side (the southern part was not uncovered). This change created a new room (4; L21, L41, L54, L63, L78, L84; 3.2 × 11.6 m). To the west of W22, a *ṭabun* was uncovered

(L64; diam. 0.9 m); its base rested above W24 of Stratum VI. Two entrances were opened in W22 (0.95 m), leading to the eastern side of the building.

Room 7 of Stratum VI was divided into two (7, 8): the entrance in W18 was blocked and the W10 (0.4 m wide; Fig. 31) was constructed. Two entrances were cut through W16: one led into Room 7 (0.8 m wide); the other, which led into Room 8, was not preserved due to construction in Stratum III. These changes created passages between Room 7 (L20, L27, L40; 1.9 × 3.6 m) and Room 4, and between Room 8 (L15, L25, L28, L33, L39, L53; 3.5 × 4.9 m) and Room 9 (Fig. 32). As in Building I, this building was less elaborate in this stratum, as evidenced by the narrowing of Rooms 4 and 6 of Stratum VI and thier conversion into one long room, the division of Room 7 and the pits hewn in Rooms 5 and 8 (A, B, C).

Stratum IV (Umayyad period; Plan 4)
No architectural changes could be ascribed to this stratum.

Stratum III (Abbasid period; see Plan 5)
The general plan of the building was retained, and the outer walls continued in use, while new walls were built against them and floor levels were raised by 0.6 m. The main change is seen on the western side of the building, where it extended into the 'burial enclosure'. Walls 8, 11 and 17 adjoined the walls of the previous strata and created two new rooms in the southeastern corner of the 'burial enclosure' (1: L11, L18, L32, L34; 2: L14, L23). The entrance to Room 1 was in the north, and the entrance to Room 2, in the south.

To the east of the two new rooms, two similar units were built, each comprising two rooms and a courtyard. The first included Rooms 3 and 4 and Courtyard 5 (L15, L20, L49), and the second, Rooms 7 (L13) and 8 (L12), and Courtyard 6 (L57, L78). Modern structures damaged the walls.

Room 3 of Stratum V was divided into two rooms by W28 and W23. The area connecting Courtyards 5 and 6 was not excavated, but it seems that there was an opening in W9, c. 2 m south of W23. The western part of W14 was rebuilt, narrower than its predecessor, and W3 was erected to the east of W9. These walls created a new division of Rooms 7 and 8.

Stratum II (Ayyubid–Mamluk periods)
No architecture was discerned that could be ascribed to this stratum.

Stratum I (Ottoman period–Modern times)
Remains of buildings from the end of the Ottoman period and the British Mandate were documented in this area. Secondary use was made of stones from earlier buildings. In the 1950s, walls were erected for the transit camp. These were found above the tops of the walls or parallel to the walls of Stratum III. Preparation of the ground for this new construction destroyed the earlier buildings.

Building III (Fig. 33; see Plan 1)

This building, from which only the northeastern corner was exposed, is located in the highest part of the site, c. 4 m south of the western part of Building I.

Stratum VI (Byzantine period)
Remains of two rooms were uneartherd. Room 1 (4.5 × 5.0 m) was located on the western side of W212. In Room 2 (L520, L536), three enclosing walls (W210, W212, W216) and a floor paved with irregular stone slabs (0.3 × 0.7 m) were excavated. Despite the small exposure, a similarity can be discerned with the southwestern corner of Building II.

To the east of W216, and close to it, a bell-shaped water cistern was uncovered (3.2 m deep, diam. 2.1 m). The opening of the cistern was closed with a stone cover (diam. 0.6 m, 0.5 m thick). A water channel (0.15–0.20 m wide, c. 0.1 m deep) built of fired bricks was uncovered along 4.9 m, c. 1.5 m to the east of the cistern; it sloped northward. The source and destination of the channel are unclear, but its proximity to the cistern suggests a possible connection between them.

Stratum V (Umayyad period; see Plan 3)
Walls 210a and 210b were built to the east of the northeastern corner of the building. The floor level was raised to the top of the water channel (126.65 m below sea level), which apparently went out of use. The new walls created an additional unit (3; L513, L525, L533) to the east of the building.

Stratum IV (Umayyad period; see Plan 4)
No changes were made in the building in this stratum.

Stratum III (Abbasid period; see Plan 5)
Foundations of new walls were built 1.2–1.8 m above the floors of Stratum IV. New walls were built upon the earlier walls of Stratum V (L509; W203, W215) in a slightly different orientation. In the interior of the building, remains of a partition (W202) were discerned. Below and to the west of it was a refuse pit full of ashes (L509), in which a Fatimid glass weight was found (see Khamis, this volume).

Street between Buildings I and III (Figs. 34–35; see Plans 1, 4 and 5)

A street between Buildings I and III faced the entrances of Building I and the 'burial enclosure' (Stratum VI). The width of the passage in Strata VI–V (Byzantine and Umayyad periods; Plan 1: L507, L524, L529, L530, L531, L552) was 3.9–4.6 m, and in Stratum III (Abbasid period; Plan 5: L511, L514, L516, L517, L519, L522, L527) it ranged between 2.5 and 4.0 m wide. The natural slope of the bedrock from west to east, toward the Jordan Valley, necessitated massive construction of the walls perpendicular to the slope. In the west, street surfaces were exposed belonging to the various strata discerned in the buildings. The surfaces inclined eastward, following the natural slope of the bedrock. The surface in Strata VI–V descended 0.15 m over a distance of 10 m, while in Stratum III it descended 1.3 m over 10 m. The differences in height between the surfaces of Strata VI, V and IV and that of Stratum III was 0.7 m, and between Stratum III and Stratum II, 0.55 m. In all strata, the surfaces were made of lime plaster (up to 0.15 m thick). In Stratum III, W203 was built in place of W210, thereby narrowing the width of the passage between the buildings.

Building IV (Plan 7; Figs. 36–38)

This building, whose walls were preserved to a height of 0.2–0.3 m, was partially uncovered c. 70 m to the south of Buildings I and II. It was first erected at the end of the Byzantine period (Stratum VI), at the same time as the other buildings uncovered at the site. It is simply built and lacks decoration. At some stage, slight alterations were made, including construction of walls, such as W402; both their orientation and construction method did not match those of the original walls. Based on soundings to the south and east of the excavated area, in which no architectural remains were uncovered, it seems that the building did not extend in these directions, but apparently continued westward. Remains of five rooms, three courtyards and a double bath were exposed.

A water channel ran the length of the area (L2010; 14.5 m long; Fig. 37), and passed between Courtyard 5 and Room 8. The channel was covered with stone slabs (0.40 × 0.65 m) and its width varied (0.2–0.3 m, 0.3 m deep). The water flowed from south to north. The western wall was especially thick (0.5–0.6 m), to prevent water pressure on the slope. The floors of Courtyards 5 and 9 reached the channel, which was first built in Stratum VI and continued in use in Stratum V. The source of the channel and its destination are unknown, but it may have been connected with the nearby wells (see below). It is also possible that the water was directed to irrigated plots, which, were supposedly located on the ancient coastal terraces.

In Courtyard 9, Well 2 was uncovered to the east of W401 (L1012). This well and Well 1 in Courtyard 5, to the east of W402 (L1014), were hewn down to pockets of water within the bedrock. Near the site, five drillings were conducted in order to evaluate the consistency of the bedrock in preparation for future construction. In four of the drillings, no water was found, but in one of them, 15 m south of Well 1, reed impressions were discovered c. 7 m below the surface. Since reeds require large quantities of sweet water, this find attests to the existence of an ancient water source near the site. It can be presumed that it was this water source that supplied the ancient wells. The wells (diam. 0.85 m) were located at a distance of 14 m from each other, without any connection between them. The well in Courtyard 5 was excavated to its floor (10.3 m below the surface; Fig. 39), while that in Courtyard 9 was excavated to a depth of 6 m.

Pits (Fig. 39; Table 3)

Sixteen hewn and dug pits were discovered in the buildings—a common feature at the site. They were hewn into floor surfaces, the bedrock or fills, and are generally round, oval or quadrilateral-like. Diameters range from 0.5 to 1.4 m; nine of them have a diameter of 0.85–1.10 m. The depth ranges from 0.25 to 1.3 m; ten of them have a depth of 0.4–0.6 m up to 0.8–1.1 m. The varriety of shapes, dimensions and locations of the pits is indicative of their different purposes: storage pits, refuse and burning pits, and work installations. As no plaster was discerned in any of the pits, they were not used to store liquids.

THE FINDS

The site was rich in pottery finds from the third–fourth centuries until the Late Islamic period (see Avissar, this volume). The pottery is dated typologically. In addition, a hoard of bowls was discovered in Building I, dated to the Ayyubid–Mamluk period (Figs. 40, 41). Many ceramic oil lamps, dated to the Late Roman to Mamluk periods, were recovered in all the excavation areas. They are discussed in a separate article (see Nagorsky, this volume).

A total of 1797 coins were retrieved from the site. Of these, 1046 were random finds; 513 were identified. They were dated to the Hellenistic through the Islamic periods (see Bijovsky and Berman, this volume). The remainder (751 coins) comprises a hoard of gold coins (Fig. 42). The hoard was found inside a small ceramic casserole, c. 0.35 m below the Stratum IV beaten-earth floor of Room 13 in Building I (see Plan 4). All the coins in the hoard were Byzantine *solidi*, weighing on average 4.5 g each; thus, the entire hoard weighed about 3.4 kg.

Some 2000 fragments of glass vessels were recovered. About half of them are diagnostic, dating from the Late Roman to the Late Islamic periods (see Katsnelson, this volume). A glass weight from the Fatimid period was also found (see Khamis, this volume).

Various stone vessels were discovered (Figs. 43–46; Table 4), dated from the Roman to the Late Islamic periods.

The metal finds from the site include rings, bracelets, pendants, a bell, chains, pins, fibulae, cosmetic implements, buckles/handles, an arrow, a knife, an awl, nails and weights (Figs. 47–54). Metal objects were recovered in all strata, and date from the Late Roman to the Late Islamic periods.

SUMMARY

The site is located on the eastern margins of the city of Bet She'an. The ancient seacoast is located 30 m to the east of the excavation's eastern border. In surveys and soundings conducted to the east of the excavation area (see Fig. 3), no archaeological remains were uncovered. A residential quarter, first built at the end of the sixth century CE and destroyed in the Mamluk period, was unearthed on the edge of the city. The changes made at the site over time were influenced by the history of the city in those periods. The following discussion will focus on two subjects: the location of the buildings in relation to the Byzantine city wall and their types.

Byzantine Bet She'an was surrounded by a city wall as early as the fourth century or from the beginning of the fifth century CE. The general course of the wall is known, apart from its southern part. It began at the northeastern city gate, above Naḥal Ḥarod, and the gate towers were incorporated into it. The wall continued to Tel Iẓṭabba (behind the Kiriya Maria Monastery), and returned to the western part of Naḥal Ḥarod. From there, the wall continued southward, encircling the amphitheater and the nearby neighborhoods. Its southern continuation is unclear, apart from a round(?) tower located on the main street, in the southern part of the city. While this city wall was not found in the excavated area or in the soundings conducted to its east, it can be assumed that it passed along the route of the main Tiberias–Bet She'an road. The artificial terrace at the eastern end of the road, to the west of the excavation area, supports this proposal.

In the excavation, remains of four buildings were exposed (I–IV); Building I was almost completely excavated, while the others were only partially exposed. Dwellings of the Classical periods in Israel can be divided into several types: simple houses, complex houses and courtyard houses; all of these types had a courtyard. Two types of courtyard houses have been uncovered in excavations from the Roman and Byzantine periods: the first has a simple internal courtyard and the second, with a pillared courtyard, is termed an 'atrium' house or a 'peristyle' house. Building I is an example of a residential house that imitates, in its architectural style, the peristyle courtyard house. The building is symmetrical, and thus two rooms can be reconstructed on its northern side, parallel to the rooms on the south. The excavation exposed 400 sq m of the building; its total areais estimated at 500 sq m. Based on the suggested reconstruction of Stratum VI, there was a complete division between the eastern and western wings of the building. The eastern wing included a courtyard, storerooms and service rooms, while the western wing included an atrium and living rooms. The length of the rooms in the eastern wing, their wide openings, and their location near the southern entrance to the building, suggest that this unit was used for storage. In the center of the wing was the courtyard: the unroofed part was paved with stone slabs, while the western part was paved with a mosaic and covered by wooden beams supported by stone pillars. The courtyard pillars and roof carried a front balcony on the second floor. The second-floor rooms enjoyed fresh breezes and a view. In Stratum V, following the destruction of part of the building, the plan was changed. The courtyard in Stratum VI remained as it was, and the division between the residential wing and the service wing was cancelled. The blocking of the western entrance and the construction of a semicircular room emphasize the centrality of the western wing. The construction of Stratum V was even more luxurious than the previous stratum. It is possible that the destruction, which resulted in the rebuilding, was caused by the earthquake that struck the city. A major change took place in Building I in Stratum IV. While the outer walls remained, the mosaic-paved room was divided into two, the atrium was made smaller and the courtyard was cancelled by the construction of rooms of various sizes.

The structures uncovered at the site were erected outside the city wall, and incorporated a family burial cave. Many changes took place at the site until it was destroyed by an earthquake in the eighth century (749 CE). The luxury that characterized the construction in Strata VI–V was no longer evident at the end of the Umayyad period in Stratum IV. However, the buildings continued to be inhabited by upper-class residents, as evidenced by the hoard of gold coins that was hidden there at the end of the seventh century CE.

The earthquake of 749 CE caused great destruction: the walls of the building collapsed, apart from the outer foundation walls and a few interior walls. The collapsed stones piled up to a height of 1 m, and Building IV was not reoccupied. After the earthquake, simpler buildings were erected in Stratum III, reflecting similar changes that took place within the city. These houses were no longer spacious, upper-class residences, but simple courtyard houses. The ruins were leveled, as in other parts of the city, and the tops of walls that protruded above the surface were incorporated into new walls. The floor levels were about one meter higher than the earlier floors. At the beginning of the tenth century CE the site was abandoned, and then reoccupied during the twelfth–thirteenth centuries, during the Ayyubid and Mamluk periods (Stratum II). The inhabitants reused the upper walls that had survived, raised the floors by tens of centimeters, and built a water channel. The site was abandoned from the end of the Mamluk period until the nineteenth century, from which time only meager Ottoman remains were revealed. During the British Mandate, construction was renewed in the area, and in the 1950s, a transit camp for new immigrants was erected at the site. Over the last decades, the site was used as a refuse dump.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Fig. 2. General view of the site, looking east.
Fig. 3. Schematic map of the probes and excavation areas.
Plan 1. Strata VIII–VI: Plan and sections (reverse).
Fig. 4. The 'burial enclosure', looking south.
Fig. 5. The stone foundation, looking south.
Fig. 6. Stairway (L71) leading into the burial cave, looking south.
Plan 2. The burial cave.
Fig. 7. The emtrance into the burial cave, looking southeast.
Fig. 8. Stairs leading from the entrance into the burial chamber (L87), looking west.
Fig. 9. Plaster molded into geometric designs.
Fig. 10. Greek monogram on the cave wall.
Fig. 11. Cist grave, looking east.
Fig. 12. Building I, looking northwest.
Fig. 13. Isometric reconstruction of Building I, Stratum VI, looking north.
Fig. 14. Building I, Rooms 10 and 11, looking northwest.
Fig. 15. The southwest corner of Building I, looking east.
Fig. 16. Building I, Room 8, looking north.
Fig. 17. Building I, Courtyard D, *in situ* pillars, and a mosaic floor, looking east.
Fig. 18. The western entrance to Building I, looking east.
Fig. 19. Building I, the courtyard in Unit E, looking south-southwest.
Fig. 20. Building I, Rooms 6 and 7, looking east.
Fig. 21. Building I, Room 7, the mosaic floor.
Fig. 22. Isometric reconstruction of Building I, Stratum V, looking northwest.
Fig. 23. Building I, plastered installation (L98) near W37, looking north. For a description of W40, see Stratum III.
Plan 3. Stratum V: plan and section.
Plan 4. Stratum IV.
Plan 5. Stratum III.
Fig. 24. Building I, Stratum IV, Unit C, looking east.
Fig. 25. Building I, Stratum III, W214, looking north; its upper part blocks an entrance.
Fig. 26. Building I, Strata IV and III, the outer walls of the water cistern, looking south.
Fig. 27. Building I, Stratum III, the water cistern, looking east.
Fig. 28. Building I, Stratum III, the northwestern part of the building, looking east.
Plan 6. Stratum II.
Fig. 29. General view of Building II, looking north.
Fig. 30. Building II, Stratum VI, the entrance in W14, looking north.
Fig. 31. Building II, Stratum V, W10 above the paved floor, looking west.
Fig. 32. Building II, Stratum V, two column-drum-like stones, looking west.
Fig. 33. Building III, looking west.
Fig. 34. Street levels between Buildings I and III, looking south.

Fig. 35. The street between Buildings I and III, looking east.
Plan 7. Building IV, Area C.
36. Buildings IV, Stratum IV, sucket stone in doorway leading into Room 1, looking north.
Fig. 37. Buildings IV, water channel (L2010), looking north.
Fig. 38. Buildings IV, well 1.
Fig. 39. Pits D and E within the 'burial enclosure', looking west.
Fig. 40. The bowl hoard *in situ*.
Fig. 41. Bowls from the hoard in Building I (L540).
Fig. 42. The coin hoard *in situ*.
Fig. 43. Fragments of basalt bowls.
Fig. 44. Stone vessels: basalt, schist and marble bowls.
Fig. 45. Groundstone implements: pounders, whetting stones and pulleys/hammers.
Fig. 46. Stone implements: pestles, marble fragments, a sucket stone, a spindle weight and beads.
Fig. 47. Metal items: rings and bracelets.
Fig. 48. Metal items: pendants, a bell and chains.
Fig. 49. Metal items: pins, toggle pins, kohl sticks, cosmetic spoons and tweezers.
Fig. 50. Metal items: buckles and hooks.
Fig. 51. Metal items: an arrow, a knife and a firing pin.
Fig. 52. Nails.
Fig. 53. Weights and similar metal items.
Fig. 54. Metal items.

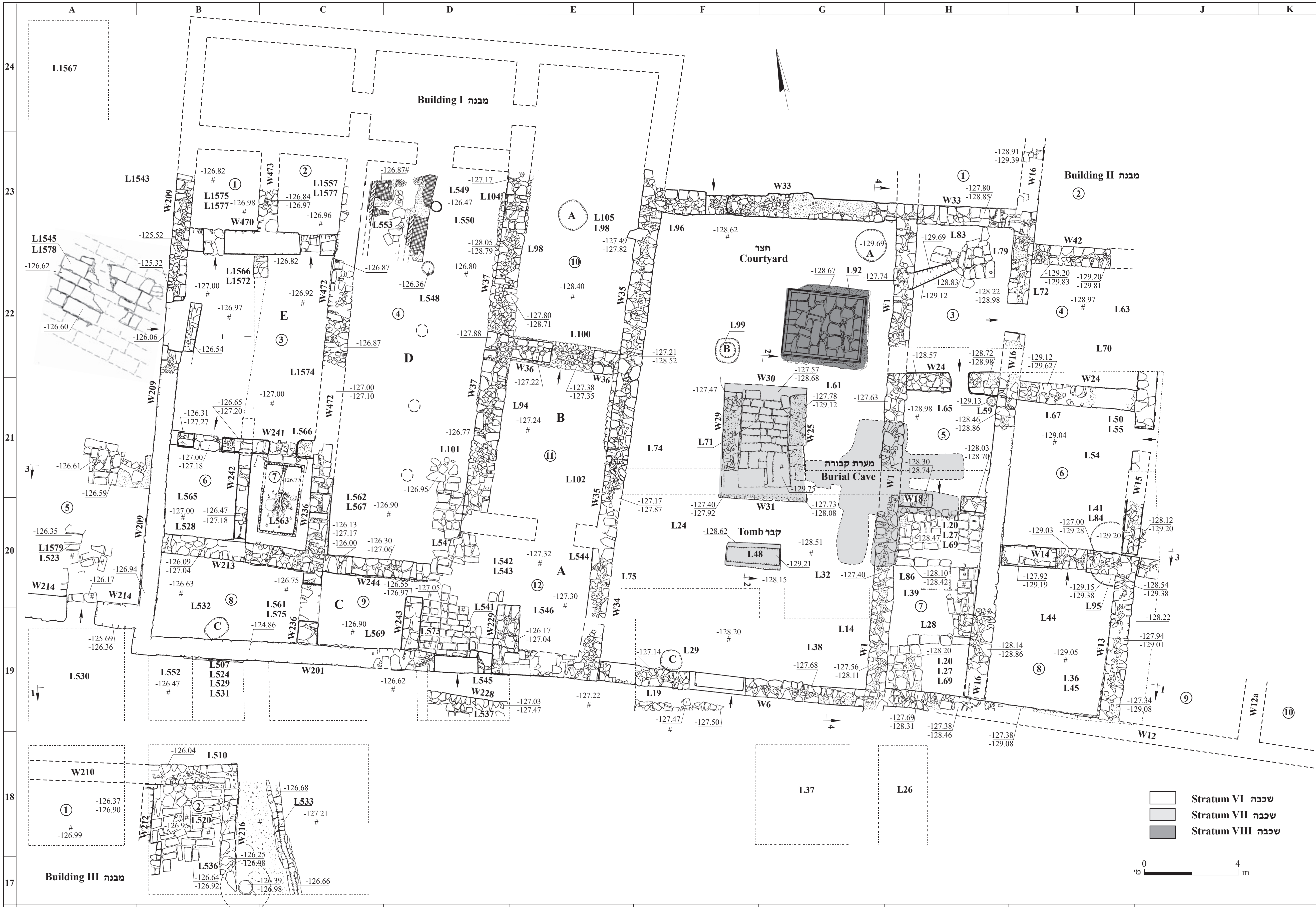

תכנית 1. שכבות VI–VIII: תכנית וחתכים (מאחור).

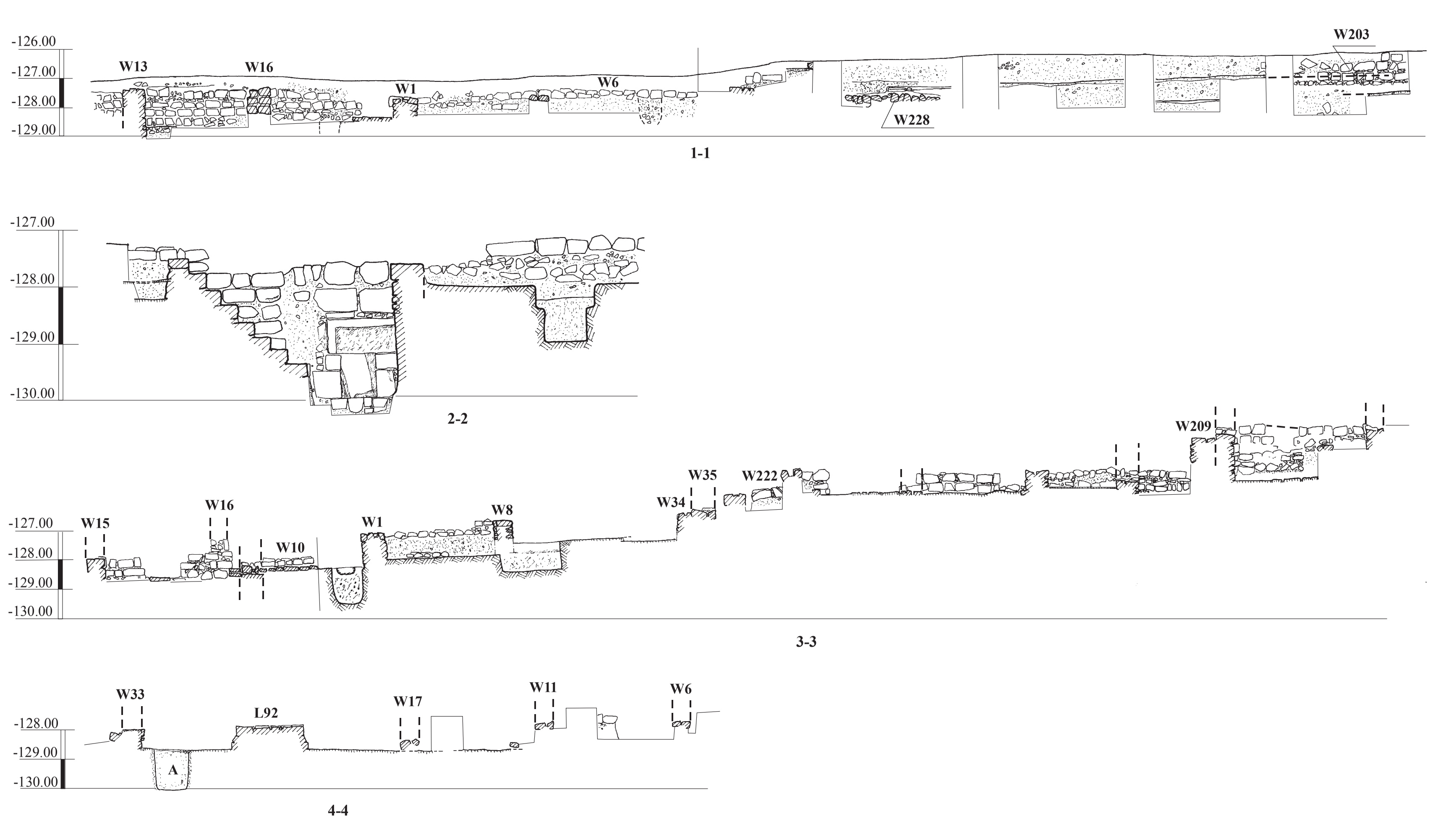
-126.00
-127.00
-128.00
-129.00
W13
W16
W1
W6
W228
W203
1-1
-127.00
-128.00
-129.00
-130.00
2-2
-127.00
-128.00
-129.00
-130.00
W15
W16
W10
W1
W8
W34
W35
W222
W209
3-3
-128.00
-129.00
-130.00
W33
L92
A
W17
W11
W6
4-4

תכנית 3. שכבה V: תכנית וחתך.

תכנית 4. שכבה IV.

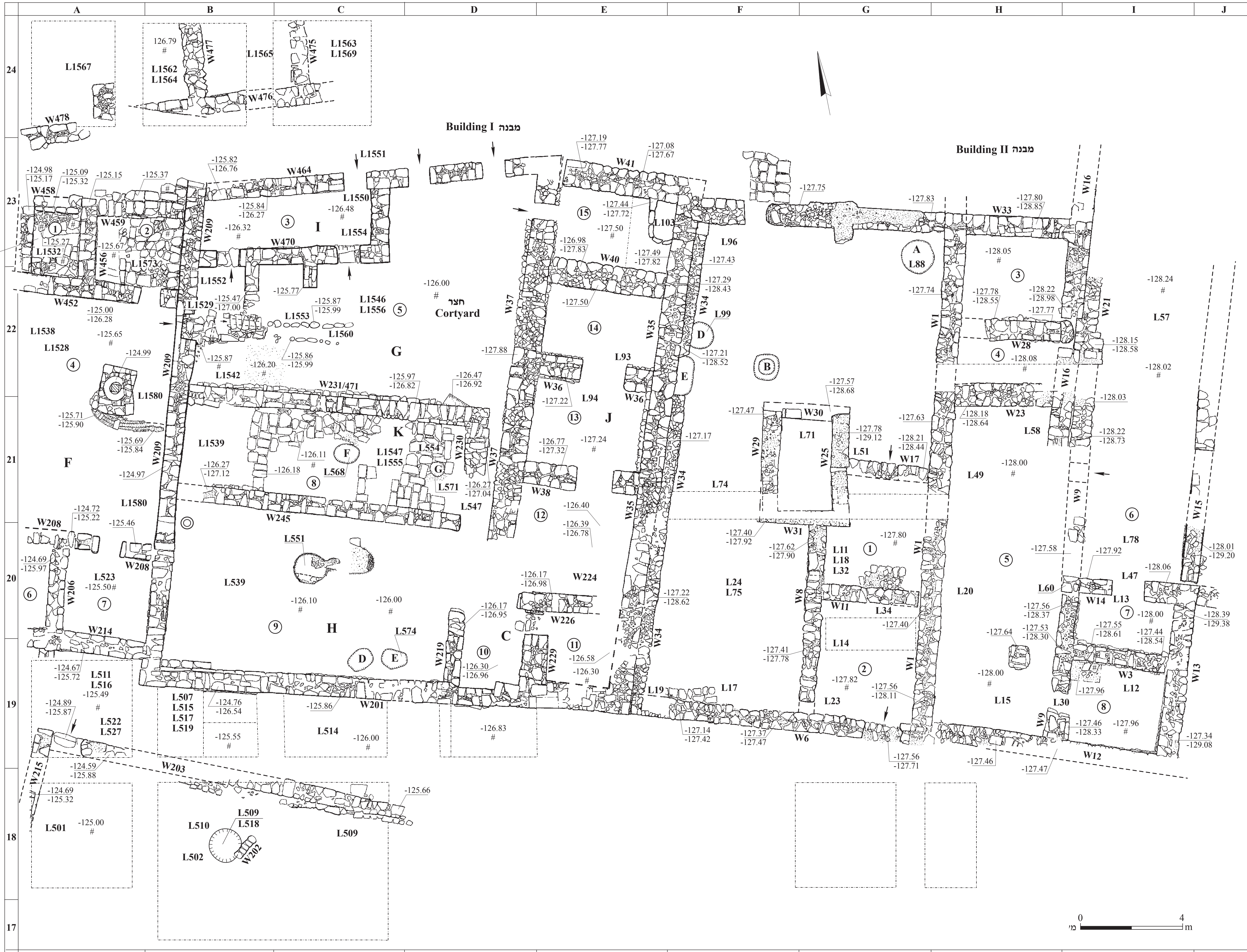

תכנית 5. שכבה III.